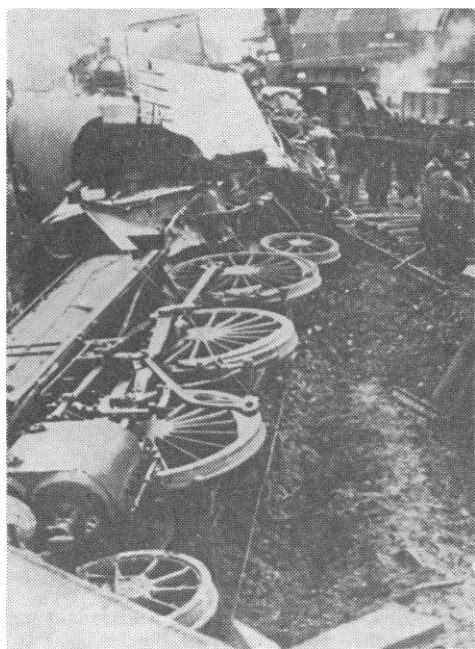

Glava druga

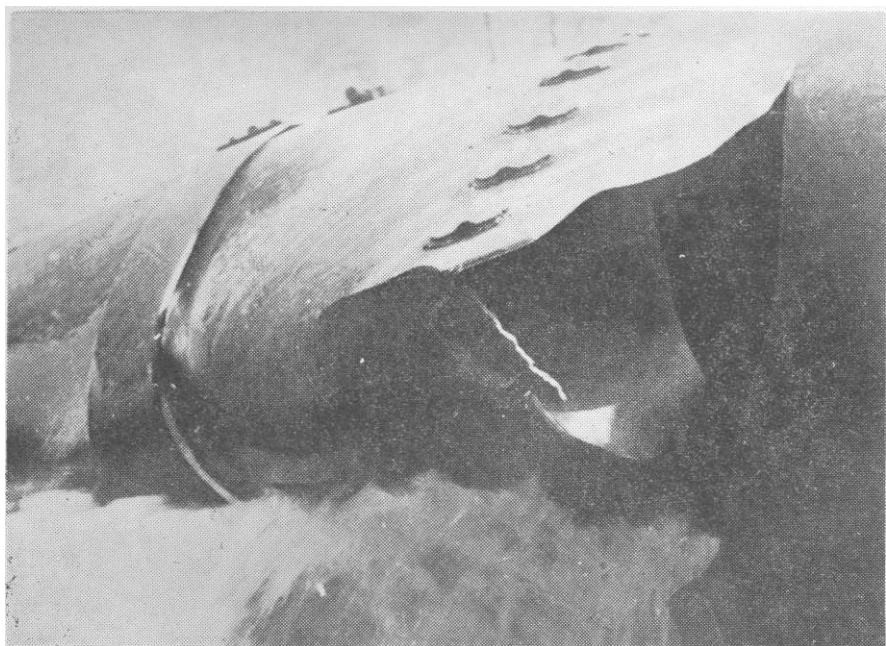
DIVERZANTSKA DEJSTVA 1942. I U PRVOJ
POLOVINI 1943. GODINE

Na pruzi Plaško—Gospić, između Ličke Jesenice i Vrhovina, dignut u vazduh transportni voz 5. oktobra 1941. Ovu akciju izvršili su kordunaški partizani pod vodstvom španskog borca Izidora Štroka, Stjepana Milašinića i Gaje Bunjevca

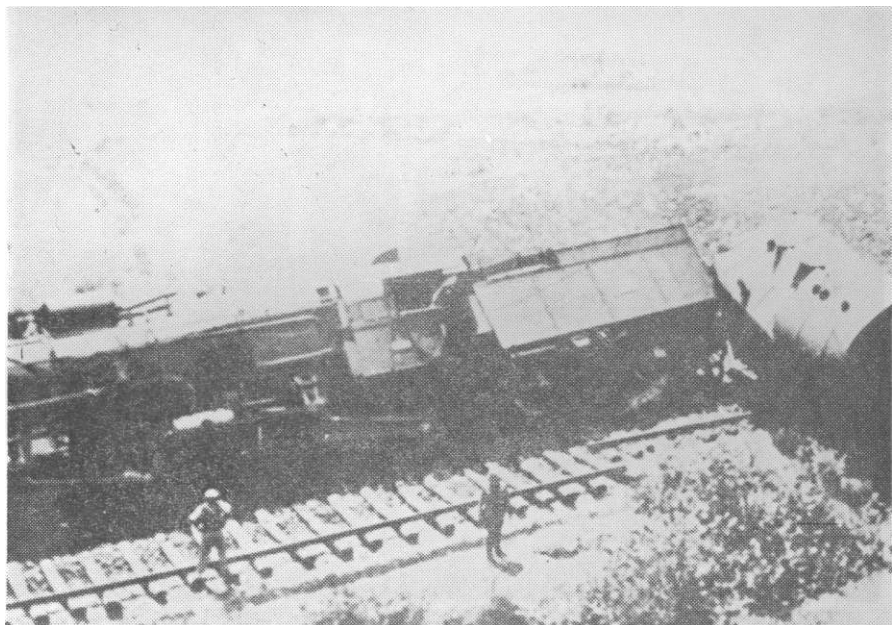
Diverzanti iz partizanske baze sa Tuhobića, s Mošom Albaharnijem na čelu, digli su u vazduh italijanski transportni voz kod Plaša, iznad Sušaka, 5. oktobra 1941.

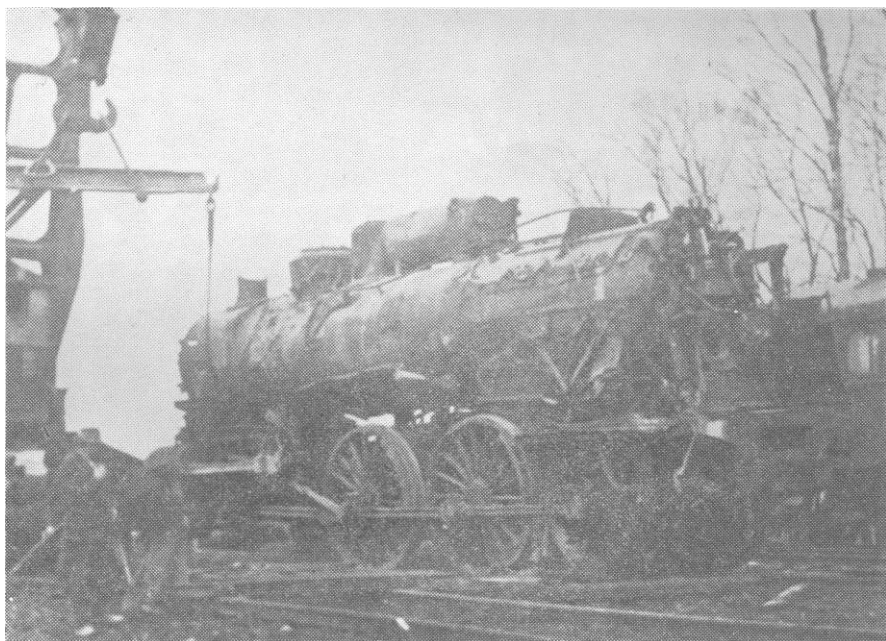
Akvadukt za elektranu u Zasipu, kod Bleda, koji je razrušila Jesenička partizanska četa noću 5. decembra 1941.

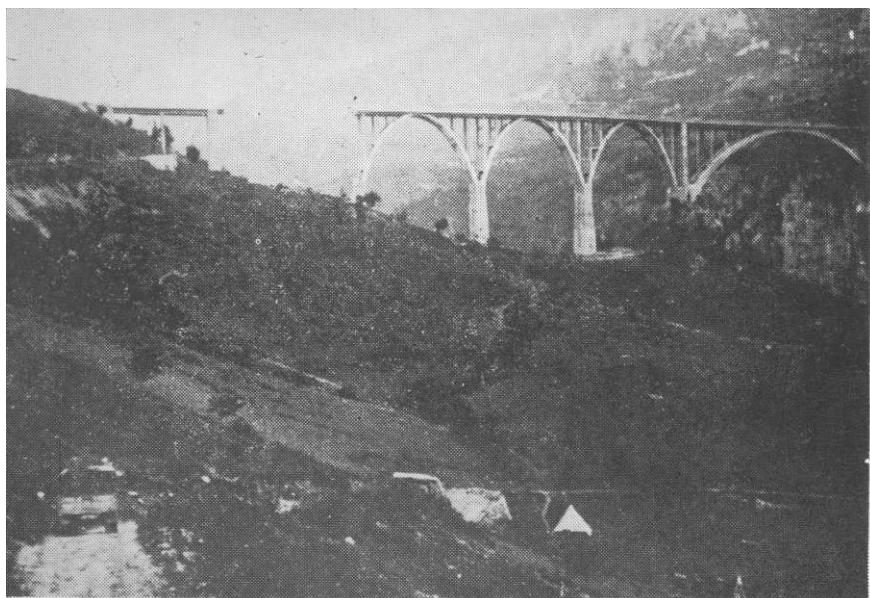
Na pruzi Zagreb—Rijeka, u Gorskom kotaru, dignut u vazduh italijanski voz sa vojnicima decembra 1941.

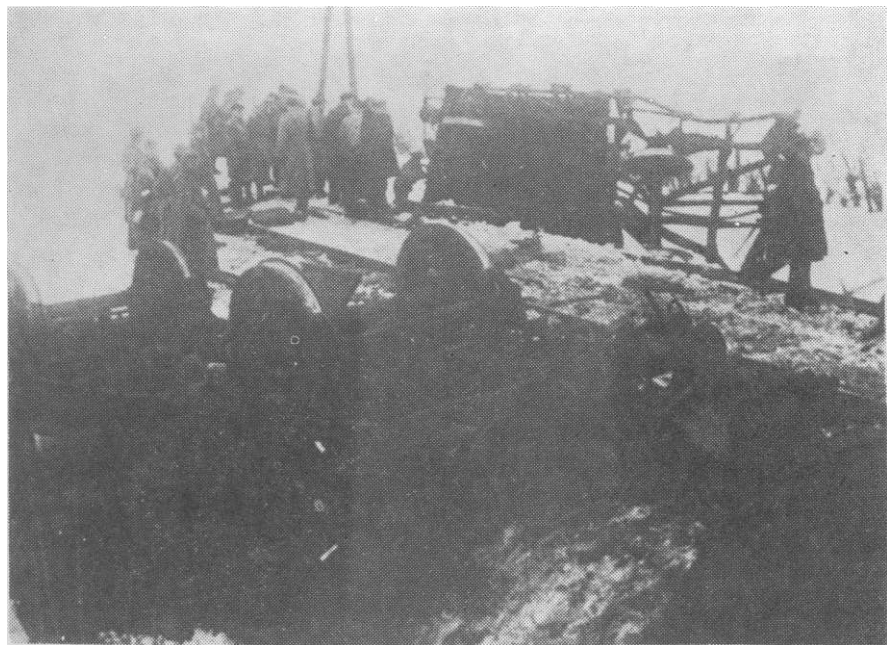
Na pruzi Ogulin—Knin dalmatinski partizani su minirali italijanski transportni voz 27. decembra 1941.

Uništen transportni voz na pruzi Bihac—Bosanski Novi januara 1942.

Po naređenju Vrhovnog štaba NOP i DVJ, most na Tari srušio je 8. marta 1942. inž. Lazar Jauković

Na pruzi Karlovac—Ogulin, između Oštarija i Gornjih Dubrava, miniran italijanski voz 27. marta 1942. Akciju su izveli diverzanti pod rukovodstvom Slavka Klobučara Corta

VOJNO-POLITIČKI POLOŽAJ NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA I MJERE OKUPATORA 1942. GODINE

U vrijeme povlačenja glavnine partizanskih jedinica iz zapadne Srbije krajem 1941, težište diverzantskih dejstava prenjeto je na niški i ljubljanski željeznički čvor (na kojem je formiran bataljon Narodne zaštite), željezničke pruge Zagreb — Beograd, Zagreb — Rijeka, Sunja — Banja Luka i rudarske centre u Bosni i Hercegovini. Prema naredenju Vrhovnog štaba NOP odreda Jugoslavije, na teritoriji Crne Gore porušeno je na desetine kilometara komunikacija i telefonsko-telegrafskih veza, kao i nekoliko mostova.²²⁴ Protiv okupatorskih (6 njemačkih, 17 italijanskih, 3 bugarske i 4 mađarske divizije, kao i veliki broj samostalnih pukova, bataljona i drugih jedinica), kvislinških i kolaboracionističkih trupa od oko 610.000 vojnika borile su se oružane snage narodnooslobodilačkog pokreta od oko 80.000 boraca, koje su, pored narodnooslobodilačkih partizanskih odreda i četa i 1. proleterske brigade, obuhvatale i pripadnike narodnooslobodilačkog pokreta u okupiranim gradovima i neoslobođenim teritorijama.

I pored nepovoljnog odnosa snaga u živoj sili i ratnoj tehnici, primjenom odgovarajuće ratne vještine, krajem 1941. i početkom 1942. postignuti su značajni rezultati: snabdijevanje italijanske sredozemne flote naftom iz Rumunije, i pored angažovanja preko 11.000 italijanskih vojnika za obezbeđenje pruge Zagreb — Rijeka, bilo je onemogućeno; otežano je prebacivanje trupa preko podunavsko-balkanskog područja za istočni front; višestrukim i trajnim razaranjem željezničke pruge Banja Luka — Bosanski Novi — Sunja onemogućena je eksploatacija gvozdene rude iz Ljubije; na željezničkoj pruzi Sarajevo — Beograd, na dionici koja vodi kroz teško prolazno područje Renovica, Ustiprača, jače je oštećeno devet mostova i oko 5 km željezničke pruge i, prema procjeni okupacionih snaga, saobraćaj je mogao biti uspostavljen tek u avgu-

²²⁴ *Zbornik*, tom III, knj. 1, str. 266 i 267,

A b s c h r i f t

TRANSPORT-KOMMANDANTUR Agram

Agram, 20.5.42

As. 43 n 19 Abt. IIIb

Watzova ul.16

Nr. 671/42 geh.

OSKINI

- 1.) Deutscher General in Agram. (zweimal)
- 2.) Deutscher General K.O.
- 3.) Deutsche Gesamtschaft, Wirtschaftsabt.
- 4.) Deutsche Gesamtschaft, Polit. Abt.
- 5.) Deutscher V.O. in Agram.

Betr.: Entwicklung der Aufstandsbewegung im Hinblick auf die Eisenbahnstrecken in Kroatien in der Zeit vom 1.5. bis 15.5.42.

Basis: As. 43 n 19 Abt. IIIb Nr. 592/42 geh. vom 5.5.42.

Anlage: Eine.

In der Berichtszeit hat sich, im Gegensatz zum Monat April, eine stärkere Tätigkeit der Aufständischen im deutschen Interessensgebiet entwickelt.

Nördlich der Hauptstrecke sind mehrere vereinzelte Überfälle erfolgt. Von diesen sind der Überfall auf einen Personenzug bei Bunde, der Nebenstrecke Mislavac-Vocin, am 11.5.42, sowie der Überfall auf die Eisenbahnwache Nr. 2 bei Pakrac am 12.5.42 und der Überfall auf den Bahnhof Spisic bei Virovitica, auf die im Raume nordwärts Novska in den Bergen tätigen Aufständischen-Gruppe zurückzuführen. Am Ende der Berichtszeit hat diese Gruppe neuerdings Kräfte an die Hauptstrecke bei Okučani herangeschoben, so dass eine ausgesprochene Bedrohung dieser Linie festgestellt werden musste. Bei den militärischen Kommandostellen wurde daher eine Verstärkung des Sicherungsschutzes in diesem Abschnitt erbeten und durchgeführt.

Die im vergangenen Herbst planmässig ständig wiederholte Unterbrechung der Fernmeldelinien an der Hauptstrecke nördlich von Semlin bei Semlin-Novi Grad und Semlin-Polje wurden wieder aufgenommen. Ebenso wurden an der Strecke Inđija-Novi Sad nördlich der Hauptstrecke 28 Fernsprechleitungen zerstört.

Sehr ungünstig hat sich die Lage im Raume um Prijedor entwickelt. Hier ist es den Aufständischen gelungen, die im vergangenen Monat völlig wiederhergestellte und in Betrieb genommene Strecke Banja-Kom. Novi-Bihac wieder zu unterbinden. Durch Sprengung der 32 m langen Brücke bei Kostajnica am 2.5. ist der Durchgangsverkehr auf 3 bis 4 Monate gesperrt. Die Aufständischen griffen weiterhin an dieser Strecke regelmässig Bahnwachen und Stationen an, zerstörten immer wieder die Strecke und unterbanden planmässig die Ausbesserungsarbeiten.

Prva strana izvještaja Vojnoprivrednog štaba Jugoistok Vrhovnoj komandi
Vermakta o divzantskim dejstvima u Hrvatskoj, Bosni i Sremu od 1. do
15. maja 1942.

stu 1942. Tako je u okupiranoj Evropi otvoreno novo i za sile Osovine nepredviđeno jugoslovensko ratište.²²⁵

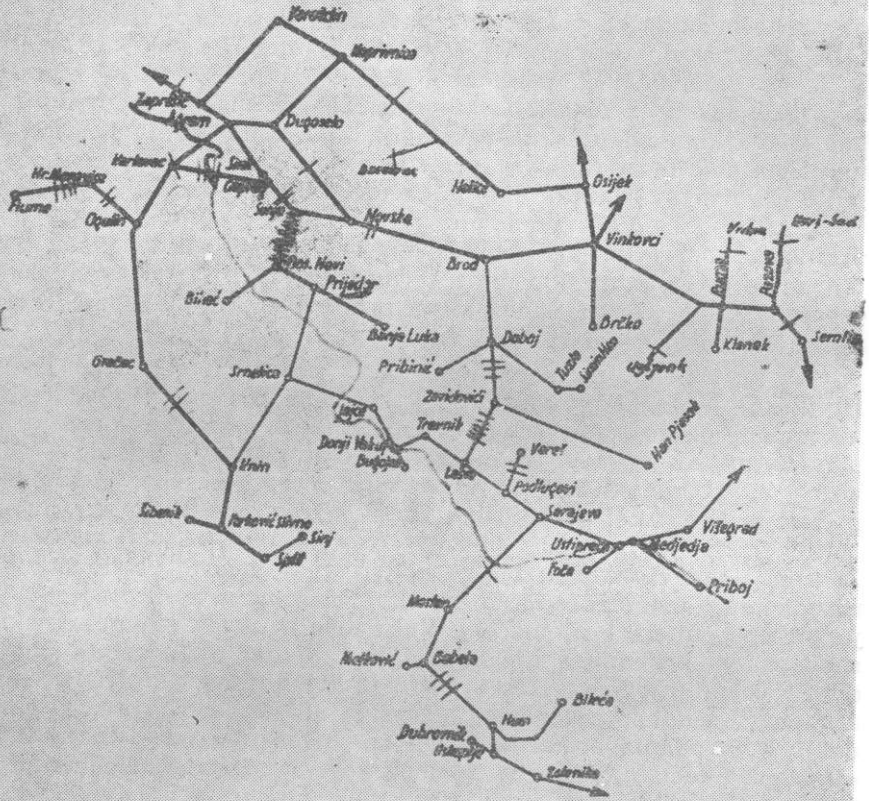
Komande okupacionih, kvislinških i kolaboracionističkih snaga ocijenile su da njihove mjere i pokušaji da uguše oružani ustanak u Jugoslaviji u jesen i zimu 1941/42. godine nisu uspjeli i da se narodnooslobodilački pokret snažno razvio u istočnoj Bosni, Crnoj Gori, Bosanskoj krajini i u raznim dijelovima Hrvatske. U Opatiji je 2. i 3. marta 1942. održana konferencija predstavnika njemačkih, italijanskih i ustaških, odnosno domobranskih vrhovnih komandi i komandanata u Jugoslaviji. Zaključeno je da je ozbiljno ugrožena stabilnost njihovih pozicija na Balkanu i dovedena u pitanje sigurnost vitalnih komunikacionih linija. Zato je odlučeno da se u proljeće 1942. preduzmu nove, šire i, prvi put, planski koordinirane operacije kako bi se uništile narodnooslobodilačke jedinice na prostranim slobodnim teritorijama u istočnoj Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku, a zatim u zapadnoj Bosni, Hrvatskoj i Sloveniji.²²⁶

U to vrijeme narodnooslobodilački pokret u zapadnoj Bosni, Hrvatskoj i Sloveniji nalazio se u snažnom usponu. Prema ocjeni njemačkih okupacionih snaga za mart 1942, »ustanici počinju da ponovo napadaju magistralnu željezničku prugu Beograd — Zagreb«, a »komunistički pokret sve više učvršćuje« na cjelokupnom području Hrvatske. Kvislinške vlasti NDH morale su da gutaju gorke pilule »u interesu politike Osovine«. Njemački general u Zagrebu Glez Horstenau bio je potčinjen njemačkoj Vrhovnoj komandi »kao opunomoćenik njemačkog Vermahta u Hrvatskoj«. On je zastupao interese njemačkog Vermahta u ustaško-domobranskim snagama, a »zajedno s njemačkim poslanikom u Zagrebu« Zigfriedom Kašeom (Siegfried Kasche) — kod kvislinške vlade NDH. »Najaktuelniji zadatak njemačkog generala u Zagrebu«, prema naređenju komandanta oružanih snaga na Jugoistoku od 1. maja 1942, »jeste da kod Ministarstva domobranstva zastupa zahtjeve njemačkog Vermahta za slamanje ustaničkog pokreta na Jugoistoku.« Ustaški teror je sve više pogađao i dijelove hrvatskog naroda. »Iza zidina policijskih zatvora i koncentracionih logora«, konstatuje se u izvještaju njemačkog generala u Zagrebu od 19. maja 1942, »nestaju sve više i Hrvati za duže ili kraće vrijeme. Doduše, kao raz-

²²⁵ Mikroteka AVII, NAV, T-501, r. 250, s. 1217, Naređenje komandanta Jugoistoka od 14. novembra 1941. u pogledu osiguranja pruge Beograd—Zagreb; *Zbornik*, tom XII, knj. 1, str. 624—626; Izvještaj komandanta oružanih snaga na Jugoistoku od 14. novembra 1941; str. 641—646, Izvještaj njemačkog generala u Zagrebu od 16. novembra 1941; knj. 2, str. 503—509, Izvještaj transportne komande Zagreb od 20. juna 1942. vojnoprivrednom štabu Jugoistok 0 diverzijama partizanskih jedinica na željezničkim prugama u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini; Vojmir Kljaković *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije I učešće Talijana u ratu protiv Sovjetskog Saveza*, Jugoslovenski istorijski časopis, 4/1964; Dušan Bravničar, n.č. Josip Broz Tito.

²²⁶ *Drugi svjetski rat*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1980, knj. 2, str. 104 i 105.

Anlage zum Bericht vom 1.3. - 22.5.1942 (52 Sabotagefälle)

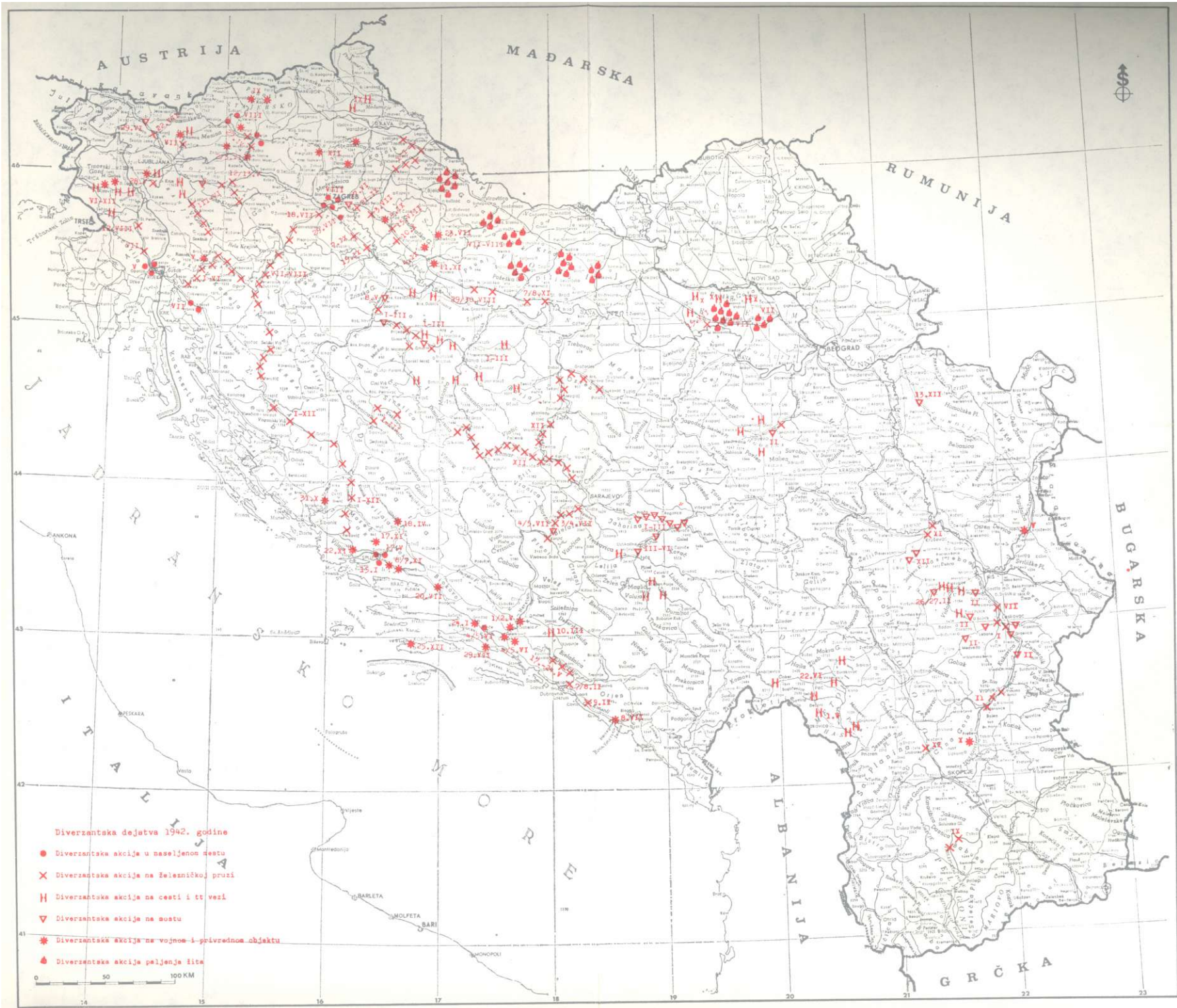

Demerkungen:

- Gesperrt durch Sabotagefälle.
- Gesperrt durch Naturereignisse u. Unfälle.
- Gesperrt durch Anordnung
- Sabotagefälle
- Betrieb. Hof. Interessengrenzen

3977, 42, 1942

Prilog izvještaju Vojnoprivrednog štaba Jugoistok Vrhovnoj komandi Vermanta o 52 diverzije izvedene na željezničkim prugama u Hrvatskoj Bosni Hercegovini i Sremu od 1. do 22. maja 1942.

log mora se navesti i to da se komunizam i u hrvatskom narodu sve više širi i da se oštre intervencije jedva mogu izbjeći.« U ljetnim mjesecima 1942. nastavlja se »dalje zaoštavanje jako organizovanog partizanskog pokreta«, koji se sa istoka, juga i zapada približava neposredno Zagrebu. Autoritet ustaške vlade i upravnog aparata NDH »ozbiljno je narušen«. U izvještaju njemačkog generala u Zagrebu od 19. avgusta 1942. stoji da je u svim krajevima djelovala »vrlo živa i vješta propaganda partizana, prije svega sa otvaranjem drugog fronta, pri čemu se nekako stiče utisak kao da bi pri otvaranju ovog drugog fronta Hrvatska imala da odigra specijalnu ulogu.«²²⁷

U skladu sa sporazumom između italijanske Vrhovne komande i Ministarstva inostranih poslova, postignutog 25. marta 1942. divizijski general Pijeke Đuzepe (Pieché Giuseppé) određen je da koordinira obavještajnu djelatnost na anektiranoj i okupiranoj teritoriji radi suzbijanja širenja »komunističke aktivnosti u pomenu-tim zonama«. Prema prikupljenim obavještenjima i izvještaju Ministarstva inostranih poslova od 18. januara 1943. u vojno-političkom pogledu situacija u Hrvatskoj je bila »vrlo ozbiljna«. Prista-lice HSS su sve više pristupale »partizanima, čiji pokret, zahva-ljujući vještoj i inteligentnoj propagandi, poprima fizionomiju i razmjere jednog hrvatskog narodnog pokreta«, sa kojim je seljak »moralno i suštinski solidaran«. Prema okupatoru je bilo »skoro cjelokupno stanovništvo neprijateljski raspoloženo... Ustaničke mase, sa znatno ojačanim rukovodećim kadrovima, ljudstvom i sred-stvima«, vršile su »sve jači pritisak svugdje«, a »naročito na važnim putnim i željezničkim arterijama« radi ometanja saobraćaja sila Osovine. »*Naročito broj prekida na želj. prugama alarmanтно brzo raste* (podvukao Lj. B.). Ratni događaji na istočnom i afričkom frontu krajem 1942. imali su znatnog odraza na ovom sektoru, uz pojačan partizanski pritisak.« Oružane snage NDH nalazile su se »u žalosnom stanju u pogledu opreme, niskog morala, bez spo-sobnih kadrova« i predstavljale »nemoćan organizam, malobrojan i kvalitetno defektan, u bazi miniran, neefikasan. Ova neefikasnost štetna je ne samo za borbu protiv partizana, već takođe i pre svega za zaštitu komunikacija Osovine, u cilju održavanja veza sa istoč-nim frontom«. Zatim se konstatuje da je moral trupa »vrlo nizak, što se vidi iz slabe borbenosti jedinica protiv ustanika i čestog pre-laženja partizanima čitavih jedinica sa oficirima na čelu, zajedno sa oružjem i opremom. I ustaška milicija prolazi kroz teške krize i dezorganizacije.«²²⁸

Veoma jako uporište narodnooslobodilačkog pokreta u Bosan-skoj krajini pa i šire bilo je na Kozari, gdje se nalazio 2. krajiški partizanski odred i uz njega cjelokupno stanovništvo sposobno za borbu i otpor okupatoru i kvislinzima. U gradovima je bio razvijen

²²⁷ *Zbornik*, XII, 2, str. 266, 366, 367, 406—419, 637—639

²²⁸ *Isto*, XIII, 2, str. 413, 414, 437 i 438; knj. 3, str. 42—50.

ilegalni rad narodnooslobodilačkog pokreta među stanovništvom, pripadnicima domobranskih jedinica, u preduzećima i ustanovama. »Veza i povezanost komunista u Banja Luci... vrlo je konspirativna i tajna... Putem tzv. kanala i veza dolaze komunisti u razna nadleštva i na taj način doznaju potrebne informacije. U svim školama u Banja Luci komunisti imaju po jednog politički odgovornog koji od vodstva prima naloge. Ista takva organizacija postoji i u raznim nadleštovima, tvornicama itd.« — stoji u izvještaju župske redarstvene oblasti Banja Luke od 31. avgusta 1942.²²⁹

Gotovo cjelokupan saobraćaj — željeznički i drumski — nalazio se pod kontrolom partizanskih jedinica. Potpuno je bio onemogućen saobraćaj na željezničkim prugama Banja Luka — Bosanski Novi, Bihać — Bosanski Novi i eksploatacija gvozdene rude u Ljubiji. Zbog ugroženosti interesa okupatora na tom području preduzeta je od 10. juna do 30. jula 1942. njemačko-kvislinška ofanziva.

Narodnooslobodilački pokret u Sloveniji u proljeće 1942. dostigao je najveći stepen u Ljubljanskoj pokrajini. Italijanska komanda sačinila je plan »Primavera« (»Proljeće«) sa ciljem da potpuno blokira Ljubljanu kao centar narodnooslobodilačkog pokreta. Nadomak okupiranih gradova i neprijateljskih garnizona rušene su i presijecane željezničke, drumske i telefonsko-telegrafske veze. Sve je to kod neprijatelja stvaralo nesigurnost, strah, napetost, paniku i bojazan o skorom upadu partizana u sam grad. Član Politbiroa CK KPJ Edvard Kardelj je 18. maja 1942. izvijestio vrhovnog komandanta Tita da su partizanske minerske jedinice sve više ukočile saobraćaj dizanjem u vazduh kompoziciju na željezničkoj pruzi Ljubljana — Trst, te tako »položaj Italijana u samoj Ljubljani postaje sve teži i zaista vlada među njima neverovanta panika«²³⁰

Razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u Ljubljanskoj pokrajini u proljeće 1942, njegovo proširenje na Slovenačko primorje i pojačana partizanska aktivnost u Gorenjskoj ozbiljno su ugrozili pozicije okupatora. Da bi spriječili dalje širenje i jačanje narodnooslobodilačkog pokreta, Nijemci su povećali okupacione trupe na oko 20.000 vojnika, a Italijani su u Slovenačkom primorju i Istri formirali 23. armijski korpus. Zbog preduzimanja ofanzive u Ljubljanskoj pokrajini, Italijanska komanda u Sloveniji zatražila je nove snage. Upućene su dvije divizije iz Hercegovine »Kačatori dele Alpi« (»Cacciatori delle Alpi«) i »Mačerata« (»Macerata«). Uputstva za ofanzivu dala je italijanska Viša komanda oružanih snaga »Slovenija—Dalmacija^ (»Supersloda«), a plan je sačinio Stab italijanskog 11. armijskog korpusa u Ljubljani. Radi zatvaranja granice prema kvislinškoj NDH i bivšoj jugoslovensko-italijanskoj granici, 6. jula 1942. održan je sastanak komandanta italijanske

²²⁹ AVII, fond NDH, k. 153A, reg. br. 13/5—101, 102, 103.

²³⁰ *Zbornik*, II, 4, str. 134 i 135.

2. armije generala Maria Roate i komandanta 5. i 23. korpusa Sa njemačkim generalom Ervinom Rezenerom (Erwin Rösener), komandantom SS i policije u 18. vojnoj oblasti, utvrđeno je da Nijemci zatvore njemačko-italijansku granicu u Sloveniji i onemogućće prebacivanje partizana iz italijanskog u njemačko okupaciono područje. Za ofanzivu, koja je otpočela 16. jula 1942, angažovano je više od 75.000 vojnika, a zahvatila je teritoriju od 4.550 km².

Vojno i političko rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta u Sloveniji blagovremeno je otkrilo namjere Italijana i preduzelo odgovarajuće mjere. U Ljubljanskoj pokrajini nalazila se već formirana 3. grupa partizanskih odreda i 5. grupa, koja je bila tek u nastajanju i imala je malo borbenog iskustva. Od proleterskog bataljona »Tone Tomšič« i najboljih boraca iz 3. i 5. grupe partizanskih odreda formirana je, 16. jula 1942, 1. slovenačka narodnooslobodilačka udarna brigada »Tone Tomšič«, kojom je neposredno rukovodio Glavni štab Slovenije. Jedinicama su data uputstva da u toku ofanzive primjenjuju »taktiku priljepljivanja« uz neprijatelja, da što više manevrišu, da stalno napadaju, presijecaju komunikacije i ruše objekte.²³¹

Vojno i političko rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji od 25. januara do 10. maja 1942. nalazilo se u Foči (tzv. fočanski period). Vrhovni štab je ispoljio veliku aktivnost u svim pravcima, naročito u pogledu jačanja i učvršćenja vojne organizacije i partizanske taktike. Nakon okupatorsko-kvislinških operacija protiv partizanskih snaga u istočnoj Bosni od 15. januara do 7. februara 1942, istočnoj Bosni, Sandžaku, Crnoj Gori i Hercegovini, april-jun 1942, rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta je težište partizanskog rata prenijelo u zapadne krajeve Jugoslavije — kao strategijsko uporište daljeg razvoja oružane borbe — sa ciljem stvaranja slobodne teritorije, omasovljavanja odreda i brigada, povezivanja operativnih zona Hrvatske, Slovenije i Bosne i kontrole prilaze Jadranskom moru.

U toku okupatorsko-kvislinške ofanzive, od početka aprila do sredine juna 1942. na oslobođenu teritoriju istočne Bosne, Hercegovine i Sandžaka iz više pravaca: Sarajeva, Rogatice, Pijevalja niz obale Tare, od Nikšića, a kasnije Mostara i Nevesinja ka Foči, partizanske jedinice su sa prekaljenim bataljonima 1. i 2. proleterske brigade (na čelu) sistematski porušile komunikacije, važne objekte i oko 15 mostova na Drini, Tari, Pivi, Bistrici, Prači, među kojima i velike mostove na Drini kod Goražda i Foče i na Lever-Tari.²³² Vještīm manevrima, brzim ^pregrupisavanjem i promjenom pravca dejstva, kloneći se odsudnih borbi, one su sačuvalе glavninu snaga.

U ljeto i jesen 1942. odnos vojno-političkih snaga u zapadnim krajevima Jugoslavije znatno se poboljšao u koristi narodno-

²³¹ *Drugi svjetski rat*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1980, knj. 2, str. 116—118.

²³² *Zbornik*, II, 5, str.21 i 22.

oslobodilačkog pokreta. Juna 1942, kada njemačke trupe (potpomognute mađarskim, italijanskim, rumunskim i slovačkim jedinicama) na istočnom frontu kreću u ofanzivu prema obalama Volge i naftonosnim poljima Kavkaza, a na afričkom frontu britanske snage odstupaju »četiri stotine milja« pred Romelom, Vrhovni štab NOP i DV Jugoslavije preuzima ljetne ofanzivne operacije.

Grupa proleterskih udarnih brigada sa Vrhovnim štabom na čelu u toku ofanzive prema srednjoj i zapadnoj Bosni izvela je noću 3/4. jula 1942. diverzantska dejstva od strategijskog značaja na željezničkoj pruzi Sarajevo — Mostar i prekinula jedinu vezu doline Save i južnog Jadrana u dužini 60 km. Između Blažuja i Konjica uništene su željezničke stanice u Bradini, Raštelici, Tarčinu, Pazariću, Hadžićima i Brđanu, porušena stanična postrojenja, otvoreni dijelovi pruge, uništeni vozovi koji su se zatekli na pruzi a plijen istovaren i sklonjen u šumu. Rušenjem Lukač-mosta, 4/5. jula 1942, onesposobljen je najveći objekat na pruzi Sarajevo — Konjic, za čiju opravku je bilo potrebno više mjeseci. »Usljed ove akcije partizana«, navedeno je u izvještaju Zapovjedništva 6. oružničke pukovnije od 13. jula 1942, »na cijelom dlijelu željezničke pruge Pazarić — Ostrožac obustavljen je promet Sarajevo — Mostar — Dubrovnik i neće se moći preduzeti opravka dok se ne izvrši radikalno čišćenje zemljišta na ovom sektoru.« Vrhovni komandant Tito je 1. avgusta 1942. obavijestio Edvarda Kardelja: »Sa četiri brigade, kršeći na putu lako svaki otpor, mi smo jedne noći iznenada zaposjeli čitavu prugu od Sarajeva do Konjica i uništili sve instalacije, mostove, a između ostalog 40 lokomotiva.«²³³

Pored krupnih rezultata postignutih u materijalom tehničkom i moralnom pogledu, ova dejstva su imala izuzetan značaj za dalji razvoj narodnooslobodilačke borbe. Istovremeno sa ofanzivom Grupe proleterskih brigada, na teritoriji Bosne, Hrvatske i Slovenije odvijala se živa diverzantska aktivnost na privrednim objektima i komunikacijama, što je pozitivno uticalo na realizaciju plana Vrhovnog štaba.

Mjere okupatorskih i kvislinških jedinica krajem 1941. i početkom 1942. godine bile su usmerene na ključna pitanja: osposobljavanje razorenih privrednih objekata i komunikacija, posebno na području Srbije; obezbjeđenje rudarskih centara i komunikacija za prevoz strategijskih sirovina, ratne tehnike i vojske, od čega je dijelom zavisilo vođenje rata na istočnom i afričkom frontu. Rješavanje ovih pitanja, pored izvođenja uzastopnih operacija, zahtijevalo je angažovanje znatnih snaga i sredstava, što je dovelo do raskoraka između planova i mogućnosti njihove realizacije, tako da će se neprijatelj, i pored brojčane i tehničke nadmoćnosti, nalaziti u defanzivi.

²³³ Isto, II, 1, str. 176; knj. 5, str. 165; IV, 6, str. 375; Miso Leković, *Ofanziva proleterskih brigada u leto 1942*, Beograd 1965, 45—112.

Za osposobljavanje željezničke pruge u dolini Ibra (kojom je prevožena ruda iz Trepče) angažovana je njemačka inženjerska četa, a za obezbjeđenje jedna formacija Srpske državne straže jačine 932 oficira i vojnika. Izgradnja porušenih mostova, uz pomoć organizacije »Tot«, završena je tek krajem septembra 1942.

Njemačke inženjerske jedinice su početkom januara 1942. izvršile izviđanje porušenih mostova na željezničkoj pruzi Užice — Sarajevo i izvijestile njemačkog komandanta u Srbiji da se »opravka ne predviđa prije 22. januara 1942, ali se do 15. januara može osposobiti za pješadiju, tovarnu stoku i laka kola«.

Da bi se snage posadnih divizija (704, 714. i 717) oslobodile za operacije, za zaštitu privrednih objekata na teritoriji Srbije formiran je od ruskih belogardejaca, koji su se stavili Nijemcima na raspolaganje za borbu protiv partizana, Ruski zaštitni korpus, jačine oko tri puka (jedan puk 1.573 čovjeka). Prema izvještaju komandanta Jugoistoka od 2. decembra 1941. Vrhovnoj komandi Vermahta o zaštiti industrijskih postrojenja u Srbiji, za obezbjeđenje Bora angažovana su dva njemačka bataljona i 1.500 vojnika Ruskog zaštitnog korpusa za zaštitu industrijskih postrojenja, za obezbjeđenje Trepče — dva njemačka bataljona, landesšicen bataljon i 1.500 vojnika Ruskog zaštitnog korpusa za zaštitu industrijskih postrojenja, za obezbjeđenje Krupnja — ojačani njemački bataljon, artiljerijski divizion i 1.500 vojnika Ruskog zaštitnog korpusa za zaštitu industrijskih postrojenja.

Za obezbjeđenje otpremanja rude iz Bora željezničkim prugama Bor — Zaječar — Prahovo i Bor — Paraćin, u Zaječaru su stacionirane dvije, a u Negotinu jedna njemačka četa. Predviđeno je osposobljavanje pruge Zaječar — Niš i njeno obezbjeđenje. Međutim, obezbjeđenje drumske mreže nije bilo zagarantovano.²³⁴

Osnovni zadatak bugarskog 1. okupacionog korpusa bio je da zaštititi željezničke pruge Niš — Sofija i Niš — Skoplje. Radi toga su, pod rukovodstvom njemačkih inženjerskih jedinica, izgrađene osmatračnice. Preduzete su i mjere zastrašivanja. Za svakog ubijenog bugarskog vojnika na obezbjeđenju predviđeno je da strijelja 50 talaca.²³⁵

Kako je Beograd bio jedan od najvažnijih centara za snabdijevanje njemačkih oružanih snaga na jugoistoku Evrope (skladište benzina i pogonskog goriva za Jugoistok, centralno skladište rezervnih dijelova, odjeljenje ratne vojne bolnice), njemačka Vrhovna komanda je preduzela maksimalne mjere obezbjeđenja grada i komunikacija koje vode od sjeverozapada prema jugoistoku. Izvršeni su pregrupisavanje i razmještaj snaga za obezbjeđenje željezničkog saobraćaja južno od Beograda.

²³⁴ Mikroteka AVII, NAV, T-77, r. 1296, s. 852; T-501, r. 248, s. 32 i 558—62, r. 250, s. 649; *Zbornik*, XII, 2, str. 399, 453, 722 i 810—812.

²³⁵ Mikroteka AVII, NAV, T-501, r. 249, s. 501; *Zbornik*, XII, 2» str. 41—43.

»Zbog pregrupisavanja u Srbiji«, navodi se u obavještenju komandanta Jugoistoka od 4. januara 1942. njemačkom generalu u Zagrebu, »u januaru je bilo potrebno prebacivanje 3 landesšicen bataljona iz Hrvatske u Srbiju«, s tim da njihove zadatke preuzmu domobranske jedinice. »Ostala 2 njemačka landesšicen bataljona upotrijebiti pretežno za osiguranje željezničke pruge Zagreb — Beograd.«²³⁶

Istovremeno su otpočeli radovi na osposobljavanju željezničke pruge Sarajevo — Višegrad — Beograd. Izvršena je procjena razaranja i ukazano »na planski rad i stručnast ustanika« prilikom izvođenja diverzantskih akcija, koji su, »na primjer, kod Renovice, na odsjeku koji vodi kroz posebno težak teren, demontirali šine u ukupnoj dužini od 1,5 km i spalili pragove«, tako da je »dotur građevinskog materijala otežan«. Jače je bilo oštećeno 9 mostova i oko 6 km pruge. Tek 16. maja 1942. na stanicu Renovica kod Rogatice stigao je prvi voz, a na korišćenje pruge prema Beogradu, i pod najpovoljnijim uslovom angažovanja radnika, nije se moglo računati prije avgusta.²³⁷

Zbog ugroženosti njemačkih interesa na teritoriji Bosne i na glavnoj željezničkoj pruzi Zagreb — Beograd, 8. januara 1942. održano je savjetovanje njemačkih i ustaških vojnih i civilnih predstavnika kod opunomoćenog komandanta u Srbiji. Pored ostalog, odlučeno je da se izvrši obezbjeđenje željezničke pruge Zagreb — Beograd, rudnika gvožđa u Prijedoru i drugih privrednih objekata u Bosni, naročito duž željezničke pruge Bosanski Brod — Sarajevo.²³⁸ Za obezbjeđenje industrijskih postrojenja domobranske oružane snage su stavile na raspolaganje sedam bataljona i devet artiljerijskih baterija i obećale »sigurno zatvaranje na liniji Vareš — Vijaka«.²³⁹

Međutim, njemački general u Zagrebu izvijestio je 30. januara 1942. opunomoćenog komandanta u Srbiji da, uslijed partizanskih akcija, »nije izvodljivo transportovanje gvozdene rude željezničkom prugom Prijedor — Bosanski Novi — Sunja«, kao i snabdijevanje dviju četa 923. landesšicen bataljona životnim namirnicama. Iako je domobranskim jedinicama naređeno »da posvete veću brigu zaštiti željeznica«, stoji u izvještaju, ne očekuje se »veći uspjeh zbog njihove slabe borbene vrijednosti«. Zbog nedostatka njemačkih jedinica i slabe borbene vrijednosti domobrana, »od koji se ne može očekivati otpor vrijedan pomena«, moralo se odustati od zaštite postrojenja u Jajcu, te je zavisilo »samo od ustanika da li će i kada htjeti da zauzmu Jajce«.²⁴⁰

²³⁶ Mikroteka AVII, NAV, T-501, r. 248, s. 558—62, r. 257, s. 1279, 1289 i 1331.

²³⁷ *Zbornik*, XII, 2, str. 435—439 i 464—471.

²³⁸ *Isto*, str. 27—37.

²³⁹ Mikroteka AVII, NAV, T-501, r. 250, s. 681.

²⁴⁰ *Isto*, s. 1082.

I na italijanskom okupacionom području preduzete su mjere (osiguranje, izgradnja utvrđenja, represivne mjere) za što potpuniju eksploataciju prirodnih i privrednih bogatstava i osiguranje komunikacija radi prebacivanja trupa i ratnog materijala, kao i za snabdijevanje sredozemne flote.

Komanda italijanskog 11. armijskog korpusa, na osnovu stečenih iskustava u borbi protiv partizanskih snaga, izdala je 6. februara 1942. plan »Primavera«, prema kojem je trebalo zaštititi tri željezničke komunikacije operativnog značaja: Zalog — Ljubljana — Postojna, Ljubljana — Novo Mesto — Metlika i Ljubljana — Grosuplje — Kočevje. U pogledu osiguranja ovih komunikacija plan je predviđao: stalnu pokretnu zaštitu sa pješadijskim jedinicama u zoni taktičkog radnijusa dejstva; kontrolu oklopnim vozovima iz glavnih garnizona, odnosno željezničkih stanica; zaštitu transportnih vozova za prevoz goriva, municije i jedinica pratnjom i oklopnim vozovima; zaštitu željezničkih vijadukata kod Borovnice i Verda i drugih objekata izgradnjom utvrđenja. Preduzeto je i osiguranje glavnih cesta na operativnom području ovog korpusa: Planina — Ljubljana — Novo Mesto — Karlovac i Ljubljana — Kočevje — Delnice. To je bilo uslovljeno i potrebama sadejstva 11. armijskog korpusa u južnom dijelu Slovenije sa 5. armijskim korpusom raspoređenim u Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju i u dijelu Korduna.²⁴¹

Komandant italijanske 2. armije general Mario Roata smatrao je da treba pooštriti mjere u pogledu zaštite komunikacija i objekata. Zbog toga je Komanda italijanske 2. armije naredila 1. marta 1942. komandama potčinjenih jedinica da, pored preduzimanja drugih mjera, odgovornost za izvođenje diverzantskih i drugih akcija prenesu na stanovništvo dotične zone. Poslije toga su, osim strijeljanja, uslijedile i druge represivne mjere — internacija i konfiskacija imovine. Neposredno uz prugu stanovništvo je iseljeno i izgrađeni su bunker, željezničke stanice i veći garnizoni su utvrđeni a pošumljeno zemljište je raskršćeno u širini od 300 m.

Međutim, partizanske jedinice su kontrolisale prostor između utvrđenja i uporišta i ugrožavale komunikacije kojima su prebacivani vojska i ratni materijal. Sprovedenjem u život plana »Primavera«, po mišljenju civilnog komesara za Ljubljansku pokrajinu Emilija Graciolija (Emilio Grazioli), nije riješeno pitanje bezbjednosti saobraćaja, pošto su partizanske snage i dalje od marta do maja 1942. ugrožavale željeznički i drumski saobraćaj, čime je bio paralisiran privredni i društveni život u više od trećine Ljubljanske pokrajine. Da bi poboljšala položaj svojih jedinica i obezbijedila komunikacije ugrožene diverzantskim dejstvima 2. i 3. grupe par-

²⁴¹ *Zbornik*, VI, 2, str. 339—347, Plan »Primavera« Štaba italijanskog 11. armijskog korpusa od 6. II 1942. za odbranu italijanskih okupacionih snaga u Sloveniji.

tizanskih odreda Slovenije, Komanda italijanske 2. armije je polovinom juna 1942. prebacila diviziju »Kačatori dele Alpi« u Ljubljansku pokrajinu.²⁴²

Prvih mjeseci 1942. na njemačkom okupacionom području posebno je bila ugrožena komunikacija Banja Luka — Sunja, uslijed čega je, pored ostalog, bila onemogućena eksploatacija gvozdena ruda iz Ljubije. »Ustanici su«, stoji u izvještaju njemačkog opunomoćenog generala u Zagrebu od 20. februara 1942, »pod komandom energičnih starješina koji imaju određeni cilj, opkolili Prijedor sa svih strana«, tako da je »propao pokušaj da se željeznicom dopremi municija i hrana, jer je kompozicija ostala u Bos. Novom između 2 porušena mosta na pruzi«. Tako je snabdjevanje njemačke posade u Prijedoru bilo moguće jedino vazdušnim putem.²⁴³

Rušenjem vijadukta i željezničkog mosta (52 m) kod Kostajnice, na pruzi Bosanski Novi — Sunja, 8. maja 1942, saobraćaj je bio onemogućen oko 9 mjeseci.

Radi očuvanja vojneprivrednih interesa na ovom području, njemačka komanda je, istovremeno sa planiranjem operacije »Zapadna Bosna«, preduzela sve mjere za obezbjeđenje i opravlanje željezničke pruge »koja je višestruko i trajno prekinuta«. Na početku izvođenja operacije (10. juna 1942) borbenim trupama su pridate i građevinske jedinice. Njima je bilo potrebno najmanje mjesec dana da osposobe željezničku prugu, a oko 3 mjeseca za opravku porušenog mosta.²⁴⁴

Transportna komanda Zagreb izvijestila je, 20. juna 1942, Vrhovnu komandu Vermahta i Vojnoprivredni štab Jugoistoka da je, uslijed pojačanih diverzantskih akcija na željezničkim prugama Zagreb — Rijeka (kojom je prevožena nafta za italijansku sredozemnu flotu), Mostar — Dubrovnik (kojom je prevožena boksitna ruda) i Zagreb — Beograd (kojom su prebacivane trupe i ratna tehnika), pojačano osiguranje glavne komunikacije »posjedanjem u osnovi izgrađenih stražarskih tornjeva koje je naredio komandujući general i komandant Srbije« i da je zaštita željezničkih pruga stavljena »pod jedinstvenu njemačku komandu«. Preduzete su mjere za izgradnju oklopnih dresina i »opremanje patrola sa reflektorima radi osvjetljavanja pruge«. U izvještaju se navodi da se najteži zadatak na željezničkoj pruzi Prijedor — Bosanski Novi — Sunja, radi koje je preduzeta akcija »Zapadna Bosna«, »sastoji u tome da se ponovo osposobi most kod Kostajnice dug 52 m«, za

²⁴² *Isto*, VI, 2, str. 363—380, Okružnica Komande italijanske 2. armije 1. III 1942. o načinu vođenja borbe partizanskih odreda i postupanju sa stanovništvom; str. 393—395 i 423—425, Izvještaj visokog komesara za Ljubljansku pokrajinu Emilija Graciolija od 8. V 1942, italijanskom Ministarstvu unutrašnjih poslova o vojnoj i političkoj situaciji u Ljubljanskoj pokrajini; knj. 3, str. 555—559 i 595—600.

²⁴³ *Isto*, XII, 2, str. 156—161.

²⁴⁴ *Isto*, str. 439—441, 505, 506, 710, 713, 714 i 823.

čiju opravku je potrebno oko dva i po mjeseca. Za odsjek Bosanski Novi—Prijeđor — Banja Luka ustanovljeno je izvidanjem iz vazduha »da su mnogi manji mostovi i prilazi razoreni, a gornji stroj uništen uklanjanjem i rušenjem šina i pragova«, tako da će za opravku biti potrebno »najmanje 30 dana«. U tom vremenskom periodu izvođeni su radovi na popravci pruge Sarajevo — Prača — Višegrad da bi se osposobila za saobraćaj sredinom jula 1942.

Diverzantskim dejstvima naročito je bio ugrožen transport nafte od Zagreba prema Rijeci, pa se u više navrata morala transportovati preko Zidanog Mosta i Ljubljane. Transportna komanda Zagreb je urgirala kod opunomoćenog transportnog oficira u Rimu, kao i kod njemačkog Štaba za vezu pri italijanskoj 2. armiji. Međutim, italijanske vlasti su odgovorile da su za zaštitu ove komunikacije angažovale oko 11.000 vojnika i da će kroz dva mjeseca upotrijebiti i oklopne dresine.

Preduzete su mjere predostrožnosti i u rejonu Metkovića i Ploča, gdje je, prema planu, trebalo izgraditi pristaništa za pretovar boksita i zabraniti kretanje u okolini. Za obezbjeđenje uskotračnih željezničkih pruga Mostar — Dubrovnik, Uskoplje — Trebinje — Bileća, Uskoplje — Zelenika iz Dubrovnika su upućene dvije italijanske divizije. Transport boksitne rude željezničkom prugom Mostar — Dubrovnik bio je, zbog diverzantskih akcija, samo u drugoj polovini maja obustavljen devet dana.²⁴⁵

Da bi se obezbijedio saobraćaj prema jugoistoku Evrope, Komanda njemačke 718. divizije formirala je 24. aprila 1942. u Slavonskom Brodu Štab za osiguranje pruge Zagreb — Beograd, kojem su u taktičkom pogledu bili potčinjeni landesšicen bataljoni (925. od Dobova preko Siska do Jasenovca, sa dvije čete u Zagrebu; 923. do Zagreba preko Dugog Sela do Slavenskog Broda; 823. od Slavenskog Broda do Zemuna, uključujući i ogranak Vinkovci — Dalj — Osijek), oklopni vozovi, bataljoni na motornim vozilima (ojačani tenkovskim vodovima kao pokretna rezerva) i kvislinške jedinice. Landesšicen bataljoni su imali zadatak da uspostave vezu sa kvislinškim jedinicama i potčine ih »svojim četama, vodovima i grupama koje su angažovane na tim dijelovima«. Istovremeno, preduzete su i mjere za raščišćavanje zemljišta, izgradnje osmatračnica i stražarskih kula.²⁴⁶

Okupator je na anektiranoj i okupiranoj teritoriji Hrvatske radi slamanja narodnooslobodilačkog pokreta preduzimao represivne mjere prema cjelokupnom stanovništvu, kao što su strijeljanja, interniranja i paljenja kuća partizanskih porodica. Na osnovu naredbe prefekta Rijeke od 24. aprila 1942, karabinjerijske stanice na području Rijeke su bile dužne da sačine i ažurno vode spiskove lica »koja gaje komunističke ili protivitalijanske ideje« da bi se u slučaju potrebe uhapsila, a zatim strijeljala. Kao mjera odmazde strijeljano je 14 članova porodica ustanika (26. maja) na anektira-

²⁴⁵ isto, str. 464—471, 503—509.

²⁴⁶ Mikroteka AVII, NAV, T-501, r. 250, s. 1375; Zbornik, XII, 2, str. 569-

noj teritoriji u opštini Jelenje. »Srvnjeno je sa zemljom skoro 50 kuća, vlasništvo pomenutih porodica, i zaplijenjena je pokretna imovina, uključujući stoku. Ostalih 158 članova porodica privremeno je internirano u Lovran« — stoji u telegramu prefekta Rijeka od 30. maja 1942. Ministarstvu unutrašnjih poslova. »Sličnu akciju će, sutra 31. maja«, konstatuje se u telegramu, »preduzeti granična straža, u sadejstvu s jedinicom pogranične milicije, protiv nekih porodica u opštinama Mrzla Vodica i Čabar, koje se nalaze u pojasu nove granice sa Hrvatskom«. Međutim, i pored toga, italijanski obavještajni organi su u prvoj polovini jula 1942, »poslije dugotrajnog, složenog i delikatnog istraživačkog rada«, otkrili devet ćelija pripadnika narodnooslobodilačkog pokreta u Rijeci i da na cjelokupnoj teritoriji Istre »postoji široka mreža pristalica ustaničkog pokreta«. ²⁴⁷

Broj diverzantskih akcija partizanskih jedinica na glavnoj komunikaciji Zagreb — Beograd povećan je u drugoj polovini 1942. Stoga je njemački general u Zagrebu 31. jula zahtijevao od njemačke Vrhovne komande 3—4 landesšicen bataljona za obezbjeđenje pruge Zagreb — Beograd, pošto jedna posadna divizija raspoređena u dva ešalona i kvislinške snage »nisu bile u stanju osigurati ovu prugu« ²⁴⁸

Prema naređenju komandanta Jugoistoka od 10. jula 1942. osnovni zadatak njemačkih oružanih snaga i komandi na teritoriji Jugoslavije bio je »obezbjeđenje najvažnijih operativnih veza i bezbjednost eksploatacije za njemačku vojnu privredu životno važnih izvora, preduzeća i privrednih ustanova«. Pri tome je istaknuto da, s obzirom na razvoj situacije u sjevernoj Africi, »ima poseban značaj bezbjednost operativno najvažnije željezničke veze Zemun — Solun«, kao i »zaštita pruge: državna granica — Zemun, koju ojačati sa najmanje tri zaštitna bataljona«. ²⁴⁹

Zbog toga su u drugoj polovini jula preduzete dopunske mjere za osiguranje pruge Zagreb — Beograd. Komandu nad svim trupama za osiguranje angažovanim duž željezničke pruge Zagreb — Beograd preuzeo je, mjesto oboljelog majora fon Esmarha, komandanta 823. landesšicen bataljona, potpukovnik fon Gejzo, komandant 1. bataljona 202. tenkovskog puka. U taktičkom pogledu, bio je neposredno potčinjen opunomećnom komandantu Srbije. Pod njegovom komandom bile su slijedeće jedinice: 823, 924. i 925. landesšicen bataljon 737. puka, željeznički oklopni voz 24, kao i sva kvislinška osiguranja angažovana na željezničkoj pruzi. Za zaštitu folksdojčerskog stanovništva i žetvenih radova na prostoru Indija, Vrdnik, Calma, Ruma određen ie njemački bataljon pojačan sa dvije oklopne čete za specijalnu upotrebu i dvije čete folksdojčera. Naređeno mu je da Štab za osiguranje željeznica pojača snagama

²⁴⁷ *Zbornik*, XIII, 2, str. 460, 495—497.

²⁴⁸ Mikroteka AVII, NAV, T-77, r. 1312, s. 422—3.

²⁴⁹ Isto, T-501, r. 249, s. 1124—28.

Transport-Kommandantur Agram

As. 9 e 12

Abt. IIIb

Agram, den 24.11.42

Historie Nr. 11

Nr. 1769/42 sch.

An

Befehlshaber der Deutschen Truppen in

Brod

Betr.: Sicherung der Hauptstrecke Reichsgrenze -
Agram - Samlin.

Besug: ohne

Anlg.: ohne

Die durch die militärischen Ereignisse veränderte Transportlage gibt der durch den kroat. Raum führenden Hauptstrecke Reichsgrenze - Agram - Samlin eine noch grössere Bedeutung als bisher. Wie aus dem Bericht Nr. 14 über die Entwicklung der Aufstandsbewegung im Hinblick auf die Eisenbahnstrecken in Kroatien vom 19.11.1942 eingehend dargelegt ist, haben die Angriffe der Banditen im Verlauf des Monats November in verschärften Tempo zugenommen.

Die Bedrohung der Hauptstrecke, besonders in dem Abschnitt Agram - Novska, ist ausserordentlich stark. Auch der Abschnitt Samna - Samlin steht unter dauerndem Druck.

Unter Hinweis auf diese Verhältnisse und unter Berücksichtigung der besonderen Transportlage wird daher eindringlich um besonderen Schutz der Hauptstrecke gebeten.

Nach Abrang an:

- 1.) Deutscher Bevollmächtigter General in Kroatien in Agram
- 2.) Wehrmacht-Transportleitung Südost in Wien
- 3.) Deutsche Gesandtschaft, Wirtschafts-Abteilung, Agram mit der Bitte um Kenntnisanahme.

H308867

Izveštaj transportne komande Zagreb od 24. novembra 1942, komandantu njemačkih trupa za obezbjeđenje glavne željezničke pruge Zagreb—Beograd u Slavanskom Brodu o ugroženosti ove komunikacije

iz 1. bataljona 202. tenkovskog puka. Jedinice i Stab za osiguranje željeznica snabdevala je njemačka 718. divizija, a jedinice za zaštitu folksdojčera i žetve 714. divizija.²⁵⁰

Međutim, u drugoj polovini avgusta 1942. broj diverzantskih akcija na glavnoj željezničkoj pruzi Zagreb — Beograd je povećan. Samo u toku dva dana eksplozijama su iz kolosijeka izbačena tri njemačka oklopna voza, uz znatne vojne gubitke. Na području željezničke direkcije u Zagrebu bilo je oštećeno 28,6% vučnih lokomotiva. »Teški diverzion slučajevi u posljednje vrijeme na pruzi Zagreb — Beograd«, navodi se u izvještaju njemačkog komandanta Srbije od 1. septembra 1942. Komandi Jugoistoka, »pokazuju kako je neophodno bitno traženo ojačanje angažovanih snaga za obezbjeđenje želj. pruge.«²⁵¹

Tako je okupator bio prinuđen da cjelishodnije organizuje zaštitu komunikacija. Štab za osiguranje pruge za naročitu namjenu u Slavenskom Brodu rasformiran je 24. avgusta 1942, a obezbjeđenje saobraćaja na željezničkoj pruzi Zagreb — Beograd dato je u nadležnost 714. i 718. diviziji, s tim da 717. divizija, po završetku operacija u Fruškoj gori, osigura pruge u Sremu. Njihov najvažniji zadatak bio je »obezbjeđenje pruge Beograd — Zagreb od Njemačke i Beograd — Vinkovci — Osijek, s tim što je punu odgovornost preuzela ustaška vlada, koja je obezbijedila da opštine uz prugu snose punu odgovornost za bezbjednost i da su obavezne da predaju taoce u slučaju diverzija.«²⁵²

Grupa njemačke Dunavske ratne flotile bila je angažovana za odbranu od diverzija u Đerdapu, a kraljevska mađarska Dunavska ratna flotila kompletno je između Novog Sada i Vukovara obezbjeđivala saobraćaj za istočni front i štitila postrojenja za tranzit nafte. Radi zaštite rudnika u Boru bugarsko Ministarstvo rata stavilo je krajem avgusta 1942. na raspolaganje protivavionsku bateriju.²⁵³

U Srbiji je i dalje nastavljeno sa izgradnjom dvospratnih bunkera kod mostova, tunela i željezničkih stanica. Uvedeno je pojačano osiguranje mosta kod Sapca, a vozovi na željezničkoj pruzi Klenak — Ruma osiguravani su tenkovima. Glavne željezničke linije, prema izvještaju njemačkog komandanta u Srbiji od 4. oktobra 1942, bile su osigurane na važnim tačkama: Beograd — Lapovo sa 3 landesšicen bataljona, Lapovo — Niš — Grdelica sa 11 bugarskih četa, Beograd — Beli Potok — Umčari jednim landesšicen bataljonom, Lapovo — Kragujevac — Dragobraća sa 2 landesšicen čete, Dragobraća — Kraljevo — Kosovska Mitrovica (sa 2 ruska bataljona za zaštitu industrijskih postrojenja, Niš — Bela Palanka

²⁵⁰ Isto, r. 250, s. 1065 i 1067.

²⁵¹ Zbornik, XII, 2, str. 697 i 708—717.

²⁵² Mikroteka AVII, NAV, T-501, r. 251, s. 132, 143, 149—151; AVII, njemačka arhiva, k. 76, reg. br. 43/3; Zbornik, XII, 2, str. 703.

²⁵³ Mikroteka AVII, NAV, T-501, r. 248, s. 513—517, Zbornik, XII, 2, str. 603.

sa 3 bugarske čete, Doljevac — Kuršumlja sa 2 bugarske čete, Niš — Kragujevac sa 3 bugarske čete i artiljerijskim divizionom. Na području koje su okupirale bugarske jedinice, pri obezbjeđenju željezničkih pruga primjenjivane su veoma oštre represivne mjere prema stanovništvu. Iste mjere, konstatuje se u izvještaju, biće preduzete pri obezbjeđenju ostalih željezničkih pruga. Na glavnim željezničkim prugama dvospratni bunkereri su bili izgrađeni i posjednuti jedinicama, a na pruzi Lapovo — Kragujevac — Kraljevo — Ibarska dolina bunkereri su bili u izgradnji ili su projektovani.²⁵⁴

Na italijanskom okupacionom području, i pored represivnih mjera i angažovanja jakih snaga, samo su djelimično realizovani postavljeni zadaci: obezbjeđenje prevoženja nafte za sredozemnu flotu komunikacijom Zagreb — Karlovac — Rijeka; prebacivanje trupa i ratne tehnike preko teritorije Slovenije; eksploatacija i prevoz boksitne rude komunikacijama Mostar — Dubrovnik i Drniš — Šibenik. I pored angažovanja 11.000 vojnika na željezničkoj pruzi Zagreb — Karlovac — Rijeka, »nije se uspjelo uspostaviti efikasno obezbjeđenje«, što je dovelo do »zastoja u snabdjevanju Italije veoma važnom rumunskom naftom«. »Zaoštavanje situacije na ovoj pruzi«, kako stoji u izvještaju Transportne komande Zagreb od 4. septembra 1942, »dovelo je do toga da je sada cjelokupni javni putnički, robni i teretni saobraćaj na toj pruzi obustavljen«. Transport boksitne rude na željezničkoj pruzi Mostar — Dubrovnik, zbog diverzantskih akcija, bio je samo u drugoj polovini maja potpuno obustavljen devet dana. Isto tako, »redovan saobraćaj u cilju odvoženja boksita iz rejonu Drniša prugom Ogulin — Knin nije mogao biti obezbjeđen«. Krajem avgusta 1942. prekinut je cjelokupan saobraćaj na prugama Ogulin — Split i Ogulin — Šibenik.²⁵⁵

Održavanje saobraćaja na glavnim željezničkim prugama u Jugoslaviji i zaštita privrednih objekata bili su, kako se navodi u izvještaju komandanta oružanih snaga Jugoistoka od 29. novembra 1942, »od presudnog značaja za vođenje borbi na Jugoistoku«. U tom smislu izdato je naređenje da »situacija na Sredozemlju iziskuje da se bezuslovno izvrši zaštita glavnih pruga Zagreb — Beograd, Beograd — Niš — Skoplje, Beograd — Sofija, Beograd — Kraljevo — Skoplje«. Pri tome je naglašeno da se ostali zadaci privremeno »odlažu za docnije, a zaštita objekata mora i dalje da ostane na snazi«.

Njemački komandant u Srbiji naredio je, 8. decembra 1942. da se zaštite mostovi i objekti na glavnim željezničkim prugama u prvom redu na prugama Beograd — Niš — Grdelica i Niš — Pirot. Pored landesšicen bataljona, za obezbjeđenje pruge Beograd — Lapovo upotrijebljeni su 7. SS brdska inžinjerijska četa i dijelovi 717. inžinjerijske čete, a za obezbjeđenje pruga Lapovo — Grdelica i Niš — Pirot dijelovi bugarskog 1. okupacionog korpusa. Za bugarske inžinjere organizovani su podoficirski tečajevi na kojima

²⁵⁴ Mikroteka AVII, NAV, T-501, r. 248, s. 422—23, r. 257, s. 1170—1173.
²⁵⁵ *Zbornik*, XII, 2, str. 435—439, 464—471 i 709—717.

su obučavani u zaprečavanju i postavljanju minskih polja duž komunikacija. Radi obezbjeđenja nesmetanog saobraćaja, jake snage njemačke 714. divizije »morale su da budu premještene na glavnu željezničku prugu Zagreb — Beograd«.

Njemačke i bugarske oružane snage, uz pomoć kvislinških jedinica, osigurale su glavne željezničke linije u Srbiji i Makedoniji »na važnim tačkama« i sa inženjerskim jedinicama utvrdile objekte »prema vojnoj i privrednoj važnosti«. Na željezničkoj pruzi Zaječar — Knjaževac — Niš, kojom je prevožena ruda iz Bora, sačinjen je projekat izgradnje stražarskih kula. Duž željezničkih linija stvorena je »čista« zona od 300 m, a istovremeno je zabranjeno sađenje visokih biljaka. Za obuku bugarskih inženjera izdato je uputstvo o zaprečavanju i utvrđivanju.

Krajem novembra 1942. na teritoriji Srbije bilo je izgrađeno 177 stražarskih kula, 58 ih je bilo u izgradnji, 6 je bilo istrasirano, a na glavnoj pruzi Zagreb — Beograd bilo je 29 gotovih, 87 u izgradnji i 34 istrasirane. Da bi se poboljšao vozni park, koji je bio znatno oštećen diverzantskim akcijama partizanskih jedinica, iz Njemačke je uvezeno 40 lokomotiva.²⁵⁶

I na italijanskom okupacionom području, iako sa manje uspjeha, krajem 1942. preduzete su opsežne mjere obezbjeđenja komunikacija i privrednih objekata. U tom cilju je Viša komanda oružanih snaga »Slovenija—Dalmacija« izdala detaljna uputstva. Za zaštitu pruge određeni su »specijalne jedinice« (dopunski, teritorijalni i posadni bataljoni, grupe eskadrona koji se kreću pješke i dr.), oklopna srdstva i inženjerske jedinice, svi snabdjeveni reflektorima i drugim sredstvima za osvjetljavanje.²⁵⁷

DIVERZANTSKA DEJSTVA U PARTIZANSKOJ TAKTICI

U vrijeme preduzimanja opsežnih mjera okupatorskih i kvislinških jedinica krajem 1941. i početkom 1942. za slamanje oružanog ustanka u Jugoslaviji, Tito, na osnovu stečenih iskustava, pored teritorijalnih, formira i operativne jedinice (brigade) koje će biti sposobne da u određenom vremenu i na određenom prostoru prenesu težište dejstva. Od tog vremena diverzantska dejstva teritorijalnih i operativnih jedinica izvode se na cjelokupnom jugoslovenskom ratištu po jedinstvenoj zamisli Vrhovnog štaba, u čemu je ispoljena puna inicijativa.

Na dotadašnjim iskustvima Tito je početkom januara 1942. razradio opšta načela partizanske taktike i uputio ih glavnim štabovima narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije. Ona su, ujedno, predstavljala i osnovu*na kojoj je planirano i organizovano taktičko i operativno sadejstvo teritorijalnih, operativnih i specijalno obučanih diverzantskih jedinica. Bila su prožeta ofan-

²⁵⁶ Mikroteka AVII, NAV, T-501, r. 257, s. 1134—1142, 1170—1173; Zbornik, XII, 2, str. 892, 896 i 898—901.
²⁵⁷ Zbornik, XIII, 2, str. 860—924.

živnošću, neprekidnim protivnapadima, poslije kojih bi slijedila povlačenja, da bi se i ona pretvorila u nove napade na drugom, za neprijatelja neočekivanom pravcu.

Glavnom štabu Hrvatske, početkom januara 1942, naređeno je da glavne snage angažuje za dejstva na komunikacijama, čime će »neprijatelja osjetno pogoditi, a svojim odredima obezbijediti taktičke, moralne i materijalne usjehe«. Oslobođena mjesta »ne treba braniti frontalnom odbranom nego presijecanjem puteva, zasjedama i bočnim dejstvima na neprijatelja koji bi se kretao komunikacijama«. Zatim, postavljati zasjede sa ciljem da se neprijatelju nanose gubici, a partizanski odredi da se snabdiju oružjem i municijom. »Pri izvršavanju svih ovih zadataka«, konstatovano je u naređenju, »starati se da naturimo neprijatelju borbu tamo gdje mi želimo. Dakle, neprijatelja treba iznenaditi i inicijativu uvijek držati u svojim rukama. Sve akcije koje nam neprijateljaturi pretvaraju se u frontove, a mi za njih nemamo dovoljno naoružanja niti municije.«²⁵⁸

U direktivi Glavnom štabu Srbije, od 8. januara 1942, kao opšti zadatak svih partizanskih odreda postavljeno je temeljno rušenje svih komunikacija i telefonsko-telegrafskih veza. »Sa više truda i volje mogu se bez ikakvih žrtava rušiti pruge i putevi. Za ovo* koristiti noći« — navedeno je u direktivi. Postavljanjem zasjeda nanositi neprijatelju gubitke, dočekivati i suzbijati njegove kaznene ekspedicije. Prekidanjem veza između neprijateljskih garnizona ne dozvoliti mu snabdijevanje, »ali ne mrtvom blokadom varoši«, već ometanjem i spriječavanjem saobraćaja. »Osvojene varoši ne štiti frontalnom odbranom, nego presijecanjem puteva i zasjedama.«²⁵⁹

Štabu Fruškogorskog NOP odreda je 9. januara 1942, naređeno da pojača akcije na komunikacije. Naglašeno je da odred ne treba da se grupiše na jednom mjestu, već da bude podijeljen na bataljone, čete i vodove čija dejstva treba dovesti u saglasnost sa komunikacijama i objektima na zemljištu. »Vi ste na takvom položaju — na glavnim neprijateljskim komunikacijama — da možete neprijatelju nanijeti velike štete i time uveliko potpomoći našu borbu. A to možete učiniti i bez ikakvih gubitaka, samo treba truda i volje. Ove akcije treba da izvodite svake noći na više raznih mjesta. Druge večeri promijeniti miesta i tako nastavljati. Za ovo dobavite potreban alat (klijesta za odvrtnje šrafova itd.) i eksploziv, Tr<iba rušiti komunikacije od prvenstvene važnosti po neprijatelja U vezi sa porušenim mjestima na komunikacijama kao i van njih postavljati zasjede, s težnjom da se neprijatelju nanesu gubici i da se dođe do što više oružja i municije. Dočekivati i suzbijati neprijateljske kaznene ekspedicije, jer će to donijeti veliki politički prestiž.«²⁶⁰

²⁵⁸ Isto, V, 3, str. 14—18.

²⁵⁹ Isto, II, 2, str. 185.

²⁶⁰ Isto, str. 199 i 200.

Tito je 31. marta 1942. naredio Operativnom štabu za Bosansku krajinu da najveću pažnju posveti rušenju pruge Bosanski Brod—Sarajevo, čime bi se odsjekao neprijatelj od garnizona u Sarajevu i demoralisale posade duž pruge. »Najzad, Brodska pruga dobiva veliki značaj. Njezinim rušenjem Sarajevski garnizon bi bio doveden u težak položaj. To bi izazvalo demoralizaciju svih trupa duž pruge. Prema tome, posvetite naročitu pažnju rušenju te pruge« — stoji u naređenju. Rušenje je trebalo izvoditi prvenstveno noću različitim sredstvima i manjim jedinicama »koje treba da imaju uporišta u neposrednoj blizini pruge«. ²⁶¹ Operativnom štabu za Hercegovinu je 15. maja 1942. ukazao da je naročito »važno da željeznička pruga Dubrovnik—Mostar—Sarajevo bude stalno pod vašim udarom, da se stalno ruši i okupatoru onemogućući da se njome služi«. ²⁶²

Stvaranjem NOVJ i postepenim prelaskom na kombinovani oblik vođenja oružane borbe (partizanska i frontalna dejstva), Tito je u članku »Stvaranje Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije«, u kojem je sumirao rezultate osamnaestomjesečne borbe, istakao da i dalje treba primjenjivati partizansku taktiku ratovanja: »Taktika ratovanja naše narodne vojske apsolutno mora biti kombinovana s našom dosadašnjom partizanskom taktikom. To znači da se moramo čuvati krutih frontova i izbjegavati ih, da moramo izbjegavati da nam neprijatelj, svojom taktikom, nametne pomoću dugačkih i rasplnutih frontova, začepljanje rupa itd. Naprotiv, u našoj narodnoj vojsci mora vladati isključivo ofanzivni duh, ne samo kad smo u ofanzivi već i u defanzivi. Ofanzivni duh za vrijeme neprijateljske ofanzive ispoljava se u snažnoj, smjeloj partizanskoj taktici, taktici prodora u neprijateljsku pozadinu, u uništavanju ne samo komunikacija nego i neprijateljskih centara snabdijevanja, njegovih baza, koje su za vrijeme neprijateljske ofanzive vojnički oslabljene ili potpuno ispražnjene. Ne treba da se bojimo opkoljavanja, kao što se nismo bojali ni onda kad smo imali manje jedinice. Svaki naš gubitak neke teritorije mora u isto vrijeme značiti dobitak novog, još većeg i važnijeg teritorija.« ²⁶⁸

Zbog veće efikasnosti diverzantskih dejstava u partizanskoj taktici i tehnici presijecanja komunikacija i rušenja objekata, Statutom proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada od februara 1942. bilo je predviđeno da se u svakoj brigadi i partizanskom odredu formira inženjerski vod »koji sačinjavaju više specijalizovanih desetina: pionirska, minerska«, obučene u akcijama i na kursovima. ²⁶⁴ U tom cilju je Vladimir Smirnov napravio pri-

²⁶¹ Isto, knj. 3, str. 299.

²⁶² Isto, knj. 4, str. 103.

²⁶³ Isto, knj. 1, str. 195 i 196.

²⁶⁴ Isto, str. 134—137: Statut proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada.

Војно Штаб
Д.О.П.Д.В.
Дубровника.

Б.Х.42

..... часова

Минутама 15.5-42 и 17.42

М.О. П.О.Д.
ЗА ПИСМА И ДОКЛАДЕ
Б.Х.42

I оп.
Штабу ~~Државне~~ зоне.

Сва наша бригаде, како Хрватске тако Крајишке и Пролетарске, окупљају у стручном аспектима за пионирске водове, а међу тим највећим недостацима који су рупе комуникација и индустријских објеката.

Делова се да овај задатак понемат и не изврше у довољној мери, а то све само због недостатка стручности код адрства.

Да би се то поправило у будуће, одлучили смо да већ формирање пионирске водове појачамо са стручним адрством, а код бригаде где све водове још нису формирали, отварамо исти као пре и то са добро обученим адрством.

Познато је да су житељи, нарочито бригаде-традиционални минери, на далеко чувени, да од њих кратком обуком можемо створити изванредне стручњаци за пионирске водове код бригаде, као и да једну специјалну минерску, окласно минерску јединицу на расположу код Врховног Штаба.

Овага мин жито постоје 100 до 120 минера, ко је могу бити и до 40 година старости, првенствено партизана, али ако њих имамо у довољном броју онда можемо мобилизирати извесан број да се попуни до 120.

Овај задатак обављаће при Врховном Штабу кратак минерски курс и добиће инструкције за организацију пионирских водова при бригади, на не сати док не раздвојени и не бригади Главног Штаба Хрватске.

Ова адрде упућује се одмах одмах у Београдски Петровац у близину места, коју има о овоме објавити.

Свр: Феликс-Тасола зоро.

Врховни Командант

Naređenje vrhovnog komandanta NOP i DVJ Tita od 6. oktobra 1942. Štabu 1. operativne zone NOP odreda Hrvatske za upućivanje boraca na minerski kurs pri Tehničkom odsjeku Vrhovnog štaba

jedlog Projekta organizacije minerskih jedinica pri proleterskim jedinicama i podnio vrhovnom komandantu Titu na odobrenje marta 1942. godine.²⁶⁵

Međutim, ovi zadaci u prvoj polovini 1942, zbog nedostatka stručnih kadrova, nisu ispunjeni u dovoljnoj mjeri. »Da bi se to popravilo ubuduće«, stoji u naređenju vrhovnog komandanta Tita od 6. oktobra 1942. Štabu 1. operativne zone NOP odreda Hrvatske za upućivanje boraca na minerski kurs pri Tehničkom odsjeku Vrhovnog štaba, »odlučili smo da već formirane pionirske vodove pojačamo sa stručnim ljudstvom, a kod brigada gdje ovi vodovi još nisu formirani stvorimo isti što prije i to sa dobro obučanim ljudstvom... Stoga nam hitno pošaljite 100 do 120 минера... Ovi ljudi svršiče pri Vrhovnom štabu kratak minerski kurs i dobiće instrukcije za organizaciju pionirskih vodova pri brigadama, pa će biti dijelom raspoređeni i po brigadama Glavnog štaba Hrvatske.«²⁶⁶

Inženjerijski kurs pri Tehničkom odsjeku Vrhovnog štaba NOP i DV Jugoslavije otpočeo je sa radom krajem oktobra 1942. u Bosanskom Petrovcu i trajao oko 20 dana. Kurs je završilo 80 boraca, većinom минера iz jedinica sa područja Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske. Tada je od 50 kursista formirana Inženjerijska četa pri Vrhovnom štabu, dok su ostali upućeni u brigade.²⁶⁷

Prvih mjeseci 1942. na teritoriji Notranjske i Dolenjske za izvođenje diverzantskih akcija formirana su u sastavu partizanskih četa minerska odjeljenja, a u bataljonu »Ljubo Šercer« minerska četa.²⁶⁸

Radi odbrane slobodne teritorije i »pooštrenja oslobodilačke borbe slovenačkog naroda protiv okupatora«, štabovi partizanskih odreda su za rušenje komunikacija vršili privremenu mobilizaciju stanovništva »sa svim njihovim radnim alatom (krampovi, lopate, pile, sekire)«.²⁶⁹

Stab 2. grupe partizanskih odreda izvijestio je 28. maja 1942. Glavni štab Slovenije: »Izvršili smo mobilizaciju stanovništva, za-

²⁶⁵ Isto, knj. 3, str. 194—197.

²⁶⁶ Isto, knj. 6, str. 189 i 190.

²⁶⁷ Vladimir Smirnov Voloda, *Inženjerijske ratne priče*, Beograd 1972., str. 57—59.

²⁶⁸ *Zbornik*, VI, 2, str. 81—84, Naredba komandanta 3. partizanskog bataljona »Ljubo Šercer« od 29. marta 1942. o osnivanju minerske čete. Za komandira je postavljen Tone Vidmar Luka, narodni heroj; str. 86 i 87, Izvještaj Štaba 2. štajerskog partizanskog bataljona od 30. marta 1942. o izvršenim diverzijama na željezničke i telefonske linije od 20. do 29. marta; str. 131 i 132. Naređenje Štaba 3. grupe partizanskih odreda Slovenije od 22. aprila 1942. komandantu Južnodolenjskog bataljona za preformiranje 4. čete u pionirski vod; str. 299—304: Operacijski dnevnik 1. bataljona Notranjskog NOP odreda »Ljubo Šercer« od 3. maja do 13. juna 1942.

²⁶⁹ Isto, VI, 2, str. 271 i 272. Odluka Štaba 2. grupe partizanskih odreda Slovenije od 25. maja 1942. o privremenoj mobilizaciji radne snage i oruđa na području Stične, Krke i Žumberka.

jedno s radnim oruđem, i pod komandom komandanta seoske zaštite i pod zaštitom naših četa zaposlili na radu na drumovima.«²⁷⁰

U objavljenom Biltenu Komande italijanskog 11. armijskog korpusa o toku ofanzive od 24. do 30. avgusta 1942. navedeno je »postojanje jedne guste mreže povezivanja između partizana i stanovništva«, kao i »grupe željezničkih informatora u Crnomelju koja ima prvenstveni zadatak: prikupljanje tačnih vijesti o kretanju vozova i prema tome o načinu i vremenu da se izvrše sabotaze na željezničkim prugama«.²⁷¹

Za izvođenje diverzantskih akcija na komunikacije i privredne objekte, kao i obuku boraca, u Fruškogorskom NOP odredu je 12. avgusta 1942. formiran inženjerski vod.²⁷²

Na teritoriji Srbije gotovo u svim partizanskim odredima (Toplički, Jablanički, Kukavički, Požarevački, Šumadijski, 1. i 2. južnomoravski, Rasinski) organizovano je više diverzantskih udarnih grupa, a u Šumadijskom NOP odredu postojala je i minerska četa. Pored toga, za izvođenje diverzantskih akcija formirane su i pozadinske čete i mjesne partizanske desetine.²⁷³

Diverzantske grupe Topličkog NOP odreda, pod rukovodstvom partizana koji su ranije radili na željeznici i u rudnicima, uvježbavane su da u što kraćem vremenu ključevima (kojima se tračnice priključuju za prag) odvrnu zavrtnje i pomjere šine na prugama u dolini Južne Morave i Nišave.²⁷⁴

S obzirom na vojno-političku situaciju u Srbiji, neposredni zadaci narodnooslobodilačkih partizanskih odreda, prema naredjenju Vrhovnog štaba, bili su napadi na komunikacije. »Direktiva Glavnog štaba, a i radio-stanice 'Slobodna Jugoslavija' to stalno ističe: komunikacije, komunikacije i komunikacije« — stoji u instrukciji OK KPJ za Požarevac od 10. oktobra 1942. Štabu Požarevačkog odreda »Veljko Dugošević«.²⁷⁵

Glavni štab Srbije izdao je novembra 1942. uputstvo za obuku partizanskih odreda u kojem je, pored ostalog, navedeno: »Diverzione grupe su male grupice, koje vrše likvidaciju špijuna i petokolonaša na onim mestima gde odred ne dopre. U isto vreme služe za rušenje komunikacija i veza i drugih akcija na određenoj teritoriji koju odred ne može da kontroliše usled različitih uzroka.

²⁷⁰ *Isto*, VI, 2, str. 282—285.

²⁷¹ *Isto*, VI, 3, str. 668—671.

²⁷² *Isto*, I, 6, str. 119—126, Naredenje Štaba Fruškogorskog NOP odreda od 12. avgusta 1942. komandirima četa o vojnoj organizaciji.

²⁷³ *Isto*, I, 3, str. 90—93, Izvještaj Okružnog komiteta KPJ za Niš od 28. februara 1942. Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju o akcijama Topličkog NOP odreda na pruži Niš—Prokuplje; str. 382 i 383; Izvještaj šefa Tehničkog odeljenja Leskovac od 12. marta 1942. Sreskom načelstvu o rušenju mostova od strane partizana; knj. 4, str. 177—182; Izvještaj Štaba 1. šumadijskog NOP odreda »Milan Blagojević« od 20. novembra 1942. Glavnom štabu NOP odreda Srbije o izvedenim akcijama; knj. 5, str. 89—91.

²⁷⁴ Dimitrije Pisković, n.č.

²⁷⁵ *Zbornik*, I, 4, str. 115—119.

Ove su jedinice naoružane odgovarajućim oružjem (naročito za blisku borbu), alatom i materijalom.«²⁷⁶

Tokom juna 1942, prema naređenju Pokrajinskog štaba NOP odreda za Makedoniju, glavni zadatak NOP odreda bio je »uništavanje pruga Skoplje—Solun i Veles—Bitolj«, kao i »prekidanje veza neprijatelju stalnim sečenjem telefonskih linija« po grupama i četama »u svom rejonu«, uz saradnju stanovništva. Da bi se što uspješnije izvršili ti zadaci u odredima su formirane diverzantske grupe. Za izvođenje diverzantskih akcija na privrednim objektima, transportu, vezama i skladištima u okupiranim gradovima, od pripadnika narodnooslobodilačkog pokreta organizovane su diverzantske grupe od 3 do 5 članova²⁷⁷

Tokom juna 1942, prema naređenju Pokrajinskog štaba NOP za Makedoniju od 25. septembra 1942, bio je izvođenje diverzantskih akcija »naročito u cilju razaranja glavnih komunikacija neprijatelja«, koje su »od prvenstvene važnosti«.²⁷⁸

Radi formiranja i obuke samostalnih diverzantskih jedinica (grupa vodova i četa) na teritoriji Hrvatske, aprila 1942. osnovana je Diverzantska sekcija Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske, sa Ivanom Harišem na čelu. Tako je na području Banije, Korduna, Posavine, Žumberka i Slavonije do kraja 1942. godine formirano pet samostalnih diverzantskih grupa, svaka oko 20 boraca diverzanata. Zbog lakšeg i efikasnijeg izvršavanja zadataka diverzantske grupe su se dijelile na dvije podgrupe (desetine). Obukom i prilivom boraca diverzantske grupe su prvih mjeseci 1943. prerasle u vodove i čete.

Prva samostalna diverzantska grupa formirana je u Baniji krajem aprila 1942, sa komandiranjem Mirkom Palčićem i komesarom Ratkom Đetelićem. Sa desetinom ove grupe Ivan Hariš se prebacio u Posavinu, u okolinu Siska. Tu je sa Ratkom Đetelićem ostalo pet diverzanata za izvođenje akcija na puzi Zagreb—Sisak, a ostali su sa Ivanom Harišem prešli u šumu Žuticu, u okolinu Ivanić-Grada. Ovi diverzanti su uz pomoć partizanskih četa minirali vozove i objekte na puzi Zagreb—Banova Jaruga. Obukom kroz akcije i na kursevima i prilivom boraca formirana je avgusta 1942. druga samostalna diverzantska grupa u Podgrmeču (Moslavačka gora), sa komandiranjem Matom Santekom i komesarom Ivanom Svetličićem.²⁷⁹

Radi razgaranja oružane borbe u krajevima sjeverno od Save, krajem ljeta 1942. prebačene su jače partizanske snage iz Banije. U isto vrijeme Glavni štab NOP odreda Hrvatske dao je zadatak Ivanu Harišu da organizuje obuku i formiranje diverzantskih je-

²⁷⁶ Isto I 20 str. 271.

²⁷⁷ Isto, VII, 1, str. 89—92, Naredba Pokrajinskog štaba NOP odreda Makedonije od juna 1942. okružnim i mjesnim štabovima; str. 135—138, Saopštenje Glavnog štaba NOP odreda Makedonije o borbama od 2. avgusta do 7. oktobra 1942.

²⁷⁸ Isto, VII, 1, str. 126—131.

²⁷⁹ Ivan Hariš Gromovnik, *n.d.*, str. 14—17.

dinica na teritoriji 3. operativne zone, koja je obuhvatala Slavoniju i Srem sa magistralnim prugama Zagreb—Beograd i Osijek—Varaždin. Do tada nije bilo stručno osposobljenih specijalnih diverzantskih jedinica koje bi izvodile akcije na tim komunikacijama. Za instruktora diverzantskih jedinica Slavonije, Srema i Moslavine (koja je potpadala pod Štab 2. operativne zone Hrvatske) određen je Bora Miličević. Nakon osposobljavanja boraca na diverzantskim kursovima, na Zvečevu je 9. oktobra 1942. organizovana prva diverzantska grupa u Slavoniji, sa komandirskom Josipom Berkom Grujićem i komesarom Živkom Kovačevićem.

Samostalna diverzantska grupa na Kordunu formirana je u Bosiljevu decembra 1942, čiji komandir je bio Rade Kukić, a politički komesar Tode Jaković Zec. Krajem istog mjeseca i na Zumberku, u selu Sošice, formirana je samostalna diverzantska grupa, sa komandirskom Petrom Jezdićem i političkim komesarom Milanom Bulatom.²⁸⁰

Uparedo sa obukom i formiranjem samostalnih diverzantskih jedinica, u drugoj polovini 1942. u teritorijalnim i operativnim jedinicama otpočeto je sa stvaranjem diverzantskih i minerskih grupa, odjeljenja i vodova. U tom pogledu od posebnog značaja bila je odluka vrhovnog komandanta Tita da Štab 1. operativne zone Hrvatske (Lika, Kordun i Banija) uputi 100 do 120 минера partizana na »kratak minerski kurs« pri Tehničkom odsjeku Vrhovnog štaba radi organizovanja »pionirskih vodova pri brigadama«.²⁸¹

Štab 3. operativne zone Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske (Slavonija i Srem) u saglasnosti sa partijskim organizacijama na terenu, tokom novembra 1942. formirao je tri diverzantske grupe za rušenje komunikacija i objekata: prvu na glavnoj pruzi Banova Jaruga—Novska—Okučani, drugu na pruzi Okučani—Vrpolje, treću na prugama Vrpolje—Vinkovci i Vinkovci—Osijek. Krajem decembra 1942. u 1. i 2. slavonskom NOP odredu i 1. slavonskoj brigadi postojale su udarne grupe. Pored pomenutih diverzantskih grupa, za rušenje komunikacija i privrednih objekata, rasturanje propagandnog materijala i održavanje zborova sa stanovništvom organizovane su, »od naročito zato sposobnih, oprobanih starih partizana pretežno omladine« i »tri specijalne gerilske grupe«: prva na terenu Vinkovaca i Vukovara, druga Đakova i Osijeka, a treća u Podravini, sjeverno od pruge Bjelovar—Osijek.²⁸²

²⁸⁰ Ivan Hariš, *n.d.*, str. 16; Borivoje Miličević, *Diverzanti Slavonije, 1941—1942.* u svedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe, Beograd 1975, knj. 17. str. 207—109.

²⁸¹ *Zbornik*, II, 6, str. 189 i 190; V, 9, str. 228 i 229, Pregled brojnog Stanja i naoružanja Moslavačkog NOP odreda od 20. studenog 1942.

²⁸² *Isto*, V, 9, str. 230—253, Izvještaj Štaba 3. operativne zone od 20. studenog 1942. Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske o akcijama i organizacijom stanju jedinica.

Efekti diverzantskih dejstava su umnogome zavisili od obučenosti i opremljenosti diverzanata. Radi toga je šef Diverzantske sekcije Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske Ivan Hariš polovinom septembra 1942. stigao u Stab 3. operativne zone Hrvatske kod sela Zaile i s komandantom Grgom Jankežom dogovorio se o organizovanju prvog diverzantskog kursa na teritoriji Slavonije. Istovremeno, za instruktora diverzantskih grupa Slavonije i Srema određen je Bora Miličević. Kurs je otpočeo sa radom u drugoj polovini septembra 1942. sa oko 28 boraca 1. i 2. slavonskog NOP odreda, a bio je neposredno potčinjen Stabu 3. operativne zone. Na kursu je, pored teorijskog i praktičnog rada tehnike miniranja, izučavana i taktika izvođenja diverzantskih akcija bilo samostalno po grupama (od tri, pet ili sedam diverzanata) ili u sadejstvu sa teritorijalnim i operativnim jedinicama. Nakon završetka kursa organizovana je 9. oktobra 1942. prva diverzantska grupa. Bora Miličević je dobio zadatak da koordinira rad diverzantskih grupa na području Slavonije i Moslavine (koja je u to vrijeme potpadala pod Stab 2. operativne zone Hrvatske). Za popunu diverzantske grupe u Moslavini, koja je u to vrijeme brojala 12 boraca, Bora Miličević je na tom području organizovao diverzantski kurs. Da bi čitavo područje Slavonije bilo pokriveno diverzantskim grupama, tokom decembra 1942. održani su kursevi sa borcima 1. i 2. slavonskog NOP odreda i 1. slavonske brigade. »Nove diverzantske grupe«, navodi se u izvještaju Štaba 1. slavonskog NOP odreda od 3. januara 1943. Stabu 3. operativne zone Hrvatske, »nisu još osnovane, pošto još nisu stigli drugovi sa kursa.« Početkom 1943, kada su uspostavljene čvršće veze između Štaba 3. operativne zone Hrvatske i 3. NOP odreda u Sremu, poslata su dvojica diverzanata za održavanje kurseva na Fruškoj gori i prenošenje iskustava stečenih u Slavoniji. Diverzantske grupe Slavonije, Moslavine i Srema bile su povezane s partijskim komitetima na terenu, ilegalnim oba-vještajcima i narodnooslobodilačkim odborima.²⁸³

Diverzantske jedinice — naoružane automatskim oružjem i veoma pokretljive — izvršavale su akcije u grupama od 5 do 7 boraca jednovremena na više objekata. Uoči svake akcije komanda diverzantske jedinice, najčešće čete, na osnovu prikupljenih podataka sa terena razrađivala je detaljan plan, u kojem su — pored podataka o neprijatelju, zadataka borbenih grupa (za miniranje, napad i osiguranje od intervencije), mjera bezbjednosti i materijalnog obezbjeđenja i postupaka u toku izvođenja akcije — dati i prikriveni prilazi do objekta. Pokret je, načelno vršen noću i u nepovoljnim metereološkim uslovima/ (snijeg, magla, kiša), a samo rušenje i napad najčešće pred zoru, kada je budnost neprijatelja najslabija. Diverzanti su se prema pruži kretali u koloni i na oko 200 m razvijali u strelce i, izbjegavajući neprijateljske patrole i obezbjeđenja prilazili objektu miniranja. Najkritičniji momenat bio

²⁸³ *Isto*, V, 11, str. 17 i 18; Borivoje Miličević, *n.č.*

je izlaženje na prugu i postavljanje sredstava za miniranje, koja su najčešće neprijatelju bila nepoznata. Dobro izvježbanim diverzantima za miniranje pruge nije trebalo više od 30 sekundi. Ako je bio predviđen i napad na neprijatelja u vozu, tada su određivana još dva odjeljenja za rušenje pruge na pravcima moguće intervencije neprijatelja oklopnim ili drugim vozom. Jedinice određene za napad postavljale su zasjedu na oko 20 do 30 m od mjesta miniranja pruge i nakon rušenja voza i kratke, ali jake vatrene pripreme, izvodile juriš na neprijatelja. Po povratku u bazu analizirana je akcija i na stečenim iskustvima usavršavana taktika.²⁸⁴

Diverzantske jedinice su — po direktivi Vrhovnog štaba, štabova operativnih zona i korpusa — rušile pruge i ne sačekujući nailazak vozova. Te akcije su imale širi operativni značaj — da spriječe prebacivanje neprijateljske tehnike i trupa sa jednog pravca ili fronta na drugi — i najčešće su izvođene pod borbom. Prethodno su teritorijalne i operativne jedinice uništavale uporišta i bunkere, a zatim, u toku miniranja i rušenja pruge, osiguravale bokove. Tako je od organizovanog sadejstva među učesnicima zavisio uspjeh akcija.

Na vlastitoj praksi i u toku analiza akcija uočavani su nedostaci i precizirani zadaci specijalnih diverzantskih, teritorijalnih i operativnih jedinica. U tom pogledu, pored bogate prakse narodnooslobodilačkog rata, dragocjena su i iskustva bataljona »Matija Gubec« 5. operativne zone Glavnog štaba Hrvatske na teritoriji Gorskog kotara, na pruzi Zagreb—Rijeka.

Mjesta za rušenje su birana na okuci i u zasjeku dubokom nekoliko metara. Ovakvim izborom mjesta bio je omogućen najpogodniji raspored jedinica za postavljanje zasjede i izvršenje juriša, vlastito obezbjeđenje i preglednost od intervencije neprijatelja. Pri izboru mjesta diverzantske akcije vodilo se računa i o tome da prilazni pravci obezbijede maskiranje pokreta.

Na udaljenosti oko 1 km od objekta dejstva, obično na raskršću šumskih puteva ili druge uočljive tačke, određivano je, nakon izviđanja, zbornom mjesto. Na zbornom mjestu komandant je precizirao zadatke pojedinaca ili dijelova jedinice. Veoma važnu ulogu imalo je zbornom mjesto poslije izvršenog zadatka. Zbog otežane orijentacije dešavalo se da se borci odvoje od jedinice i po nekoliko dana, pa i da padnu u ruke neprijatelja. Da bi se izbjeglo iznenađenje neprijatelja, za obezbjeđenje zbornog mjesta u toku izvršavanja zadataka određivano je odjeljenje boraca.

Za rušenje pruge, zavisno od broja istovremeno postavljenih zadataka, određivan je bataljon ili četa. Nakon izviđanja i prikupljanja podataka, jedinice bataljona su pokret ka objektu dejstva izvodile noću, i to sa takvim proračunom da na položaje stignu između 02,00 i 03,00 časova. Pri tome treba imati u vidu da su se

²⁸⁴ Palčić Mirko, *Diverzantske akcije na željezničkim prugama*, Vojno-inženjerski glasnik, 2/1974, 44—49.

vozovi kretali samo danju. Borbeni poredak, tj. raspored snaga i sredstava za diverzantsku akciju, određivan je na zbornom mjestu. Zavisio je, pored ostalog, i od toga da li se rušenje pruge vrši eksplozivom ili priručnim sredstvima—kocima. Ako je pruga rušena eksplozivom pomoću sporogoričeg ili detonujućeg štapina i mašine za električno paljenje, određivana su 3 do 4 diverzanta za miniranje. Jedan vod boraca je upućivan na suprotnu stranu pruge sa zadatkom da vatrom uništava neprijateljske vojnike koji bi se, nakon izvršenog juriša sa obje strane, pokušali izvlačiti. Na bakovima jedinica duž pruge, na udaljenosti 200 do 400 m od glavnih snaga, postavljana su odjeljenja za obezbjeđenje sa zadatkom da u momentu otvaranja vatre poruše prugu na svom pravcu i spriječe intervenciju neprijatelja oklopnim vozom i da vatrom zaustave pokret njegovih jedinica. Ostatak snaga bataljona zauzimao je položaj za juriš na udaljenosti 10 do 20 m od pruge. Ukoliko je pruga rušena kocima, za tehničko izvršenje priprema angažovano je više snaga. Određivane su snage za skidanje zavrtnjeva sa šina pomoću ključeva i angažovana četa sa kocima za izbacivanje šina niz nasip. Poslije izvršenog zadatka ova četa je, sa ostalim snagama bataljona iz zasjede, sačekivala neprijateljski voz.

Efekat izvedene diverzantske akcije umnogome je zavisio od obavještajne službe, tj. uspostavljanja veza sa saradnicima narodnooslobodilačkog pokreta na željeznici i obližnjim selima, koji su dostavljali podatke o vremenu nailaska vozova, jačini i pokretu neprijatelja. I pored svih preduzetih mjera tajnosti i postavljanja zasjede od strane neprijatelja, partizani su imali tačna obavještenja o njegovoj snazi, položaju, vremenu dolaska i odlaska.

Nakon izvedene akcije neprijatelj je ispitivao pravce povlačenja partizanskih jedinica i diverzanata. Na te pravce planirao je vatru iz artiljerijskih i drugih oruđa, u čemu je imao djelimičnog uspjeha. Zbog toga su partizanske jedinice pravce povlačenja usmjeravale duž pruge prema željezničkoj stanici, a zatim prikrivenim pravcima u šumu.

Veoma važan element obezbjeđenja uspjeha i rezultata diverzantske akcije bilo je maskiranje. I najmanji demaskirajući znak pružao je priliku neprijateljskim patrolama da otkriju mjesto postavljanja eksploziva i zasjedu. Bilo je slučajeva da je akcija propala ili nije u potpunosti uspjela zato što nije bila zastupljena maskirna disciplina. Tako je bataljon »Matija Gubec« decembra 1942. bio obaviješten da će određenog dana proći transport neprijateljskih trupa. U toku noći su izvršene pripreme i pokret do objekta za rušenje. Diverzanti koji su postavljali eksplozivno punjenje na prugu ostavili su za sobom tragove 4na snijegu. U zoru, prije dolaska voza, neprijateljska patrola od 5 vojnika prošla je pored podmetnutog punjenja i uočila ugaženi snijeg. Napad na patrolu nije izvršen jer bi propala akcija na voz. Primijenjeno je diverzantsko pravilo: diverzant nikada sam ne nameće borbu, već je prihvata samo ako je neizbježno. Patrola se udaljila i za kratko vrijeme sa

suprotne strane se pojavio oklopni voz i zaustavio 10 m od postavljenog punjenja. Kada se patrola približila punjenju da ga demontira, borac sa stanice za paljenje je aktivirao eksploziv. Neprijateljska patrola je izginula, ali je propala akcija na transportni voz. Iskustvo je pokazalo da je u zimskim uslovima kada pada snijeg veoma pogodno izvoditi diverzantske akcije, ali se moraju preduzimati i mjere da se neprijatelj zavara. U konkretnom slučaju je trebalo napraviti više tragova na rastojanju 100 do 200 m preko pruge na osnovu čega bi neprijateljska patrola zaključila da je tu prošla neka partizanska jedinica.

U pogledu tehnike rušenja željezničke pruge postojala su dva osnovna načina: ručno kocima i pomoću eksploziva. Rušenje sa kocima je primjenljivo dvojako: djelimično razmicanje šina i potpuno rušenje dijela pruge zajedno sa pragovima i bacanje u provaliju. Materijalno obezbjeđenje za ovaj način rušenja bilo je dosta skromno — nekoliko ključeva za skidanje zavrtnjeva i potreban broj kolaca promjera 8 do 10 cm i dužine 2 do 3 m i mazivo za podmazivanje zavrtnjeva da ne bi škripali prilikom demontiranja šina, jer je rušenje trebalo izvesti u najvećoj tišini. Ako je zadatak izvršavao bataljon, onda je ovakvim kocima bila obezbjeđena jedna četa. Pri djelimičnom razmicanju željezničkih šina zavrtnjevi su vađeni samo na jednom polju pruge. Svaki borac je na određenom mjestu vadio kamen ispod šine i provlačio kolac i pod zajedničkom komandom pruga je bila razmaknuta za 3 do 4 cm, što je bilo dovoljno da se voz u punom naletu izbaci iz šina i surva u provaliju. Slaba strana ovakvog rušenja je bila u tome što je neprijatelj mogao brzo da popravi prugu i uspostavi saobraćaj, jer su svi elementi ostali čitavi sem zavrtnjeva koje su partizani bacali u provaliju. Potpuno rušenje dijela pruge je zahtijevalo više snaga jer je trebalo pojedina polja zajedno sa pragovima baciti u provaliju. Borci su ključevima vadili najprije zavrtnjeve sa jednog polja i dok su prelazili na drugo, određena četa je pomicala polje do provalije. Pri svakom zamahu čitavo polje se moglo pomaknuti za 3 do 10 cm. Rušenjem na ovaj način neprijatelju je onemogućen saobraćaj i po nekoliko dana.

Rušenje pomoću eksploziva je, načelno, vršeno kopanjem rupe ispod šina da bi se podvukao sanduk sa eksplozivom. Aktiviranje je vršeno pomoću sporogorućeg ili detonujućeg štapina — električnim putem. Rušenje pomoću štapina je vršeno na taj način što bi se punjenje postavilo na okuci (zavisno od terena) sa unutrašnje strane šina na spoju dva elementa. Punjenje je bilo od 1 do 3 kg, što je, pored ostalog, zavisilo od kvaliteta eksploziva (kamnitit, trotil, nobel 808). Samo aktiviranje je izvođeno kada se transportni voz nalazio na nekoliko stotina metara od mjesta rušenja. Na isturenom mjestu je postavljen izviđač koji je davao znak o nailasku voza i momentu aktiviranja eksploziva. Ovaj način paljenja štapina koristio se na vijugavoj pruži, dok je u ravnici mogao biti lako otkriven. Slaba strana ovog načina paljenja je bila u tome

što je štapin često »zatajio« ili je paljenje izvršeno prerano ili kasno. Rušenje električnim putem je bilo mnogo pogodnije jer je paljenje mašinom vršeno u momentu kad se lokomotiva nalazila nad postavljenim punjenjem. Minerski kabl je bio dug 50 do 100 m i sproveden do zaklona — stanice za paljenje, koja je bila tako postavljena da je obezbjeđivala preglednost pruge i mjesta rušenja da bi diverzant mogao aktivirati eksploziv bez komande. Ovaj način paljenja se mogao uspješno koristiti i na ravnoj pruzi. Postavljanje eksploziva i formiranje borbenog poretka za napad na transport vršeno je pod zaštitom noći, tako da po danu nisu bila potrebna nikakva kretanja. Ujedno, ovo je bio i najefikasniji način diverzantskih dejstava na željezničkim prugama.²⁸⁵

Uspjeh diverzantske akcije umnogome je zavisio od tajnosti izvršenih priprema i konspirativnosti. Diverzantskim jedinicama su ponekad postavljeni konkretni zadaci i od štabova operativnih jedinica koji su koordinirali operacije na širem prostoru. U štabu diverzantske jedinice, neposredno pred akciju, razrađivan je, na osnovu prikupljenih podataka sa terena, definitivan plan, koji je sadržavao: jačinu, sastav i zadatak odjeljenja za rušenje voza; jačinu, sastav, zadatak i raspored dijelova za osiguranje; mjesto na pruzi gdje treba srušiti voz; materijalno obezbjeđenje; prilazne puteve, odstupne puteve i način izvlačenja iz borbe; mjere bezbjednosti i tajnosti u toku priprema i izvršenja zadatka, održavanje veze i druge mjere zavisno od konkretnog zadatka.

Za rušenje voza je, načelno, određivano odjeljenje diverzanta sa komandirrom. U akciji je obavezno učestvovao i vodnik, odnosno politički delegat voda iz čijeg je sastava bilo to odjeljenje. Izuzetno je za akciju rušenja voza upotrebljivan diverzantski vod, četa ili bataljon. To je bilo samo u onim slučajevima kada je dotična diverzantska jedinica izvodila ovu akciju potpuno samostalno, a trebalo je osigurati prilaze, spriječiti intervenciju neprijatelja, izvesti napad na posadu voza i obezbjediti izvlačenje poslije izvršenog zadatka.²⁸⁶

Rezultat diverzantske akcije umnogome je zavisio od izbora objekata za miniranje. Šibenik i tvornica aluminijuma Lozovac ostali su bez struje, kada su vod Šibenske čete i radnici centrale noću 31. oktobra 1942. digli u vazduh električnu centralu na rijeci Krki.²⁸⁷ Nešto kasnije, noću 6/7. novembra, grupa boraca Mosorskog bataljona uništila je četiri električna stuba kod Omiša, a pozadinski radnici parnu turbinu u fabrici cementa Majdan (Solín). Tim akcijama obustavljen je rad svih tvornica u Splitu, a među njima i brodogradilište za potrebe italijanske mornarice.²⁸⁸

²⁸⁶ Barac Vladimir, *Neka iskustva iz rušenja željezničkih pruga u Gorskom kotaru u toku NOR-a*, Vojno-inžinjerijski glasnik, 6/1950, str 22—27.

²⁸⁶ Palčić Mirko, *n.č.*

²⁸⁷ *Zbornik*, V, 9, str. 209 i 210.

²⁸⁸ *Isto*, str. 210, 211 i 492.

Veoma uspješna diverzantska akcija 1, 2. i 3. operativne zone Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske izvedena je noću 6. septembra 1942. na petrolejske izvore u Gojlu (na obroncima Moslavačke gore) koji su, zbog jake njemačke posade, smatrani neosvojivim. Za rukovođenje tom akcijom formiran je 4. septembra Operativni štab. U kratkom roku razrađen je plan, prema kojem su određene snage za napad sa diverzantima, osiguranje, obmanu neprijatelja, rezervu, diverziju na pruzi Zagreb — Novska kod Kutine i snage koje će štiti izvlačenje. Bio je to dobro zamišljen i razrađen plan, koji je u potpunosti uspio.²⁸⁹

Efekat diverzantske akcije zavisio je, pored ostalog, od prikupljenih i dostavljenih podataka o rasporedu neprijateljskih snaga za obezbjeđenje objekata i vremenu nailaska vozova i zadržavanja u stanicama.

Za prikupljanje podataka o neprijatelju na području 2. krajiškog NOP odreda postojale su relejne stanice, koje su jedna drugoj prenosile obavještenja, tako da su partizanske jedinice u roku od 15 minuta dobijale podatke o svim promjenama na širem području, posebno u pogledu rasporeda posada, vatrenih tačaka, stražarskih mjesta, u koje vrijeme i u kojem pravcu se kreću vozovi i koliko se zadržavaju u stanicama. Zahvaljujući tome, grupa od 15 partizana, sa komandantom 1. bataljona Ratkom Marušićem na čelu, noću 5/6. januara 1942. upala je u oklopni voz na pruzi Prijedor—Bosanski Novi.²⁹⁰

Na osnovu prikupljenih podataka o mostu kod Kostajnice (dug 52 m), na pruzi Bosanski Novi—Sunja, zaključeno je da su neprijateljske snage na tom dijelu veoma jake, da su bunkerirani od veoma čvrstog materijala i da je pristup mostu težak. Poslije izvršenih priprema, dvije čete, jedna iz 2. krajiškog a druga iz Banijskog NOP odreda, i grupa diverzanata, pod rukovodstvom Đure Kalca i Ivana Hariša, 8. maja 1942. su pomoću 500 kg eksploziva digle most u vazduh, čime je gotovo pola godine bila prekinuta veza između Bosanske krajine i glavnih saobraćajnica Hrvatske i onemogućen transport gvozdene rude iz Ljubije.²⁹¹

Za uspješno izvođenje diverzantskih akcija na dužim relacijama, pored raspolaganja tačnim podacima o rasporedu i jačini neprijateljskih posada na željezničkim stanicama, izviđanja, osmatranja i iznenađenja, trebalo je da sve jedinice izvrše napad jednovremeno i da se spriječi ili oteža intervencija susjednih neprijateljskih posada.

²⁸⁸ AVII, fond NDH, reg. br. 15/6—1, k. 87-a; *Zbornik*, V, 7, str. 86, 87, 163 i 288; knj, 8, str. 63; Zdenko Cvrlije, *Napad na naftonosne izvore između Moslavačke gore i Psunja jedna od najvećih diverzija u narodnooslobodilačkoj borbi*, Narodna armija, 7. maj 1971.

²⁹⁰ *Zbornik*, IV, 3, str. 114, 121 i 438; Dragan Marin, *Partizani u oklopnom vozu, 1941—1942. u svjedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe*, Beograd 1975, knj. 13, str. 469—475.

²⁹¹ AVII, fond NOP-a, reg. br. 55—1, k. 102B; *Zbornik*, IV, 5, str. 37.

U vrijeme ofanzive proleterskih brigada postignuti su, noću 3/4. jula 1942, krupni rezultati u rušenju objekata na pruzi Sarajevo—Mostar na odsjeku između Blažuja i Konjica. Međutim, uspjeh je mogao biti znatno veći da nije bilo nekih slabosti: štabovi brigada nisu imali tačne podatke o rasporedu i jačini neprijateljskih posada na željezničkim stanicama, susjedne jedinice nisu dovoljno koordinirale rad, jedinice su noću i po nepoznatom terenu išle bez vođa i nije spriječena intervencija oklopnog voza te je neprijatelj evakuisao posade iz Raštelice i Pazarića, koje su bile pred uništenjem. Vrhovni komandant Josip Broz Tito je ukazao na greške prilikom napada 2. i 4. brigade na željezničke stanice i istakao da je prvo trebalo porušiti prugu sa obje strane stanice i obezbijediti se od svake eventualnosti, »pa onda likvidirati neprijateljska gnijezda«.²⁹²

OBIM DIVERZANTSKIH DEJSTAVA 1942. GODINE

Diverzantska dejstva oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta u 1942. godini odvijala su se, uglavnom, u svim krajevima Jugoslavije i bila su u funkciji operacija na jugoslovenskom ratištu. U ukupnom obimu umanjila su efekat operacija okupatorsko-kvinslinških ofanziva i doprinijela stvaranju i odbrani slobodnih teritorija. Pored oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta, u njima su, posredno ili neposredno, učestvovali stanovništvo (posebno omladina), partijske i skojevske organizacije, narodnooslobodilački odbori i vojnopozadinski organi.

Diverzantska dejstva na teritoriji Srbije, iako u manjem obimu i u nepovoljnim uslovima, odvijala su se i tokom 1942. godine. Težište diverzantskih akcija na željezničkim prugama prenijeto je istočno od Niša. Pruga Beograd—Niš—Skoplje u toku januara 1942. rušena je 50 puta²⁹³

Partizani Leskovačkog odreda su u prvoj polovini januara 1942. minirali nekoliko vozova i most na pruzi Grdelica—Leskovac. Raspoređeni po desetinama na teritoriji Vranja, početkom februara su srušili tri voza. U isto vrijeme partizani Topličkog odreda, potpomognuti od cjelokupnog stanovništva, srušili su željeznički most na pruzi Niš—Prokuplje, presjekli telefonske žice u dužini 16 km i posjekli oko 500 stubova. I pored toga što su bugarski vojnici predužimali veoma oštre represivne mjere prema stanovništvu, voz za Toplicu nije radio puna dva mjeseca. Jer, čim okupator popravi prugu, partizani je preko noći poruše. Noću 26/27. februara 1942. partizani Topličkog odreda eksplozivom su oštetili most na pruzi Prokuplje—Kuršumlija. Diverzantske grupe Jablaničkog odreda porušile su mostove preko rijeka Jablanice, Južne Morave i Puste

²⁹² Miso Leković, *n.d.*, 45—101.

²⁹³ *Zbornik*, XII, 2, str. 38 i 100.

reke. Diverzantske grupe Kukavičkog odreda onesposobile su most preko Morave, na putu Niš—Grdelica—Vlasotince i rijeke Jablanice, na putu Leskovac—Lebane. Istovremeno, partizani Kolubarskog odreda su rušili mostove, srekli telefonsko-telegrafske veze i dizali u vazduh vozove, tako da je Valjevo bilo odsječeno.²⁹⁴

Nišavski odred je u prvoj polovini maja 1942. onesposobio za proizvodnju rudnike Podvis i Jelašnicu. Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju dao je uputstvo 28. juna 1942. Okružnom komitetu KPJ za Zaječar da posveti »veću pažnju rudnicima i pojačanju part. org. među radnicima. Napravite plan za prodiranje među rudarske radnike i za povezivanje sa njima.«²⁹⁵

Početkom maja 1942. na teritoriji Srbije su ponovo oživjele diverzantske akcije na komunikacije i telefonsko-telegrafske linije, koje, prema izvještaju komandujućeg generala i komandanta u Srbiji, »podsjećaju na početak nemira koji su se zbili u jesen 1941. i koji su doveli do znatnih poremećaja«. Tako je telefonsko-telegrafska veza Rajha sa Beogradom bila više puta u prekidu. Od 1. do 10. maja izvedeno je 36 diverzantskih akcija.²⁹⁶

Na glavnoj pruzi Beograd—Niš—Skoplje, prema izvještaju Feldkomandanture Niš, u junu i julu 1942. izvedene su tri diverzantske akcije. Dijelovi Leskovačkog odreda su tokom jula demolirali šine na pruzi Niš—Grdelica. Prema direktivi Glavnog štaba NOP odreda Srbije, Okružni komitet KPJ za Požarevac je 10. oktobra 1942. izdao neposredne zadatke Štabu Požarevačkog odreda »Veljko Dugošević« u pogledu rušenja komunikacija, mostova i telefonsko-telegrafskih veza, naglašavajući da je to »naša najsvetlija dužnost. Ovakve akcije izvode se na teritoriji cele Srbije, one su s obzirom na našu unutrašnju i spoljnu situaciju i na strateški položaj Srbije od prvoklasnog značaja«. Rasinski odred je u novembru izvodio akcije na pruzi Kruševac—Stalač i porušio dva mosta na putu Kruševac—Brus. Stiska četa Požarevačkog odreda je 13. decembra minirala most na pruzi Požarevac—Petrovac, između sela Kališta i Velikog Sela.²⁹⁷

Veća diverzantska akcija na teritoriji Kosova i Metohije izvedena je noću 1. maja 1942, kada su prekinute telefonsko-telegrafske linije Peć—Đakovica, Đakovica—Prizren i Orahovica—Prizren. Slična akcija izvedena je 22. juna na linijama Peć—Andrijevica, Peć—Đakovica, Peć—Mitrovica i Peć—Priština. Partizanski odred »Zejnel Ajdini« izveo je krajem oktobra akciju na rudnik hroma Lojane. Nakon toga održan je zbor radnika na kojem je objašnjavana vojno-politička situacija i značaj narodnooslobodilačke "borbe. Odred je krenuo u Kačaničku klisuru radi izvođenja diverzantskih akcija na pruzi, a potom se vratio na teren Uroševca. No-

²⁹⁴ *Isto*, I, 3, str. 65, 91, 92, 364, 382, 383 i 428; knj, 21, str. 223.

²⁹⁵ *Isto*, I, 3, str. 152 i 284.

²⁹⁶ *Isto*, XII, 2, str. 395—397.

²⁹⁷ *Isto*, I, 4, str. 116, 117, 257, 406 i 414; knj. 21, str. 301 i 346.

vembra 1942. prebacio se u đakovički srez, gdje je izvodio sitnije diverzantske akcije.²⁹⁸

Učešće stanovništva Srema u narodnooslobodilačkom pokretu naročito je došlo do izražaja u ljeto 1942, za vrijeme uništavanja žita koje je bilo namijenjeno okupatoru. Samo je 15. jula u okolini Sremske Mitrovice demolirano 17 kosačica. Glavni štab NOP odreda Vojvodine stvorio je plan uništavanja žetve i u tom cilju je raspodijelio jedinice na cjelokupnoj teritoriji Srema. Svaku noć je, tako reći, izgorjelo »po nekoliko stotina jutara žita«. Tokom jula zapaljeno je oko 225 vagona žita i 30 vršalice. Omladina na teritoriji Rume se učestvovala u paljenju žita i petokolonaških imanja. Stavljane su zapaljive bombe u krstine od kojih je izgorjelo preko 40 tona žita i tri vršalice. Štab Podunavskog odreda izdao je jula 1942. naredenje jedinicama da uništavaju žito koje je namijenjeno okupatoru i onesposobne kosačice i vršalice. Istovremeno je poručeno stanovništvu Srema da sklanja žito od okupatora i da uništava ono što ne može skloniti. »Zato ni zrna žita za fašističkog okupatora i njegovu vojsku. Uništavajte i palite sve ono što pripada okupatoru i njegovim slugama.« Tako je otpočela široka akcija za uništavanje žita namijenjenog neprijateljima. Pored ostalog, uništeno je i onesposobljeno za rad preko 50 vršalice i oko 100 kosačica. »Situacija se do te mere zaoštrila«, navedeno je u izvještaju organa folksdojčera za istočni Srem od 5. avgusta 1942, »da je valjda dostigla svoj vrhunac. Više nije ni moguće nabrojati pojedinačne prepade i paljevine. Ne prođe ni jedan dan i ni jedna noć da se ne dogodi nekoliko prepada ili paljevina, najrazličitije vrste.«²⁹⁹

Na teritoriji Srema diverzantska dejstva u ljeto 1942. otpočela su sa parolom: »Ni zrna žita okupatoru«. U tome su postignuti zapaženi rezultati: uništeno je preko 500 vagona žita, oko 100 vršalice, 113 kosačica, 11 traktora, 18 plugova i drugih poljoprivrednih mašina. U jesen 1942. seoske partizanske desetine, omladina i partizanski odredi rušili su drumske mostove i prekopavali puteve.³⁰⁰

Tek od polovine 1942. planirane su i izvođene diverzantske akcije na široj teritoriji Makedonije — rušenje željezničkih pruga i kidanje telefonsko-telegrafskih veza. Prvih dana juna 1942. partizanskim odredima je stavljeno u zadatak da uništava željeznike linije Skoplje—Solun i Veles—Bitolj. Svaka četa u svom rejonu, nakon izvršenih priprema — plana, ispitivanja terena, određivanja vremena i mjesta izvođenja dejstva, po grupama od nekoliko partizana izvodila je akcije.

Veleški i Prilepski partizanski odredi su tokom septembra po četama izvodili veoma uspjele akcije na telefonsko-telegrafske veze

²⁹⁸ Isto, I, 19, str. 158 i 175.

²⁹⁹ Isto, I, 6, str. 104, 220, 360, 361 i 378; knj. 17, str. 108, 109, 118 i 141.

³⁰⁰ Sreta Savie, *Pregled oružanih borbi u Vojvodini 1942*; Jefta Jeremić Marko, *Jesen 1942. u rumskom srezu, 1941—1942. u svedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe*, Beograd 1975, knj. 10, str. 190—226; knj. 18, str. 77—103.

i željezničke stanice na liniji Veles—Prilep. Glavni štab NOP odreda Makedonije javno je pohvalio četu »Dimitar Vlahov« Prilepskog odreda, a kao pojedinca Lazu Ilijevskog Aprilskog. Ipak, izvedene akcije na željeznice bile su nedovoljne. Zato je Pokrajinski komitet KPJ za Makedoniju 25. septembra 1942. dao nove instrukcije podvlačeći da je nužno primijeniti »masovne sabotaze i diverzije, naročito u cilju razaranja glavnih komunikacija neprijatelja, koje su mu danas od prvostepene važnosti (u prvom redu Skoplje—Solun)«, Još jednom, 27. oktobra 1942, Glavni štab NOP odreda Makedonije podvukao je značaj akcija na željeznicama za razvoj narodnooslobodilačkog pokreta i njihov uticaj uopšte na ratna dejstva: »Naše akcije treba da budu uglavnom akcije koje će nanositi najviše štete uglavnom neprijatelju. Znači, sada treba da svu snagu upotrebimo na obaranje vozova, sečenje telefonskih linija, rušenje rudnika i si. Dakle, svojim akcijama da angažujemo nemački fašizam direktno, i posle, kada bugarski fašisti budu pošli sa poterama da se bore protiv nas, da kažemo narodu da mi nemamo ništa protiv bugarskog naroda, već se borimo protiv Nemaca, a ukoliko bugarski fašisti napadaju na nas, znači da su direktne sluge fašizma i mi ćemo udariti i na njih kao i na fašizam. Politički efekat kod masa u tom slučaju će biti veliki.«³⁰¹ Kao rezultat sve češćih instrukcija, u jesen 1942. gotovo svi partizanski odredi su preduzeli napade na željezničke linije i vozove.

Veliki politički odjek kod naroda u hercegovskom kraju imala je diverzantska akcija na italijansko skladište u Verigama, gdje se nalazilo preko 1.500 tona razne municije. Inicijativu za ovu akciju dao je istaknuti politički radnik u Boki Nikola Đurković. U tom cilju je uspostavio vezu sa radnicima iz Pirotehničkog zavoda Opatovo, koji su napravili plan akcije i izradili paklenu mašinu. Akciju su 8. jula 1942. izveli radnici Marko Lukšić, Andrija Svilanović, Bogdan Radulović i Mato Nikolić, kojom prilikom je do temelja uništeno skladište.³⁰²

Partizanski odredi na teritoriji Bosne i Hercegovine su nastojali da akcijama na komunikacijama i privrednim objektima onemoguće eksploataciju sirovina (boksita, gvozdene rude, uglja i dr.) za potrebe sila Osovine. Naročiti uspjeh u onemogućavanju eksploatacije gvozdene rude iz Ljubije postigle su jedinice 2. krajiškog odreda, prekidajući komunikaciju Prijedor—Bosanski Novi—Sunja. »Komanda drugarskog 1. bataljona, u ime partizana dotičnog bataljona«, navedeno je u izvještaju Štaba 2. krajiškog NOP odreda od januara 1942, »obećava da na ovoj pruži više neće proći nijedno kilo rude za njemačke razbojнике i da se iz nje neće više praviti oružje protiv Crvene armije i naše Narodnooslobodilačke vojske.«³⁰³

³⁰¹ *Istorijski arhiv KPJ*, tom VII, str. 130; *Zbornik*, VII, 1, str. 128, 137—139 i 144.

³⁰² *£*, Dušan Živković, *Boka Kotorska i Paštrovići u narodnooslobodilačkoj borbi*, Beograd 1964, str. 242 i 243.

³⁰³ *Zbornik*, IV, 3, str. 114—121.

U izvođenju ovih akcija od posebnog značaja bilo je aktivno učešće stanovništva. »Tako su«, prema izvještaju Štaba 1. krajiškog NOP odreda od 26. januara 1942, »kod rušenja pruge između Bosanskog Novog i Bosanske Krupe učestvovala masa ne samo muškaraca, nego i žene, kao i sva omladina.«³⁰⁴ Da bi se spriječilo prevoženje neprijateljskih trupa željezničkom prugom Banja Luka—Prijeđor, prema uputstvima Štaba 1. bataljona 2. krajiškog NOP odreda od 19. februara 1942, narodnooslobodilački odbori i pozadinske čete su »za rušenje pruge i ceste« vršili mobilizaciju stanovništva po selima.³⁰⁵

Trougao Tuzla—Doboj—Zavidovići bio je baza partizanskih jedinica, koje su, kidanjem šina, presijecanjem puteva i rezanjem telefonskih stubova, spriječavale i otežavale neprijatelju željeznički, drumski i telefonsko-telegrafski saobraćaj.

Jedinice 1. i 2. krajiškog odreda su januara 1942. gotovo onemogućile saobraćaj neprijatelju na prugama Banja Luka—Prijeđor—Bosanski Novi, Bosanski Novi—Krupa—Bihać rušenjem šina, kompozicija, željezničkih stanica i postrojenja i miniranjem oklopnih vozova, pa i njihovim zaplijenjivanjem.

»Ustanici su«, navedeno je u izvještaju njemačkog generala u Zagrebu od 20. februara 1942, »pod komandom energičnih starijina koji imaju određeni cilj, opkolili Prijeđor sa svih strana. Željeznička pruga Sunja—Bosanski Novi—Prijeđor—Banja Luka, prekinuta je kod Dobrljina, Svodne, Omarske i Piskavice. Nije moguće uspostaviti telefonsku vezu. Još nisu upućeni radio-uređaji koji su za Prijeđor traženi od K-de kopnene vojske. Propao je pokušaj da se željeznicom dopremi municija i hrana, jer je kompozicija ostala u Bos. Novom između dva porušena mosta na pruzi. Hrana je vremenom propala. Tako je dotur hrane željeznicom postao nemoguć, a bacanje hrane iz aviona izvršeno je prvi put 12.2.«

Operativni štab NOP odreda za Bosansku krajinu je 27. februara 1942. dao zadatak partizanskim odredima da poruše komunikacije »koje vode u oslobođenu teritoriju i to pruge, mostove, ceste, tunele, telefonske i telegrafске veze u što većem obimu«. Štabovima odreda je podvučeno da treba »najveću pažnju posvetiti razrušavanju željezničkih pruga na što većoj dužini«, u kom cilju »mobilizati obavezno svu pozadinu sa ašovima, lopatama i ostalim sredstvima za rušenje«. Početkom marta 1942. prekinute su željezničke veze: Banja Luka—Prijeđor—Bosanski Novi, Bosanski Novi—Kostajnica, Bosanski Novi—Bosanska Krupa, Prijeđor—Drvar. Cestovni saobraćaj od Banje Luke prema Jajcu, Prnjavoru, Ključu, Kotor-Varošu, Tesliću bio je potpuno prekinut.

Prema izvještaju Štaba 2. krajiškog odreda od 9. marta 1942, pruga Prijeđor—Bosanski Novi temeljito je razorena na većoj dužini i postavljaju se zasjede neprijatelju koji pokušava da je opravi,

³⁰⁴ Isto, str. 90—93.

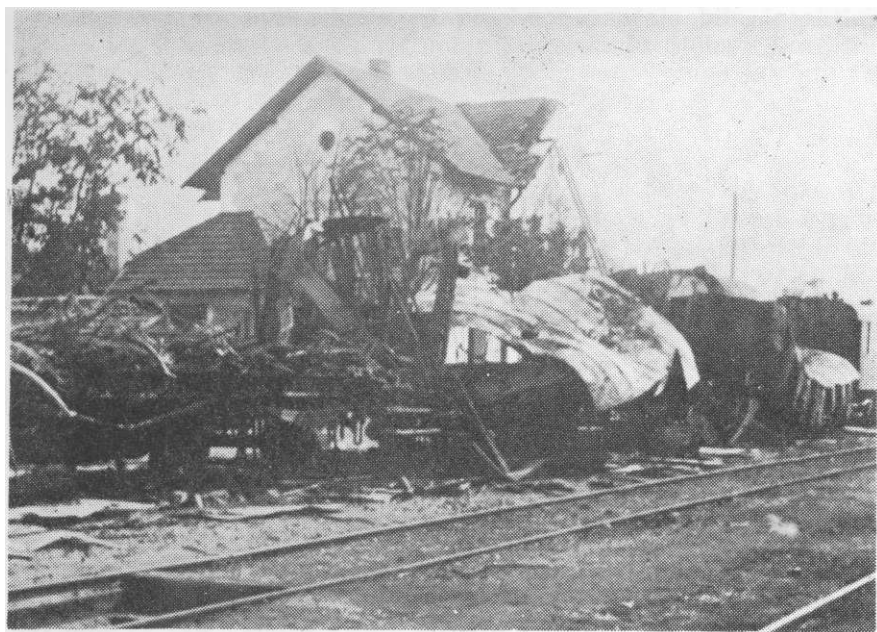
³⁰⁵ Isto, str. 208 i 209.

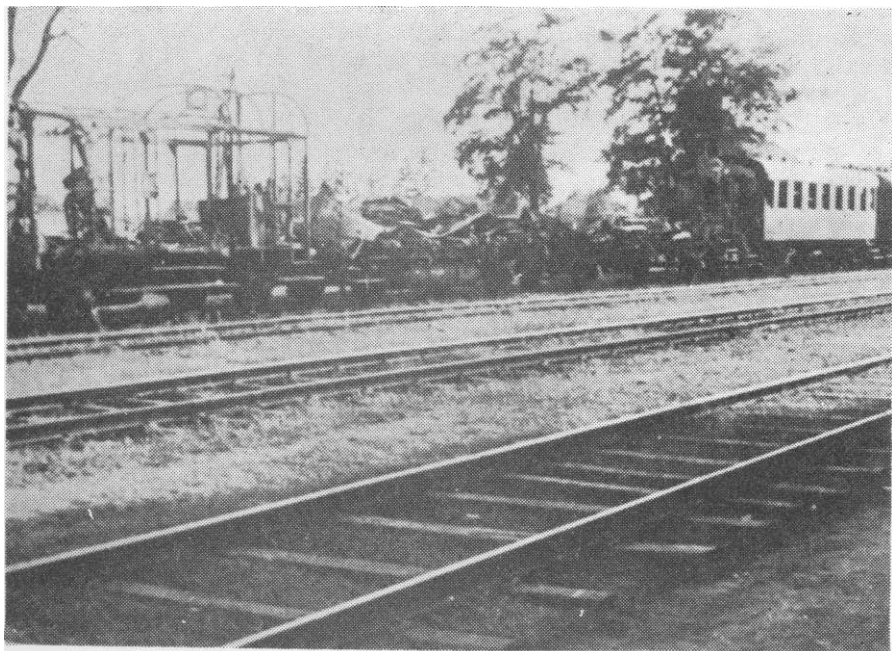
Na porušenu prugu Delnice—Lokve naišao je italijanski transportni voz i surviveo se u provaliju 8. aprila 1942. akciju su izveli delnički partizani i diverzanti Gorskog kotara

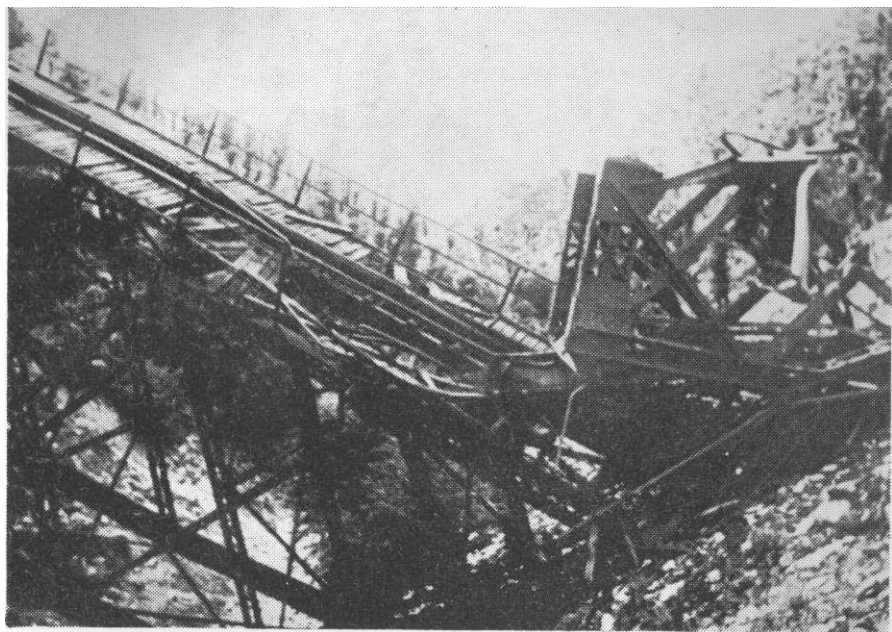
zi Delnice—Lokve dignut u vazduh itaVjanski transportni voz 16. maja 1942. akcijom su rukovodili Josip Stajner Pista i Frane Starčević

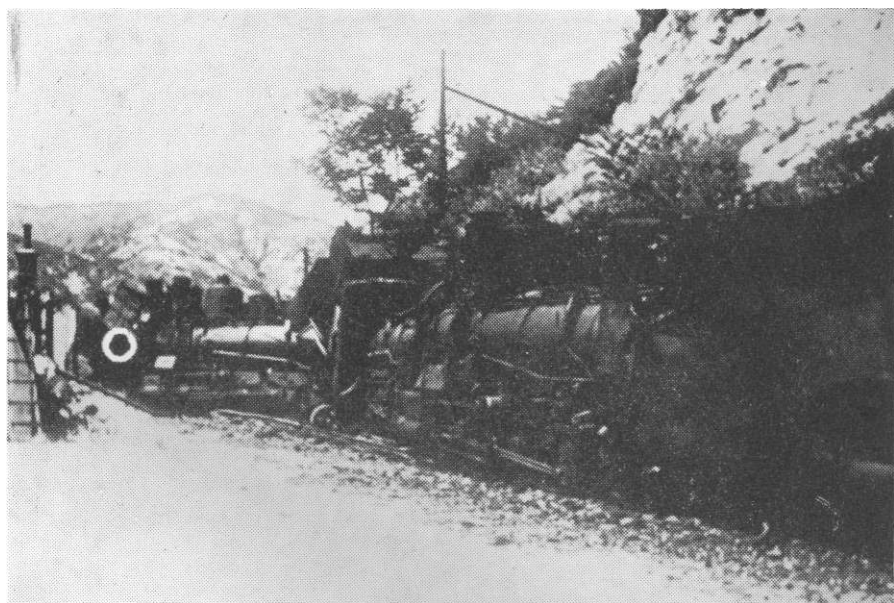
Uništen transportni voz na pruzi Bihac—Sunja maja 1942.

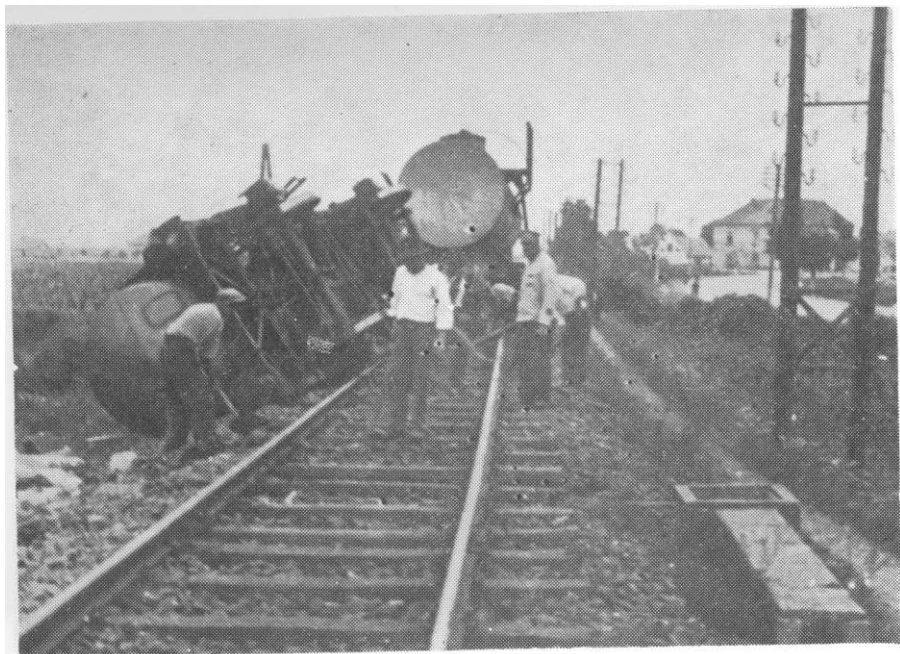
Na pruzi Zagreb—Beograd, između Novske i Rajića, dignut u vazduh neprijateljski voz 9. juna 1942.

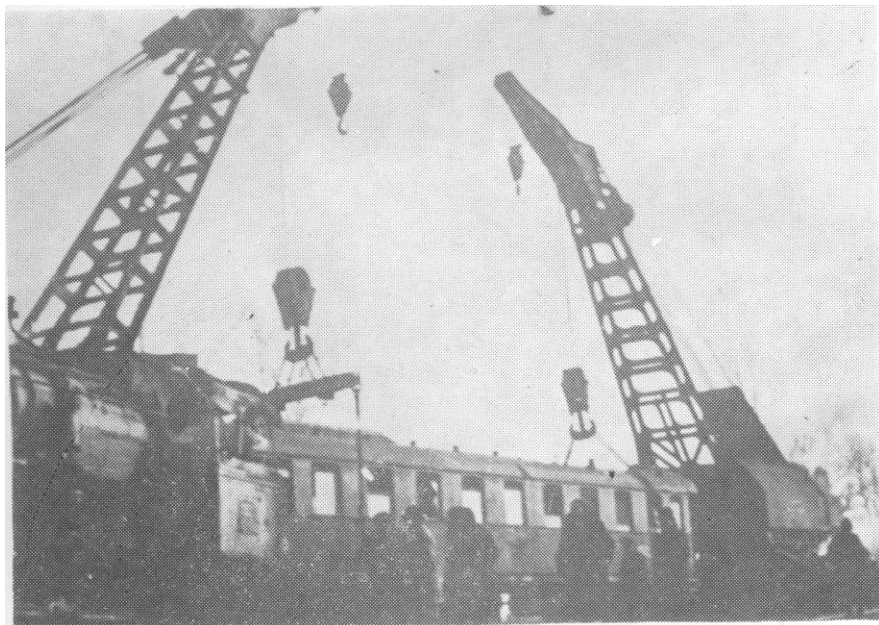
Rušenjem Lukač-mosta (raspona 52 m), noću 4/5. jula 1942, željeznička pruga Sarajevo—Mostar bila je u prekidu dva mjeseca

Uništena lokomotiva na željezničkoj stanici u Bradini, na pruzi Sarajevo—Mostar, 6. jula 1942.

Na vruzi Zagreb—Beograd, kod Ivanić-Grada, miniran njemački transportni voz 9. jula 1942.

Na pruzi Zagreb-Beograd, između Novoselca i Križa, miniran voz 15. avgusta 1942. akciju su izveli Ivan Hariš i Joca Pribicević

Anlage 10
KTB

AN 31. Mai 1942 KR
Wehrmachtbefehlshaber Südost
Stdt. an Deutsch. General in
Agram.

ermeldung 31.5.42.

1b : Flak J. E.: Erneutes Säuberungsunternehmen ostw. Gra. Milanovac.
4 Aufklärungsflüge in Lasarevno gefloht. 1/1s. Regt. 808 mit
Kette in der Versammlung um Gabac.

In Belgrad 0 Verhaftungen, 2 Gemeindefälle bei Aleksi-
nac und Bitch.

Deutsche Bewaffnete Aufklärung Raum Prijedor : Strassen
Ivanjaca-Prijedor 4 kleinere Brücken zerstört. Eisenbahnstrecke
Prijedor-Banja Luka bis Piskavica (22 km SO Prijedor) nach-
haltig zerstört. Brücken meist gesprengt, Schienen und Schwel-
len auf ganzer Strecke beseitigt. Weitere Zerstörungswar-
beit in ostwärtsiger Richtung erscheinend im Gange. Feindl.
Kolonne zwischen Prijedor und Kosarac zusammengebrochen.
2 zu den Aufständischen geflohtete kroat. Flugzeuge nicht
aufzufinden.

- 2 : Einflug mehrerer feindl. Flugzeuge nach Südwestserbien.
Längeres Kreisen um Haska.
- 3 : Bei Flak J. E. 2 Soldaten tödlich verunglückt, einer Selbst-
mord verübt.

AGR. Gen. u. Stf. in Serbien, Ia

Dnevni izvještaj njemačkog opunomoćenog komandanta u Srbiji od 31. maja 1942. o razaranju željezničke pruge Banja Luka—Prijedor

te »izgleda da su Nijemci došli do ubijedenja da je nemoguće uspostaviti saobraćaj, te nije isključeno da će sasvim napustiti i Ljubiju i Prijedor«.

Još od 7. januara željezničke pruge i ceste Prijedor—Bosanski Novi i Bosanski Novi—Dobrljin bile su potpuno onesposobljene za saobraćaj. Porušena je i pruga od Prijedora do Ivanjske, prema Banja Luci. »Tako je neprijatelj«, konstatovao je Stab 2. krajiškog odreda 16. marta 1942, »već više mjeseci blokiran našim snagama.«

I na teritoriji 3. krajiškog odreda rušenje komunikacija je bilo u punom jeku. Stab 3. krajiškog odreda je u izvještaju od 17. marta 1942. zahtijevao »da se što prije pošalje izvjesna količina eksplozivnog materijala (dinamita) za rušenje tvrdih mostova i tunela.«

U duhu zadataka koje je odredio Operativni štab za Bosansku krajinu marta 1942, Stab 2. bataljona 2. krajiškog odreda »izdao je naređenje svim četama da se prekopaju ceste koje spajaju neprijateljske garnizone Dubica—Prijedor, Dubica—Gradiška i Prijedor—Kozarac. To naređenje izdato je i komandantima opština da, preko narodnoslobodilačkih odbora i komandira pozadinskih četa, mobilišu sve ljudstvo sposobno za rad i da se tome prekopavanju pristupi što hitnije«.

U prvoj polovini februara 1942. partizani 2. krajiškog odreda usredsredili su akcije na prugu Banja Luka—Prijedor—Bosanski Novi. »Ova pruga jek«, prema izvještaju Zapovjedništva 3. oružničke pukovnije od 13. februara 1942, »na mnogim mjestima razorena, mostovi na istoj porušeni, zgrade popaljene«, te »o skoroj uspostavi prometa na ovoj pruzi ne može biti ni govora«.

Stalno su van upotrebe bile željezničke linije Sarajevo—Višegrad i Banja Luka—Bosanski Novi—Kostajnica; »ova poslednja«, kako je navedeno u izvještaju njemačkog generala u Zagrebu od 19. maja Vrhovnoj komandi Vermahta, »na žalost i na štetu onih industrijskih postrojenja u Rajhu koja svoje sirovine dobijaju iz prijedorskih rudnika i kojih su se sada već više mjeseci morale odreći«.

U izvještaju Transportne komande Zagreb od 20. maja 1942. konstatovano je da je ponovo prekinuta željeznička pruga Sanja—Bosanski Novi—Bihać, koja je u aprilu bila opravljena i puštena u saobraćaj. Razaranje mosta kod Kostajnice »dovelo je do blokiranja saobraćaja od 3 do 4 mjeseca« i na taj »način prekinute veze s rudnicima u rejonu Prijedor koji su važni za njemačku ratnu privredu«.³⁰⁶

Operativni štab NOP odreda za Hercegovinu, formiran 4. februara 1942, rukovodio je izvođenjem akcija na željezničkoj pruzi koja od Mostara vodi za Dubrovnik i Bileću i drumskom saobraćaju na toj teritoriji. Partizani su, potpomognuti snagama iz Crne Gore, napali voz na pruzi Uskoplje—Hum 7/8. februara i uništili dvije

³⁰⁶ *Zbornik*, IV, 3, str. 282, 300, 327, 332 i 466; XII, 2, str. 85, 131[^] 160, 411 i 436.

lokomotive i artiljerijsku municiju i zarobili 33 italijanska vojnika. Nakon dva dana, 9. februara, napadnut je voz na pruzi Uskoplje—Zelenika gdje je zarobljeno 35 italijanskih vojnika, od kojih 2 oficira.

Sitnički i Ljubinski bataljon Operativnog štaba NOP odreda za Hercegovinu izveli su 10. marta 1942. napad na njemačku transportnu kolonu od 60 kamiona između Stoca i Ljubinja, koju je pratilo oko 100 njemačkih vojnika. U borbi je uništeno 12 kamiona, ubijeno 28, ranjeno 20 i zarobljeno 15 njemačkih vojnika.

Saobraćaj na pruzi Mostar—Dubrovnik je početkom maja bio ponovo osposobljen. Međutim, i dalje je bio ugrožen transport boksita prema morskoj obali. »Željeznička pruga od Mostara prema jadranskoj obali«, istaknuto je u izvještaju njemačkog generala u Zagrebu od 19. maja 1942, »je neprekidno veoma oštećena; isto važi i za pristaništa koja su za nju priključena, a koja su važna za naš transport boksita.« Saobraćaj na prugama Hum—Bileća i Uskoplje—Zelenika bio »je paralisiran zbog stalnog ugrožavanja ustanika«.

Saobraćaj na pruzi Mostar—Dubrovnik, zbog diverzantske akcije koju je izveo Južnohercegovački partizanski odred kod Gabele, bio je potpuno prekinut od 17. do 24. maja. Ponovo je 26. maja izvedena akcija ispred Huma i saobraćaj je bio u prekidu dva dana. Njemački štab za vezu je »umoljen da se kod italijanskih vojnih vlasti urgira na boljem obezbjeđenju pomenute pruge«, jer je transport boksitne rude prugom Sarajevo—Slavonski Brod bio neizvodljiv.

Inače, broj diverzantskih akcija je povećan u drugoj polovini maja. Dok je u aprilu na teritoriji Hercegovine, Bosne i Hrvatske izvedena 71 diverzantska akcija, u maju su izvedene 82 od kojih u drugoj polovini maja 50. Na italijanskoj okupacionoj teritoriji izvedeno je u maju 55, a njemačkoj 27 diverzantskih akcija. U prvoj polovini maja izvedeno je i nekoliko akcija na željezničku prugu u dolini rijeke Bosne. Okupator nije uspio da se industrijska pruga između Knina i Prijedora preko Sretice stavi u rad. Zbog toga nije realizovan transport pečenog šljunka iz prostora Sretice prema Kninu, veoma važnog za željezaru Vitković. Osposobljavanje pruge Sarajevo—Višegrad, porušene još u ustanku 1941. u dužini 6 km i na njoj 9 mostova, nije se moglo postići i pod najpovoljnijim okolnostima prije početka avgusta 1942. godine.³⁰⁷

Grupa proleterskih brigada sa Vrhovnim štabom na čelu, u toku ofanzive prema srednjoj i zapadnoj Bosni u ljeto 1942, izvela je diverzantska dejstva na komunikaciji Sarajevo—Konjic, koja su po svojim vojnim, ekonomskim i političkim rezultatima imala strategijski značaj. U nastupanju sa granice Crne Gore prema zapadnoj Bosni trebala je prijeći komunikaciju Sarajevo—Konjic i izbiti na planinu Bitovnju. Vrhovni štab je donio odluku da briga-

³⁰⁷ *Isto*, IV, 3, str. 177; knj, 4, str. 41; XII, 2, str. 412, 438, 464, 467 i 468.

de izvrše prijelaz u širem zahvatu ove komunikacije, na dionici dugoj oko 45 km, kako bi jedinice uništile što veći broj željezničkih stanica, instalacija i objekata na pruži.

U tom cilju su bile formirane dvije kolone: desna, odnosno sjeverna (2. i 4. proleterska brigada), koja je imala zadatak da jednim krakom nastupa preko Igmana a drugim preko Bjelašnice, izbjie na više mjesta na željezničku prugu između Binježeva i Tarčina, napadne i uništi željezničke stanice Hadžići, Pazarić i Tarčin i potom se prebaci na planinu Bitovnju; lijeva, odnosno južna (1. i 3. proleterska brigada), pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba, imala je zadatak da nastupa dužim pravcem, preko sela u podnožju Bjelašnice, izbjie pred željezničku prugu i izvrši napad na dijelu od Raštelice do Živašnice, blizu Konjica, a potom se uputi prema Bitovnji.

Radi postizanja što veće efikasnosti trebalo je postići iznenađenje ispriječiti ili otežati intervenciju neprijatelja. Vrhovni komandant Tito je rukovodstvu sjeverne kolone izdao usmena naređenja i potrebna uputstva. Jedinice sjeverne kolone su 2. jula bile na Igman-planini i Bjelašnici, udaljene 5—6 km od željezničke pruge. Tu su se pripremale da se u zakazano vrijeme, noću 3/4. jula, spuste na prugu i napadnu željezničke stanice Hadžići, Pazarić i Tarčin. U to vrijeme južna kolona se približavala pruži, krećući se južnim padinama Bjelašnice.

Prema sporazumu ustaške vlade i komande italijanske 2. armije, 19. juna 1942, o povlačenju trupa ove armije iz druge i treće okupacione zone NDH, Italijani su u to vrijeme ispraznili sva mjesta na komunikaciji Sarajevo—Mostar od Ćradine, od demarkacione linije, pa do varošice Rame, zadržavši svoje jedinice samo na odsjeku od obale do Rame. Nijemci su bili zainteresovani za obezbjeđenje ove pruge samo na odsjeku od Mostara do obale, zbog prevoza boksita iz rudarskog područja u rejonu Širokog Brijega do luke u Dubrovniku, odnosno Metkoviću. Stoga je njemačka Vrhovna komanda, maja 1942, ukazala Vrhovnoj komandi italijanske vojske da najveću pažnju posveti obezbjeđenju željezničke pruge Mostar—Dubrovnik.

Njemačke trupe su se nalazile na obezbjeđenju komunikacija Slavonski Brod—Sarajevo, Zagreb—Beograd i industrijsko-rudarskih rejona u dolini rijeke Bosne i tuzlanskog bazena, čiji je značaj za njemačku privredu bio daleko veći. U svakoj okupacionoj zoni, tj. od Sarajeva do Raštelice, Nijemci nisu držali posade, izuzev 20 feldžandarma u Pazariću. Imali su jače snage u Sarajevu, koje su mogle intervenisati na pravcu Sarajevo—Mostar.

Komunikacija Sarajevo—Mostar, na odsjeku od Sarajeva do Rame, bila je posjednuta isključivo vojnim jedinicama i žandarmerijskim vlastima NDH, koje, zbog brzog odlaska Italijana, nisu bile u mogućnosti da obezbijede željezničke stanice, vijadukte i tunele. Pa i veliki željeznički most na potoku Lukaču, raspona 55

m i visine 37 m, veoma značajan objekat na pruži Sarajevo—Konjic, ostao je, po odlasku Italijana, nezaštićen.

Dok su se brigade nalazile iznad komunikacije Blažuj—Konjic, spremne da u toku noći 3/4. jula izvrše napad, Stab njemačke 713. divizije prikupljao je jedinice u rejon Sarajevskog polja protiv partizanskih snaga u rejonu Treskavice, Bjelašnice i Igmana. Pokazalo se i ovoga puta da su njemački stabovi vodili rat po određenim šablonima, jer su i dalje pripremali napad na rejon koji su partizani već napustili, umjesto da upute snage na komunikaciju Sarajevo—Konjic.

Diverzantska dejstva proleterskih brigada na pruži između Blažuja i Konjica u noći 3/4. jula dala su krupne rezultate. »Ovo je do sada bila najveća diverzija u našem ratu. Jednim udarcem uništeno je 41 lokomotiva, ubijeno preko 200 ustaša, zarobljeno preko 250 neprijateljskih vojnika, zaplijenjen je bogat materijal i više kompozicija punih robe. Sve stanične instalacije od Hadžića do Rame srušene su sa zemljom, pruga iskidana na više mjesta, a srušen i najveći i najduži most na pruži Beograd—Dubrovnik, kod Bradine. Za opravku samo ovog mosta biće potrebno 6 mjeseci« — navedeno je u Biltenu Vrhovnog štaba.³⁰⁸

U Podgrmeču su, nakon dolaska proleterskih brigada sa Vrhovnim štabom u Bosansku krajinu u ljeto 1942, pod rukovodstvom stručnih kadrova, formirane radionice za izradu pirotehničkih sredstava, što je doprinijelo organizovanijem i intenzivnijem izvođenju diverzantskih akcija na komunikacije i objekte.³⁰⁹

Na njemačkom okupacionom području na teritoriji Bosne i Hercegovine partizanske jedinice su tokom 1942. godine izvele 469 diverzantskih akcija na željezničke pruge i postrojenja (januara 11, februara 4, marta 32, aprila 32, maja 54, juna 52, jula 44, avgusta 36, septembra 42, oktobra 43, novembra 58, decembra 61). U istom vremenskom periodu, na italijanskom okupacionom području izvedeno je 298 diverzantskih akcija na pruge i postrojenja (januara 10, februara 1, marta 9, aprila 39, maja 28, juna 30, jula 26, avgusta 33, septembra 37, oktobra 25, novembra 15, decembra 45). »Podaci o broju sabotaža na željeznicama u italijanskoj interesnoj zoni«, prema procjeni njemačkih obavještajnih organa »vjerovatno su veći, pošto izvještaji sa italijanske strane ne dolaze potpuni.«³¹⁰

Radi daljeg razvoja narodnooslobodilačkog pokreta na teritoriji Hrvatske, vrhovni komandant Glavnog štaba NOP odreda Jugoslavije Tito uputio je decembra 1941. pismo vojnom i političkom rukovodstvu Hrvatske za pojačana dejstva na komunikacijama. Radi lakšeg rukovođenja borbom dao je u zadatak da se terito-

³⁰⁸ Isto, II, 1, str. 176; knj. 5, str. 165; Miso Leković *n.d.*, 45—112.

³⁰⁹ Vladimir Smirnov Voloda, *n.d.*, 45—63; Mile Davidović, *Sjećanje na diverzantske akcije u Podgrmeču, 1941—1942*, u svedočenjima učesnika narodnooslobodilačke borbe, Beograd 1975, knj. 12, str. 608—623.

³¹⁰ Mikroteka AVII, London-H-6, H 300937.

rija Hrvatske podijeli na operativne zone (prva — Lika, Kordun, Banija; druga — Pokuplje, Zumberak, Hrvatsko zagorje, Kalnik, Turopolje, Moslavina; treća — Slavonija sa Sremom; četvrta — Dalmacija do Neretve; peta — Gorski kotar i Hrvatsko primorje), što je realizovano početkom marta 1942.

U izvještaju Štaba Primorsko-goranskog odreda od 14. januara 1942. pored ostalog, stoji: »U pismu od 20 XII pr.g., koje smo primili 13. o.mj. obavještavaju nas drugovi iz Zagreba da je prema naredbi Vrhovnog štaba Jugoslavije bilo dano naređenje našim part. jedinicama da potpuno onesposobe prugu Sušak—Zagreb. Mi to naređenje nismo primili. Ali mi smatramo to isto za dužnost, kao i da smo ga primili, no kako ni onda tako ni danas nismo imali ni materijala ni snaga da posve onesposobimo tu prugu. Mi danas forsiramo u svim jedinicama uz prugu što češće akcije na njoj, što se uostalom vidi iz izvještaja o akcijama. Za napraviti jednu akciju većeg stila, srušiti tunel, tu bi potrebno bilo bar 3 puta više eksploziva nego što ga imamo, ali snage oružane za to imamo.«³¹¹

Glavni štab Hrvatske, koristeći iskustva goranskih i kordunaških jedinica 27. marta 1942. naredio je Štabu grupe NOP odreda Like da za odbranu slobodne teritorije organizuje »raskopavanje pruge, jer na neke veće količine eksploziva ne možemo računati.«³¹²

»Potpuno su«, navodi se u izvještaju Glavnog štaba Hrvatske od 25. maja 1942. Vrhovnom štabu o partizanskim akcijama na pruzi Ogulin—Sušak, »preovladali svoje ranije stanovište da se pruga može rušiti samo eksplozivom. Danas je ruše krampovima, raskopavaju nasipe, odnose tračnice, rašarašljuju ih itd. U zadnje vrijeme izazivaju prometne nesreće na taj način, što se spuste s vodom partizana na prugu i u roku od 5 do 10 minuta rašarafe tračnice i pomaknu ih za 5 do 10 cm. Nakon toga postave zasjede na 20 do 30 metara sa svake strane.«³¹³

Ideja gotovo svih izvedenih akcija na komunikacije bila je »da se prekine veza između neprijateljskih garnizona, te im tako onemogućiti snabdijevanje«, proširi i odbrani slobodna teritorija.³¹⁴

Prema izvještaju Glavnog štaba Hrvatske od 25. maja 1942. prugom Sušak—Ogulin »gotovo i ne idu vojni transporti«, već se vrše »samo prevozi manjih talijanskih snaga lokalnog karaktera«. U rušenju te pruge »goranci su pokazali golemu inicijativu« i akcije izvode i »po danu, jer po noći nema saobraćaja. Pruga je na taj način dulje vremena onesposobljena zbog čišćenja, vozni park se oštećuje, a partizani često puta uspiju likvidirati ili razoružati okupatorske vojnike, koji budu prisiljeni izlaziti iz vagona.«³¹⁵

³¹¹ Zbornik, V, 3, str. 65 i 66; *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, knjiga prva, str. 249 i 250.

³¹² Zbornik, V, 3, str. 397—381,

³¹⁸ Isto, V, 4, str. 319—337.

³¹⁴ Isto, V, 3, str. 153, 192 i 380; knj. 4, str. 20 i 183.

³¹⁵ Isto, V, 4, str. 330—336.

Broj i intenzitet diverzantskih akcija na željezničkoj pruzi Zagreb—Karlovac—Ogulin—Rijeka toliko je povećan u prvoj polovini 1942. da je praktično, onemogućeno snabdijevanje Italije naftom iz Rumunije, a noćni saobraćaj po naređenju italijanskih vojnih vlasti bio je obustavljen. »Sabotaže na pruzi Zagreb—Karlovac—Ogulin—Rijeka«, konstatuje se u izvještaju transportne komande Zagreb od 20. juna 1942. Vojneprivrednom štabu Jugoistok, »i dalje se vrše. Do sada nije bilo uspjeha da se obezbjedi neometan transport nafte. Više puta je dolazilo, uslijed ovih sabotaža, do velikog zastoja vozova koji odvoze naftu iz Zagreba za Italiju. Upućivanje transporta preko Zidanog Mosta i Ljubljane bilo je u više navrata nužno organizovati. Međutim, ovo dolazi u obzir samo kao ispomoć zbog poznatog preopterećenja ove pruge. Transportna komanda Zagreb ponovila je svoj zahtjev u pogledu jačeg obezbjeđenja komunikacije, i to u svojim dopisima opunomoćenom transportom oficiru u Rimu i njemačkom štabu za vezu pri italijanskoj 2. armiji.«³¹⁶

U ljeto 1942. na teritorijama operativnih zona Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske pojačane su diverzantske akcije na svim cestama, telefonsko-telegrafskim vezama, željeznicama i drugim objektima. Glavni štab NOP odreda Hrvatske naredio je 27. jula 1942. Štabu grupe NOP odreda za Liku da u odbrani slobodne teritorije »naročito treba posvetiti pažnju presjecanju komunikacionih linija neprijatelju, kojima će biti snabdijevan hranom i municijom za vrijeme operacija.«³¹⁷

U izvještaju Štaba 1. operativne zone Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske od 16. jula 1942. o akcijama 1. hrvatske udarne brigade na pruzi Zagreb—Split stoji: »Prva faza operacije na pruzi je danas 16. o.m. završena. Razrušeno je 16 km pruge... 19. o.m. otpočeće druga faza rušenja pruge.« U izvještaju Štaba 1. hrvatske udarne brigade od 20. jula 1942. o diverzantskim dejstvima na pruzi Blata—Lička Jesenica—Rudopolje—Plaški Vojnovac navodi se da je postavljeni zadatak rušenja pruge od 10. do 19. jula izvršen »u toku operacije plan se nije mijenjao«³¹⁸

U tom periodu stvoreni su povoljni uslovi i za razvoj partizanskog pokreta na teritoriji 2. operativne zone Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske. »Ali oblici partizanskog pokreta u pojedinim krajevima ove Zone su različiti« — navodi se u izvještaju Štaba 2. operativne zone od 2. septembra 1942. »Tako napr. u Zagorju i Prigorju imademo grupe diverzanata, koji noću vrše akcije kao partizani, a danju su seljaci. Osim toga uspjeli smo u Prigorskim krajevima jedan dio zaštite aktivizirati, koja također vrši akcije pod mienom seljačke zaštite, no oni ne izdaju letke ili proglose, već su se okupili pod našim rukovodstvom za borbu protiv oku-

³¹⁶ isto, XII, 2, str. 438, 467 i 506.

³¹⁷ Isto, V, 3, str. 380.

³¹⁸ Isto, V, 3, str. 380; knj. 5, 407—410.

patora i njegovih slugu... Dok je u ovim krajevima oblik partizanske borbe ovakav, u Žumberačko-pokupskom području sve do Zagreba imademo organizovanu stajaću partizansku vojsku, koja je pristupila oslobođenju Žumberačkog područja i nastavlja svoje akcije na komunikacijama neprijatelja sve do vratiju Zagreba. U gradovima kao što je Zagreb i Varaždin također se je pristupilo organizaciji borbenih grupa, sa kojima ćemo rukovoditi na poseban način.«

Ove partizanske jedinice su ispoljile punu aktivnost u rušenju objekata i presijecanju komunikacija. U tome se naročito isticao Žumberačko-pokupski odred, posebno bataljon »Josip Kraš«. Pored ostalih akcija (prekopavanje cesta, rušenje mostova, željezničke pruge Zagreb—Sisak, sa grupom diverzanata i po četama), 3. četa bataljona »Josip Kraš« uništila je, noću 18. avgusta 1942, kod Horvata, u neposrednoj blizini Zagreba, kompoziciju od 8 cisterni nafte. Iste noći, 18/19. avgusta, razrušila je prugu između Zdenčina i Jaske i uništila lokomotivu i šest praznih cisterni.³¹⁹

U toku jula i avgusta 1942. uočljiv je planski porast broja izvedenih diverzantskih akcija na glavnoj magistrali Zagreb—Beograd, koji je ukazivao »na ozbiljnu opasnost za sigurno održavanje veze s Rajhom«. U zapovijesti komandujućeg generala i komandanta u Srbiji od 17. jula 1942. borbenoj grupi »Zapadna Bosna« za produženje operacija protiv partizana i zaštitu željezničke pruge ističe se: »Neprijateljske snage u Fruškoj Gori, na Psunju i Pappuk-planini, na Bilo-gori i Moslavačkoj planini predstavljaju stalnu opasnost za važnu željezničku prugu Beograd—Zagreb.« Samo u toku dva dana (noću 29. i 30. avgusta 1942) izbačena su tri njemačka željeznička oklopna voza s kolosijeka, pri čemu je 23. željeznički oklopni voz bio teško oštećen, 1 vojnik poginuo, a 37 ranjeno, među kojima 3 oficira.³²⁰

Pored toga, na ovoj magistralnoj pruzi zabilježeni su i brojni slučajevi uspješnih diverzantskih akcija na željezničke kompozicije. Brzi vozovi sa vojskom dignuti su u vazduh: 27. juna na relaciji Zagreb—Dugo Selo; 3. jula Ivanić-Grad—Dugo Selo; 15. avgusta u 23.30 časova Križ—Novoselec, kojom prilikom je uništena lokomotiva i 8 vagona, poginula je 21 osoba i veliki broj ranjen od kojih 16 teže. »Slobodan sam«, navedeno je u izvještaju italijanskog ministra saobraćaja od 4. septembra 1942. načelniku Generalštaba Ugu Kavaleru (Ugo Cavallero), »da ti skrenem pažnju na dva među najtežim događajima koji su u posljednje vrijeme ustanici prozrokovati na dionici pruge Zagreb—Novska; ovo ukazuje na usklađeno dejstvo samih ustanika protiv željezničkog saobraćaja, čije posljedice mogu biti teške takođe i u vezi transporta petroleuma. Na dan 15. avgusta o.g., oko 23.30Č., prilikom prelaska brzog voza

³¹⁹ Isto, V, 7, str. 24—33, 130 i 131.

³²⁰ AVII, fond NOP-a, reg, br. 31—2, k. 102B; *Zbornik*, XII, 2, str. 568, 644, 696 i 697.

iz stanice Novoselec, malo poslije izlazne skretnice uslijedila je eksplozija mine koja je prouzrokovala iskliznuće lokomotive i 8 vagona, među kojima dva vagona Državnih željeznica.«³²¹

Ove akcije su nastavljene i narednih mjeseci: na pruzi Zagreb—Sisak, kod Lekenika, dignut je u vazduh 7. septembra u 22.15 časova njemački voz sa cisternama; na istoj relaciji 3 km od Siska oklopni njemački voz »Mrtvačka glava« 15. septembra u 23.00 časova; na relaciji Zagreb—Dugo Selo 21. septembra njemački transportni voz; noću 10. oktobra dignut je vazduh kod Popovače transportni vlak sa Nijemcima i ustašama i 3 cisterne benzina; slavonska diverzantska grupa je, noću 7/8. novembra, minirala dva njemačka transportna voza na relaciji Zagreb—Beograd.

U izvještaju šefa Diverzantske sekcije Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske od 21. oktobra 1942. o »diverzantskim radovima iz Moslavine i Posavine«, pored ostalog, stoji: »Mi ćemo nastojati da vršimo što veći broj akcija oko samog Zagreba i oko Slavanskog Broda.«³²²

Krajem 1942. magistrala Zagreb—Beograd, s obzirom na vojno-političku situaciju na istočnom i afričkom frontu i jugoslovenskom ratištu, dobija posebno mjesto, te je njenom obezbjeđenju neprijatelj pridavao izuzetan značaj. Međutim, u izvještaju Transportne komande Zagreb od 24. novembra 1942. komandantu njemačkih trupa u Slavanskom Brodu odgovornom za »obezbjeđenje glavne pruge granica Rajha—Zagreb—Zemun« stoji: »Ugroženost ove glavne pruge, naročito na dijelu od Zagreba do Novske je izvanredno velika.«³²³

³²¹ AVII, italijanski fond, reg. br. 20/1a—2, k. 236; *Zbornik*, V, 5, str. 493; knj. 6, str. 227; Ivan Hariš u navedenom djelu — *Dnevnik diverzantskih akcija u Hrvatskoj* — na str. 480 navodi: »Najljepša od svih akcija koje sam izvršio u NOB-i mi je akcija 15. kolovoza 1942. između Križa i Novoselca kraj rijeke Česme. Tačno u 23 sata i 55 minuta od Zagreba prema Beogradu za istočni front u Orijent-Simplonu u 21 vagonu iz Dižona putovali su njemački oficiri, a od Zagreba i bugarska vojna delegacija koja je bila na pregovorima kod Ante Pavelića. Osobno sam postavio minu. Vlak je naletio još dok sam bio na pruzi. Odmah sam se skotrljao niz nasip i uhvatio za jedan glogov trn. Mina je eksplodirala ispred vlaka i svih 20 vagona sa lokomotivom survale se niz nasip. Ubijeno je 360 njemačkih oficira i bugarska delegacija na čelu sa vojnim atašekom«. Na str. 98 stoji: »Na pruzi između Novoselca i Križa u 21,55 sati naišao je vlak 'Orijent-Expres' na minu koja je eksplodirala ispod lokomotive. Od eksplozije lokomotiva i 21 vagon ekspresa su se survali niz nasip.. Dragan Marković, *Podvizi diverzanata*, Beograd 1962, na strani 12 navodi: »Ekspres sa nemačkim oficirima, koji su se vraćali iz Pariza, potpuno je uništen. Razbijeno je 19 vagona. Bilo je 375 mrtvih oficira, među kojima i jedan general, a 400 ranjeno. Osam dana je jedna nemačka komisija iz Zagreba utvrđivala identitet žrtava i švajc-aparatima otvarala vagone...« Izučavanjem ove problematike i konsultujući arhivsku građu i literaturu došli smo do zaključka da su ovi podaci predimenzionirani.

³²² AVII, fond NOP-a, reg. br. 31—2, k. 102B; *Zbornik*, V, 9, str. 11, 112 i 151.

³²³ Mikroteka A VII, London — 16/308867.

Izveštaj o diverzantskim radovima iz Moslavine i Posavine.

-Akcija 15/VIII -42

Na pruzi Zagreb Beograd digli smo Njemački vlak u 23časa 30 minuta ciklan međunarodni orjent ekspr s 600 metra od stanice Novoseles, u kojem se je vozila bugarska delegacija i Njemački oficiri sa kursa te bugaska počasna straža koja je bila u pratnji bugarskog ministra koji je bio u Zagrebu. Dotični ministar je poginuo u vozu a zajedno sa njime je poginulo što Bugara i Njemaca oko 350 a sam je vlak bio uništen a promet nije funkcioniseo tri dana. Kao krivce za to djelo njemci su uhapsili 35 ustaša navodno da su oni izdali kretanje toga voza i snjima pod vojni sud.

-Akcija 29/VIII-42

Na pruzi Zagreb Beograd kod Volodara digli smo Njemački oklopni vlak u 23 časa i 30 minuta. Voza je bio tako, oštećen da su mrtve i ranjene morali sa "švaja" aparatima da vade. Promet je bio zaustavljen 18 sati.

-Akcija 30/VIII 42

Na pruzi Zagreb Beograd kod Capraga digli smo njemački oklopni vlak "Lavovu glavu" u 23 časa i 30 minuta. Uništena je lokomotiva i sedam vagona a na pruzi je ostao samo jedan koji je davao otpor.

Povodom te akcije došlo je do pobune u Sisku medju Njemcima koji su određeni kao posada na blindiranim vozovima.

-Akcija 7/IX-42

Na pruzi Zagreb Sisk digli smo Njemački vlak kod Lenika i to sa cisternama u 22 časa i 15 minuta. Uništeno je lokomotiva i deset cisterna. Promet je zaustavljen 18 sati.

-Akcija 15/IX-42

Na pruzi Zagreb Sisak, tri kilometra od samoga Siska dignuli smo njemački oklopni voz "Mratvačka Glavu" u 23 sata. Bilo je uništena lokomotiva i pet vagona. Promet je bio zaustavljen u 17 sati.

-Akcija 21/IX 42

Digli smo Njemački vlak sa cisternama na pruzi Zagreb Dugr selo trinaestotine metara od same stanice Sesveta. Uništena je lokomotiva i II vagona. Promet je bio zaustavljen 19 sati.

Ove vlakove dižemo sa Pavelićevim avijonskim bombama koje bacajmo na nas sa našim kapielama i baterijama a ne sa željezničarskim ključevima. Rezultat ovih akcija smo postigli to da se više po noći ne voze i to od: 21sat do 3 sata i 30 minuta u jutro. Pruge su slobodne sa prelaz. Jedino je to što seljaci moraju prisilnoda držke stvaše na pruzi i to sa ustašama i Njmcima, te seljaci loše vatrau po prugama i griju se uz njih.

Mi ćemo nastojati da vršimo što veći broj akcija oko samog Zagreba i oko Slavenskoga Broda.

Smrt Fašizmu! Sloboda Narodu!

Drug.

Vili Gramscnik

U drugoj polovini 1942. cjelokupan željeznički saobraćaj na teritoriji Hrvatske bio je na udaru partizanskih jedinica i diverzantskih grupa. Ta intenzivna aktivnost, prema izvještaju Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske od 7. oktobra 1942, potpuno je ukočila saobraćaj na relaciji Gospić—Knin. Sistematski je uništavan saobraćaj na prugama: Ogulin—Sušak, Zagreb—Karlovac, Zagreb—Beograd, preko Siska, i Zagreb—Beograd preko Dugog Sela, Bjelovar—Darugar—Pakrac i sporednim, između Save i Drave, u Slavoniji. Manje diverzantske grupe prebacivane su u Međumurje radi preduzimanja diverzantskih akcija na najosjetljivijim mjestima okupatora. Tako je u septembru 1942. iz Velikog Bukovca prebačeno čamcem u Međumurje 12 partizana — diverzanata, koji su napali žandarmerijsku stanicu u Sv. Mariji. Prije napada prekinute su sve telefonsko-telegrafske veze. Iako skromnih razmjera, te akcije su jačale duh otpora naroda protiv okupatora.³²⁴

Okupacione i kvislinške snage posebno su bile zabrinute zbog prekidanja željezničke pruge Zagreb—Rijeka, veoma važne magistrale za prebacivanje trupa, ratne tehnike i nafte. U izvještaju Transportne komande Zagreb od 4. septembra 1942. Vojnotransportnom odjeljenju Jugoistoka u Beču o aktivnosti partizana na željezničkim prugama u drugoj polovini avgusta, pored ostalog, navodi se: »Ovaj izvještajni period karakteriše upadljiv porast broja slučajeva sabotaze na pruzi Zagreb—Karlovac—Ogulin—Rijeka, pruzi koja je važna za transport nafte. Samo na ovu prugu izvršeno je 18 napada prema 6 istih takvih slučajeva u prvoj polovini mjeseca avgusta. Pruga je bila skoro stalno zatvorena. Takav razvoj na italijanskom interesnom području doveo je do toga da je krajem mjeseca prekinut cjelokupni putnički, prtljažni i teretni saobraćaj na prugama Ogulin—Split, Ogulin—Šibenik, Split—Sinj i Ogulin—Plaše—Crikvenica.«

Na okupacionom području Italije, prema podacima Više komande oružanih snaga »Slovenija—Dalmacija« — »Značajne akcije ustanika protiv željezničkih objekata, pruga, pratnji i jedinica za obezbjeđenje željeznica u toku mjeseca septembra 1942.«, izvršeno je 10 rušenja pruga eksplozivom, a 8 skidanjem šina, pri čemu je uništeno 7 vozova. Partizani su izveli 45 napada na jedinice za obezbjeđenje pruga. U ovim partizanskim akcijama poginulo je 48 italijanskih vojnika, ranjeno 119, a 55 je nestalo.³²⁵

Partizanske jedinice su svoje akcije, uglavnom, svele na prekidanje saobraćaja. U izvještaju Štaba 2. operativne zone Glavnog štaba Hrvatske od 29. decembra 1942. o akcijama partizana u Pokuplju konstatuje se da je »terenska četa Kljuka« ograničila »svoje djelovanje uglavnom na diverzantske akcije« u čemu je postigla zapažene rezultate — rušenje telefonsko-telegrafskih stubova

³²⁴ Zbornik, V, 8, str. 163; Milan Brunović, *Kalnik u borbi*, Zagreb 1953, str. 284; Josip Bosnar, *Diverzanti na delu*, Crvena zvezda, 2. IV 1957,

³²⁵ AVII, italijanski fond. reg. br. 22/1-a, k. 236; Zbornik, XII, 2, str. 709.

u dužini 5 km, 4 mosta na cestama i prekopavanje istih. Privlače pažnju rezultati diverzantskih grupa na teritoriji Hrvatske tokom 1941/42: 145 raznih vozova je bačeno u vazduh, od toga 6 oklopnih, 77 lokomotiva potpuno uništeno, a 16 oštećeno, 580 vagona uništeno, od toga 24 oklopna, 404 vagona oštećena, uništeni 4 željeznička i jedan cestovni most, 2 pružna tenka, jedna željeznička stanica, rezervoar nafte (48 vagona) i jedan vodovod i zaplijenjeno 365 kg eksploziva.³²⁶

Sabotaže na ratnim i trgovačkim brodovima u splitskoj luci 1941. godine bile su vjesnik partizanskog rata na moru (prepadi, ubacivanja, zasjede). Motorni jedrenjak »Mercur« zaplijenjen u luci Gradcu, 24. januara 1942, bio je prvi brod s partizanskom posadom. Prvu krupniju akciju protiv neprijateljskog saobraćaja izveli su biokovski partizani na ušću Neretve noću 1/2. maja 1942. Potopljena su dva glibodera za čišćenje riječnih nanosa, što je imalo uticaja na transport boksitne rude u luku Ploče. Partizanske čete na otocima izvodile su prepade na brodove, osmatračke stanice i sabotaže na svetionicima. Prvu sabotažu su izveli 29. jula 1942. na svetioniku Sestrice u Pelješkom kanalu i 25. decembra na svetioniku Pločice u Korčulanskom kanalu.³²⁷

Udarne i omladinske grupe u okupiranim gradovima su i dalje izvodile diverzantske akcije i atentate na fašističke funkcionere. Tako su 15. januara 1942. spltski omladinci izvršili atentat na višeg komandanta eskadre Antonia Hofmana — funkcionera italijanske fašističke stranke koji je mučio uhapšene komuniste i rodoljube. Noću 22. novembra 1942. na teritoriji Trogira ilegalci su zapalili brodogradilište »Đulio Landi« (»Gulio Landi«), uništili tri automobila i drugi materijal koji se tamo nalazio. U pripremama i izvođenju akcija postojala je široko razvijena mreža ilegalnog rada narodnooslobodilačkog pokreta, koji je nailazio na široku podršku stanovništva. Prema izvještaju kraljevske kvesture u Splitu, do 31. oktobra 1942. u policijskoj kartoteci »klasifikovano je 3584 subverziona elementa«.³²⁸

Tokom 1942. pojačan je intenzitet diverzantskih akcija na privredne i druge objekte. Noću 18. aprila 1942. grupa partizana iz okoline Sinja, pod rukovodstvom Vice Buijana, razrušila je postrojenja rudnika boksita. Noću 17. maja 1942. u 03.00 časova zapaljena su dva magacina fabrike cementa »Majdan« u Solinu. Uništeno je 200 buradi nafte, 40 buradi mašinskog ulja, nekoliko stotina vreća od jute i mnogo drugog materijala. Požar je savladan oko 6 časova intervencijom vatrogasaca iz Splita. Istog mjeseca partizani iz okoline Delnica porušili su električni vod za Mrkopalj i zapalili pilanu.

³²⁶ AVII, fond NOP-a, reg. br. 2—4, k. 121; *Zbornik*, V, 10, str. 357.

³²⁷ Jovan Vasiljević, *Obracun na Jadranu*, Zagreb 1962, 16, 19—25, 31 i 32.

³²⁸ *Zbornik*, V, 3, str. 87; knj. 8. str. 388 i 572; Nikola Subota, *Obracun s fašističkim komandantom*, Politika, 6. avgust 1953.

Noću 4/5. juna 1942. Biokovska četa je potopila dva bagera na ušću rijeke Neretve i njenom rukavcu Crna rijeka. Iste noći razbijene su instalacije u luci Ploče, koju su Nijemci nastojali što prije osposobiti za promet. Druga četa Pokupsko-žumberačkog odreda i Moslavačka četa su 23. jula 1942. izvršile diverziju na pilanu u Brestovcu (3 km sjeveroistočno od Garešnice), koja je do temelja izgorjela. Pored namirnica, koje su podijeljene radnicima, zaplijenjena je izvjesna količina eksploziva. Isto tako, uništene su i dvije šumske lokomotive. Nakon dva dana, 1. četa Pokupsko-žumberačkog odreda zarobila je u šumi Burdelj (blizu Velike Gorice) 183 domobrana, koji su došli na rad. Istog dana zapalila je u šumi Kljuka skladište drvenog uglja i 20 vagona drva, koji su služili za pogon tvornica u Capragu i Sisku.³²⁹

Da bi se neprijatelju onemogućilo snabdijevanje vodom, diverzantske grupe su uništavale i gradske vodovde. Između Selca i Novog eksplozijama 23. i 28. jula 1942. na dva mjesta je uništen šaht vodovoda, koji je snabdijevao Crikvenicu i ta mjesta vodom. Italijanske snage su bile prisiljene da do 31. jula dovlače vodu kamionima iz Kraljevice.³³⁰

U žitorodnim krajevima Hrvatske (Slavonija) paljenje žita, vršalica i kudjelje bio je značajan oblik diverzantske aktivnosti. Prema izvještaju Štaba 3. operativne zone Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske od 27. avgusta 1942, uništeno je preko 110 vršanica. Ovaj oblik diverzantske aktivnosti primjenjivan je i u narednoj godini. Tako je Podravski odred, uz pomoć diverzanata, u prvoj polovini avgusta 1942. zapalio 25 vršalica. Požeški odred je, u istom periodu popalio nekoliko vršalica.³³¹

Jedna od najvećih diverzantskih akcija 1942. godine u Hrvatskoj izvršena je u Gojlu na postrojenja nafte, koja su bila u rukama Nijemaca i smatrana neosvojivim.

Radi jačanja partizanskog pokreta, izvršenja akcija većih razmjera i postizanja nadmoćnosti nad neprijateljem na određenim pravcima i objektima, od jedinica 1, 2. i 3. operativne zone je 4. septembra 1942. na obroncima Moslavačke gore formiran privremeni zajednički Operativni štab. Neposredno poslije formiranja napravljen je plan za diverziju na petrolejske izvore u Gojlu.

Prema razrađenom planu, određene su snage za napad (Banijska proleterska četa, dijelovi 1. slavonskog NOP odreda, Krajiška proleterska četa i diverzanti), osiguranje (Moslavački bataljon prema Kutini i Banovoj Jaruzi, a 1. četa Banijskog udarnog bataljona prema Garešnici) i rezerva (2. četa Banijskog udarnog bataljona).

³²⁹ *Zbornik*, V, 4, str. 449; knj. 5, str. 98, 99, 421—425; knj. 6, str. 224 i 225; knj. 7, str. 27 i 28.

³³⁰ * *Isto*, V, 6, str. 109.

³³³ *Isto*, V, 6, str. 265; knj. 17, str. 493.

Da bi se obmanuo neprijatelj, 5. banijski bataljon upućen je u Jelenjsku da skupi stanovništvo, održi miting i pripuca na prugu kako bi privukao neprijateljske snage na sebe. Jedna četa 3. banijskog bataljona upućena je da izvrši diverziju na željezničku prugu Zagreb—Novska, blizu Kutine. Druga četa istog bataljona ostala je na obroncima Moslavačke gore da štiti odstupnicu i kontroliše pravce prema Bjelovaru i Čazmi.

Bio je to, za vrlo kratko vrijeme, široko zamišljen i razrađen plan, koji je potpuno uspio.

Postrojenja u Gojlu bila su najmodernija. Proizvodnja od 3.000 tona u 1941. porasla je na 10.000 tona u 1942. godini. Za obezbjeđenje Gojla bilo je angažovano oko 200 vojnika (Nijemaca, ustaša i domobrana). Radi spriječavanja iznenadnog napada postrojenja su bila okružena rovovima, bodljikavom žicom i minskim poljima, a na svakih 80—100 m postavljeno je osvjetljenje. U neposrednoj blizini postrojenja isječena je šuma.

Neprijatelj je, na osnovu prikupljenih podataka, očekivao napad 5. septembra u 23 časa. Napad je izvršen 6. septembra u 4 časa i 30 minuta. U napadu je učestvovalo 280 partizana sa 16 puškomitraljeza. Akcija je trajala 3 časa. Za kratko vrijeme partizani su spalili i uništili sve uređaje za vađenje nafte: 23 tornja, tankove za privremeni smještaj nafte i ostala postrojenja. Nakon paljenja nastala je eksplozija i dim je daleko sukljao prema Bjelovaru i Kutini. Osiguranje i jedinice koje su sprečavale intervenciju neprijatelja potpuno su izvršili zadatak. Odbijeno je preko 150 ustaša iz tzv. lovačkog odreda, koji su pokušali da intervenišu.

Zarobljeno je oko 80 neprijateljskih vojnika, a 70 ih je poginulo (od kojih 32 njemačka). Gubici partizana iznosili su 15 mrtvih i 26 ranjenih. Još početkom 1942. pripadnici narodnooslobodilačkog pokreta su likvidirali dva njemačka stručnjaka za eksploataciju nafte i »velikim prepadom razorili gotovo sve uređaje i rasprašili stručno osoblje zajedno sa vojničkom zaštitom postrojenja« — konstatuje se u izvještaju Ministarstva šumarstva i rudarstva.³⁸²

Nakon 2 mjeseca, 11. novembra 1942. u 04.35 časova, diverzantska grupa 3. operativne zone Glavnog štaba Hrvatske digla je u vazduh rezervoar sa naftom u Banovoj Jaruzi, koja je bila dovođena sa bušotina Gojla. Taj rezervoar je građen 8 mjeseci, a bio je udaljen 150 m od željezničke stanice. U rezervoaru se nalazilo 50 vagona nafte, koliko može rezervoar da primi. Od eksplozije su uništena sva okolna postrojenja i jedan voz koji je upravo tog momenta prolazio.³³³

Veoma značajna diverzantska dejstva na privredne objekte i postrojenja izvedena su i na području Dalmacije.

³⁸² AVII, fond NDH, reg. br. 15/6-1, k. 87-a; *Zbornih*, V, 7, str. 86, 87 i 288; knj. 8, str. 63; Zdenko Cvrlije, n.č.

³³³ *Zbornik*, V, 9, str. 151; knj. 10, str. 372.

Vod Šibeničke čete, uz pomoć radnika centrale, digao je u vazduh, noću 31. oktobra 1942, električnu centralu na rijeci Krki, koja je strujom snabdijevala tvornicu aluminijuma »Lozovac« i Šibenik. Tom prilikom oba generatora su uništena. Ovom akcijom italijanskoj ratnoj industriji je nanijeta ogromna šteta. Tvornica »Lozovac« je bila potpuno onesposobljena za proizvodnju, pošto je paralisano 36 peći koje peku boksitnu rudu. U toku ove akcije zaplijenjen je autobus, ubijen fašistički inženjer i zarobljena 3 činovnika.

Nedjelju dana kasnije, noću 6/7. novembra 1942, grupa partizana Mosorskog bataljona eksplozivom je razrušila 4 dalekovoda električne linije koja od Podgradske centrale (Kraljevac—Omiš) vodi u Split svu električnu energiju. Split i sva okolna mjesta su ostali bez svjetla, a tvornica u Dugom Ratu i brodogradilište u Splitu su prestali da rade.

Iste noći eksplozijom je uništena parna turbina u tvornici Majdan u Solinu, »koja će se teško moći da popravi dok traje rat. Ovim akcijama obustavljen je rad u svim tvornicama Splita i okoline« — navedeno je u izvještaju Štaba 4. operativne zone-Glavnog štaba Hrvatske od 18. novembra 1942.

Povodom ove diverzantske akcije u izvještaju guvernera Dalmacije od 20. novembra 1942. Musoliniju stoji: »Grad je lišen osvjjetljenja, sva splitska industrija je u zastoju, uključivši Brodogradilište i fabriku cementa. Bila bi hitno potrebna pošiljka uglja iz Raške da bi se koristila termička centrala i da bi se dao minimum električne energije, bilo Brodogradilištu bilo gradu. Pošto bi moja molba u tom smislu, upućena odjeljenju za ratnu industriju, ostala bez rezultata, to izlažem Vama Duče, tako hitnu potrebu, obavještavajući Vas da Brodogradilište ima u toku važne poslove za Kr. mornaricu, da vojne potrebe zahtievaju produkciju cementa i da javni red Splita zahtijeva jedan minimum energije za grad, karsarne, telefonsko-telegrafsku službu.« Noću 22. novembra 1942. ilegalci iz Segeta na teritoriji Trogira zapalili su brodogradilište »Đulio Landi«, uništili tri automobila i skladište materijala.³⁸⁴

Radi osposobljavanja rudarske proizvodnje, dobijanja eksploziva i drugog diverzantskog materijala, političkog djelovanja i priliva radnika u partizanske jedinice, krajem 1942. izveden je upadljiv broj diverzantskih akcija u rudnicima i rudarskim postrojenjima uz pomoć pripadnika narodnooslobodilačkog pokreta. Ovakve akcije, uzev u cjelini, imale su pored vojnog i politički značaj. Gotovo u toku svake akcije, nakon rušenja postrojenja, među okupljenim radnicima održavani su govori o ciljevima narodnooslobodilačke borbe. Naročito su bile mnogobrojne akcije na teritoriji Zagorja, Kalnika i Bilo-gore, koje je izveo Kalnički NOP odred. Tako je 2. decembra 1942. miniran rudnik uglja Zajezda i sva mašinska postrojenja i električna centrala, a u noći 3/4. decembra

³⁸⁴ Isto, V, 8, str. 527; knj. 9, str. 209, 210 i 492.

rudnik Globočec. U istom i narednom periodu razrušeni su rudnici Ljubelj, Ivanovo Polje, Peščano, Bregi, Trnovka, Manduševac i Mirna u Glogovcu.³³⁵

Pored veoma uspješnih akcija oštećenja objekata pomorskog saobraćaja u lukama, kao i Splitu, izvođene su diverzantske akcije potapanja neprijateljskih brodova. Prema izvještaju Kotarske oblasti Makarska, partizani su 20. jula 1942. potopili brod »Vis« od 253 bruto-registarskih tona, koji je saobraćao na liniji Metković—Orebić—Trpanj—Makarska—Omiš. Kada je brod uplovio u luku Makarska, partizani su likvidirali neprijateljske vojnike, iskricali putnike, posadu i materijal i na 200 m od pristaništa potopili brod.³³⁶

U prvoj polovini 1942. pojačana su diverzantska dejstva partizanskih jedinica na teritoriji Slovenije.

Novoformirani Štab 1. štajerskog bataljona, koji se nalazio na teritoriji Dolenjske u sastavu 2. grupe partizanskih odreda Slovenije, uputio je krajem marta 1942. naređenje komandirima partizanskih grupa u Štajerskoj da se oformi bataljon. Tako je sredinom aprila 1942. ponovo formiran 1. štajerski bataljon (oko 100 boraca), koji je dobio naziv »Slandrov bataljon«. U naređenju je bilo posebno podvučeno da se unište željezničke pruge, ceste i telefonsko-telegrafske veze.³³⁷

Jedinice 1. grupe partizanskih odreda Slovenije razvile su u Gorenjskoj aktivnost u prvoj polovini 1942, posebno u vrijeme priprema i pohoda 2. grupe partizanskih odreda Slovenije u Štajersku preko teritorije Gorenjske. Između ovih akcija, najznačajnije su bile diverzantske akcije na saobraćajnim linijama i objektima između Kranja i Jesenica, koje su izvele jedinice 1. bataljona (Canarjevog, oko 130 partizana) Gorenjskog partizanskog odreda.

Noću 29. juna spaljen je željeznički most kod Zirovnice i prekinut saobraćaj 20 dana. Uspjehu ove akcije doprinio je komandant partizanskih jedinica u Gorenjskoj Jože Gregorič, koji je, kao nekadašnji radnik u željezari Jesenice i borac španskog građanskog rata, imao iskustva u organizovanju ovakvih akcija. Borci istog bataljona su minirali ekrazitom transformatorsku stanicu u Kropi, čija je opravka trajala 8 dana. Jedinice Kokršskog odreda su od 9. do 11. jula izvele tri diverzantske akcije: paljenje vršalice u Cerkaljama, pilane u selu Strahovici blizu Kamnika, uništenje stroja i paljenje automobila u Kamniškoj Bistrici.

³³⁵ *Isto*, V, 9, str. 494 i 497; knj. 10, str. 194, 268, 364, 369, 403, 408, 432, 434 i 436; knj. 11, str. 113; knj. 15, str. 148 i 150; knj. 17, str. 493.

³³⁶ A VII, fond NDH, reg. br. 58/7-29, k. 214.

³³⁷ Arhiv Instituta za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana (dalje: AIZDG). fase. 3/III, Pregled akcija partizanskih jedinica Druge grupe partizanskih odreda Slovenije u Štajerskoj od 1. aprila do 31. avgusta 1942; *Zbornik*, VI, 2, str. 62 i 63, Zapovješt Štaba 1. štajerskog bataljona od 27. marta 1942; str. 154, Izvještaj Štaba 1. štajerskog bataljona Druge grupe partizanskih odreda Slovenije od 28. marta 1942. o napadu na rudnička postojenja u Trbovlju; str. 297, 298, 426 i 427; knj. 3, str. 511—514.

Najuspelija diverzantska akcija na željezničkim prugama u Sloveniji, za vrijeme ofanzive njemačkih jedinica u Gorenjskoj u periodu jul—septembar, bila je u rejonu željezničke stanice Podnart-Kropa, koju je 22. jula izvela diverzantska grupa od 12 boraca iz 1. i 2. grupe partizanskih odreda Slovenije, koje su u to vrijeme zajedno izvodile operacije na zapadnom dijelu Gorenjske.³³⁸

U italijanskoj okupacionoj zoni je u proljeće 1942. došlo do masovnog narodnog ustanka. Minerska odjeljenja 2. štajerskog bataljona 2. grupe partizanskih odreda Slovenije izvela su tokom marta pet akcija na željezničkim prugama Ljubljana—Kočevje, Ljubljana—Novo Mesto i telefonskim linijama. Pored toga, izvršen je napad blizu željezničke stanice Skofljica, kojom prilikom je oštećena lokomotiva i postavljena zasjeda na cesti blizu Višnje Gore, u koju je upala italijanska kolona automobila. Druga grupa partizanskih odreda izvela je, u drugoj polovini maja, akcije širih razmjera, u kojima je uzelo učešće i stanovništvo. Noću 25/26. maja 1942. jedinice Savinjskog odreda i preko 360 stanovnika prekopalivali su ceste, rušili mostove i prekidali telefonsko-telegrafske veze na pravcima Grosuplje—Krka, Stična—Krka i u rejonu Žužemberga prema Novom Mestu, Trebnjem i Kočevju. Noću 29. maja 1. bataljon Pohorskog odreda, pozadinski bataljon i oko 400 stanovnika demontirali su 54 komada šina i veliki broj pragova i izveli rušenja na pruzi Ljubljana—Novo Mesto, između Velike Loke i Radohove Vasi. Italijanske jedinice u garnizonu Zužemberg bile su odsječene.

Jedinice 2. grupe partizanskih odreda Slovenije, neposredno pred odlazak u Štajersku, izvele su veće diverzantske akcije od 4. do 10 juna 1942. na željezničkoj pruzi Ljubljana—Novo Mesto, na odsjeku između željezničkih stanica Radohova Vas—Sent Lovrenc, Trebnja—Velike Loke i u rejonu Stične, kojom prilikom su uništile 3 lokomotive i 4 vagona i prekinule saobraćaj nekoliko dana.

Jedinice Dolenjskog odreda, iz sastava 3. grupe partizanskih odreda Slovenije, izvele su noću 12/13. maja 1942. diverzantske akcije na željezničkoj pruzi kod Mirne Peči i oštetile 4 lokomotive. Elektromonter Jaka Ribar, borac Notranjskog partizanskog odreda, uveo je 28. maja 1942. električnu struju visokog napona u sve značajnije telefonske centrale između Ljubljane i Postojne, uslijed čega je došlo do oštećenja i uništenja većeg broja tehničkih uređaja i prekida veze više dana.³³⁹

³³⁸ *Zbornik*, VI, 3, str. 110 i 111, 208—216, Izvještaj Štaba Kokrškog partizanskog odreda od 24. jula 1942. Štabu Prve grupe partizanskih odreda Slovenije o akcijama u julu; str. 247—252, Izvještaj Štaba Prve grupe partizanskih odreda Slovenije od 3. avgusta 1942. o borbama Prve i Druge grupe odreda tokom jula u Gorenjskoj.

³³⁹ *Isto*, VI, 2, str. 280 i 281, Izvještaj Štaba Dolenjskog partizanskog odreda Treće grupe partizanskih odreda Slovenije od 27. maja 1942. o akcijama od 2. do 13. maja; str. 284 i 285, Izvještaj Štaba Druge grupe partizanskih odreda od 28. maja 1942. Glavnom štabu Slovenije; str. 299—304, Ope-

Sredinom 1942. godine partijski komitet u Rijeci je slovenačkim partizanskim jedinicama, pored drugih borbenih sredstava, dopremao i eksploziv za rušenje željezničke pruge Ilirska Bistrica—Rijeka.³⁴⁰

Značajne diverzantske akcije na privrednim objektima na teritoriji Štajerske u 1942. izveo je 1. štajerski bataljon. Tehnička postrojenja rudnika u Trbovlju porušio je 27. aprila, kojom prilikom je miniran i jedan stub električnog dalekovoda. Tokom maja minirao je stubove žičane željeznice rudnika uglja u Zagorju i stubove električnog dalekovoda na prostoru između Celja i Ljubljane. Noću 2/3. juna izveo je akciju na tehnička postrojenja i objekte rudnika Huda Jama u Rečici, zapadno od Laškog.

Prema izvještaju žandarmerijske stanice u Laškom, uništeni su: dva kompresora za dovod vazduha u podzemne hodnike preduzeća, dva električna pogonska motora, zgrada u kojoj su bili smješteni strojevi, dvije električne naprave, telefonska centrala, skladište robe i drveta, magazin i dvije tone baruta, lokomotiva na benzinski pogon, baraka u kojoj se nalazila električna strugara i drugi materijal. Partizani su se snabdjeli sredstvima (eksploziv i upaljači) za izvođenje akcija.

Uspjeh diverzantskih akcija su omogućili aktivisti Osvobodilne fronte dostavljajući podatke o rasporedu objekata i o jačini obezbjeđenja rudnika. Noću 10. avgusta izvedena je akcija na tehničke uređaje rudnika Liboje, 10 km jugozapadno od Celja. Zaplijenjeni eksploziv, detonatori i električna mašina bili su dragocjeno sredstvo za izvođenje diverzantskih akcija. Na sjevernom dijelu Štajerske uništeni su rudnik boksita Vranja Peč, blizu Velenja, elevator za regulisanje korita rijeke Savinje, željeznički magacin u Polzeli u kojem su bili smješteni rezervni dijelovi za avione, skladište u kojem su bili složeni dijelovi za oko 40 baraka, paljena su imanja slovenačkih izdajnika i si.

Jedinice Pohorskog bataljona su, nakon dolaska 2. grupe partizanskih odreda, zapalile i uništile dvije pilane, jednu u Sent Lovrencu, septembra, i drugu u Ribnici na Pohorju 14. oktobra³⁴¹

Broj izvedenih diverzantskih akcija u drugoj polovini 1942. je opao, zbog ofanzive italijanskih oružanih snaga od sredine jula do početka novembra, kao i višemjesečnog nastojanja komandi njemačkih policijskih snaga u Gorenjskoj, na operativnom prostoru 1. grupe partizanskih odreda Slovenije, da ostvare siguran promet i nesmetan rad industrijskih preduzeća.

racijski dnevnik 1. bataljona, Notranjskog partizanskog odreda »Ljubo Šerčer« od 3. maja do 13. juna 1942; Milan Ferlež, *Druga grupa odreda in Štajerski partizani 1941—1942*, Partizanska knjiga Slovenije, Ljubljana 1972, 207,

³⁴⁰ Ivan Brozina Slovan, *Put prve istarske brigade »Vladimir Gortan«*, Pula 1959, 16—19.

³⁴¹ *Zbornik*, VI, 2, str. 154.

Dok je u prvoj polovini 1942. godine izvedeno 240 diverzantskih akcija, u drugoj polovini je izvedeno oko 140. Najveće opadanje ovih akcija bilo je u Ljubljanskoj pokrajini. Tako, dok je u proljeće izvedeno 182 akcije, dotle je od sredine jula do kraja 1942. bilo izvedeno svega 26.

Najveći broj diverzantskih akcija izveden je na području Štajerske, kao rezultat veoma žive aktivnosti 1. štajerskog bataljona.

U Slovenačkom primorju je postignut najveći napredak, jer je bilo izvedeno dva puta više diverzantskih akcija u odnosu na Ljubljansku pokrajinu. To je bio rezultat borbene aktivnosti Šoškog partizanskog odreda. Dok je do sredine jula 1942. izveo samo 5 akcija, u drugoj polovini godine izveo je 45. Jedinice su bile usmjerile svoju aktivnost na uništavanje telefonsko-telegrafskih veza i skladišta drva i uglja na prostoru Trnovskog Gozda. »Diverzantska dejstva na željezničkim komunikacijama, kao što je, na primjer, ona, na pruzi Rijeka—Trst kod Svetog Petra na Krasu na dan 12. 8«, navedeno je u izvještaju komandanta Jugoistoka od 28. avgusta 1942, »pokazuje da aktivnost ustanka još nije ugušena.«³⁴²

PLANOVI I MJERE OKUPATORA U PRVOJ POLOVINI 1943. GODINE

Njemačka Vrhovna komanda zbog nepovoljnog razvoja operacija na istočnom i afričkom frontu, »zaoštrenosti« situacije na jugoistoku Evrope i opasnosti od sadejstva NOVJ sa saveznicima u slučaju iskrcavanja anglo-američkih trupa na Apeninsko i Balkansko poluostrvo, preduzela je obimne zimske »operacije čišćenja« u Jugoslaviji (»Weiss I, II«). Gotovo jednovremeno sa početkom ovih operacija održan je sastanak Cerčila (Winston Churchill) i Ruzvelta (Franklin Roosevelt) u Kazablanci (14. do 26. januara 1943), na kojem je odlučeno da se jula iste godine izvrši iskrcavanje na Siciliju.

Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije je već krajem 1942, sa slobodnom teritorijom od oko 50.000 km², predstavljala veoma bitan činilac u opštoj strategiji članica antifašističke koalicije. Hitler je procijenio da bi NOVJ mogla u znatnoj mjeri onemogućiti snabdijevanje i dužu njemačko-italijansku odbranu na jugoistoku Evrope.

Zaoštrena »situacija na području Jugoistoka«, opasnost od savezničkog prisustva u južnoj Italiji kao »odskočnoj dasci« za prebacivanje na drugu stranu Jadrana i »ostvarenje stalnog snabdijevanja« naveli su Nijemce da »očiste ugroženi prostor« od NOVJ i ostvare kontrolu saobraćaja i eksploatacije stratezijskih sirovina.³⁴³

³⁴² *Isto*, XII, 3, str. 668.

³⁴³ Mikroteka AVII, NAV, T-78, r. 332, s. 6290252-72, Procjena situacije na Jugoistoku komandanta njemačke Grupe armija »E« od 27. juna 1943.

Porazi na istočnom i afričkom frontu podstakli su Hitlera da ubrza rad na pripremama operacija na jugoslovenskom ratištu. Još u oktobru 1942. u Vinici (Ukrajina) sastao se sa komandantom Jugoistoka Aleksanderom Lerom (Alexander Lohr) i poglavnikom Antom Pavelićem radi »preduzimanja mjera protiv ustanika«. Predviđeno je da se dvije legionarske divizije, nakon obuke u Austriji, umjesto na istočni front prebace u Jugoslaviju.

Događaji na istočnom i afričkom frontu i razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji naveli su njemačku Vrhovnu komandu da potkraj 1942. mijenja sistem komandovanja na jugoslovenskom ratištu. Teritorija NDH je izdvojena iz nadležnosti Komande komandujućeg generala i komandanta u Srbiji generala Paula Badera. Na njoj je 28. oktobra 1942. formiran Štab komandanta njemačkih trupa u NDH sa generalom Rudolfom Litersom (Rudolf Lüthers) na čelu. Njemu su operativno bile potčinjene sve snage na teritoriji NDH. Stab dotadašnjeg njemačkog generala u Zagrebu Gleza Horstenaua uzdignut je na viši stepen — njemački opunomoćeni general u NDH. Dijelovi njemačke 187. rezervne divizije, s komandantom generalom Jozefom Braunerom fon Hajdringenom (Josef von Haydringen), pristigli su 31. oktobra 1942. u Zagreb.

Pod Hitlerovim rukovodstvom, 18. i 19. decembra 1942, u Rastenburgu (istočna Pruska), održan je sastanak načelnika generalštabova i ministara inostranih poslova Njemačke i Italije. Odlučeno je da se, radi osiguranja južne obale Evrope, preduzmu zimske operacije za uništenje Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i »Titove države«. Rukovođenje operacijama* protiv NOVJ povjerenjeno je komandantu Jugoistoka generalu Leru, a neposredna komanda komandantu njemačkih trupa u NDH generalu Rudolfu Liter su.

Komandant Jugoistoka general Ler i predstavnih italijanske Vrhovne komande general Ugo Kavalero vodili su u Rimu 3. i 4. januara 1943. razgovore o načinu izvođenja ove velike zimske operacije. Nakon utanačavanja planova između komandanta Jugoistoka i komandanta 2. italijanske armije u Zagrebu 9. januara 1943, zaključeno je da se radi uništavanja NOVJ izvedu dvije uzastopne operacije nazvane »Weiss I, II« (poznate u istoriografiji narodnooslobodilačkog rata kao bitka na Neretvi).³⁴⁴ Odlučili su da u operaciji »Vajs« unište partizane na prostoru Karlovac, Ogulin, Gospić, Knin, Bosanski Petrovac, Prijedor, Glina. Za ofanzivu je pokrenuto više od 90.000 neprijateljskih vojnika i 14 vazduhoplovnih eskadrila.

U vrijeme priprema operacije »Vajs« okupator je pojačao mjere obezbjeđenja, naročito komunikacija za prebacivanje trupa i

³⁴⁴ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945*, knjiga prva, str. 345 i 346; Antun Miletić, *Prilog proučavanju nemačkog sistema komandovanja i okupacionih snaga na jugoslovenskom ratištu u 1942. godini*, Vojnoistorijski glasnik, 1/1974, str. 189—209.

ratnog materijala. Već krajem oktobra 1942. Vrhovna komanda Vermahta preduzela je mjere za prebacivanje 187. rezervne divizije u rejon Zagreba, pošto je Narodnooslobodilačka vojska ugrozila okupatorske pozicije u Jugoslaviji, naročito u njenim zapadnim oblastima («Bihaćka republika»). Na sastanku sa Hitlerom u Vinici oktobra 1942, komandant Jugoistoka general Ler tražio je njemačke posadne trupe »barem za prostor oko Zagreba«. Ante Pavelić je tom prilikom obećao da će izvršiti obezbjeđenje željezničkog saobraćaja. Prema izvještaju komandanta oružanih snaga Jugoistoka od 29. novembra 1942, prvi pokušaj ustaške vlade da stabilizuje unutrašnje prilike je »donošenje zakona po kome se civilno stanovništvo angažuje u aktivnu zaštitu željeznica, kao i da ono može biti izloženo represalijama«.

U novembru 1942. željezničku prugu Križevci—Koprivnica blokirali su dijelovi njemačke 187. rezervne i 1. domobranske pješake divizije. Na svakih 100 m nalazio se bunker sa automatskim oružjem, a prelaz preko pruge je bio zabranjen. Preduzete su i mjere zastrašivanja željezničkog osoblja i stanovništva. Okupator je čelima upozoravao: »Tko se bude bavio sabotazom ili bude pokušao da na bilo koji način ometa željeznički promet, biti će strijeljan.«³⁴⁵

U periodu operacije »Vajs« snage njemačke 187. rezervne divizije naročito su bile aktivne u borbi protiv partizanskih jedinica sjeverno od Save, u obezbjeđenju glavne željezničke pruge Zagreb—Slavonski Brod i naftonosnih područja Kutina—Gojio. Komandan njemačkih trupa u NDH svojim naređenjem je cjelokupnu izvršnu vlast u rejonu sjeverno od Save prenio na komandanta 187. rezervne divizije. Na osnovu toga, komandant Brauner je prema stanovništvu sjeverozapadne Hrvatske i Slavonije naredio primjenu najrigoroznijih mjera, i to:

a) Muško stanovništvo od 15 do 50 godina u nepouzdanim područjima treba prikupiti u sabirne logore. Predviđeno je otpremanje u Njemačku.

b) Partizani i oni za koje se sumnja da su partizani, kao i civili u čijim skrovištima se pronađe oružje i municija, imaju se odmah bez formalnog saslušanja strijeljati, odnosno objesiti, a njihove kuće spaliti.

c) Komande mjesta (njemačka ili čisto hrvatska u garnizonima Hrvatske) mogu ustanoviti policijski čas za sve stanovništvo.

d) Pri svakom suprotstavljanju njemačkim naređenjima ima se bezobzirno i široko upotrijebiti vatreno oružje.

e) Organe hrvatske države, čija saradnja ne bude dovoljna, uhapsiti zbog sabotaze.³⁴⁶

³⁴⁵ Mikroteka AVII, NAV, T-77, r. 895, s. 564658; T-175, r. 140, s. 26668130; T-312, r. 468, s. 8057211-43; T-315, r. 2270, s. 789-90; AVII, njemačka arhiva, k. 51, reg. br. 111, k. 70, f. 1, d. 1/36 i 37; *Zbornik*, V, 11, str. 112.

³⁴⁶ Mikroteka AVII, NAV, T-315, r. 2271, s. 396-7; Antun Miletić, *Severozapadna Hrvatska 1941—1944. u svetlosti nemačke arhivske građe*, Sje-

U samom početku operacije »Vajs«, radi zaštite pruge Karlovac—Metlika, izvršen je, po naređenju Štaba italijanskog 11. korpusa od 26. januara 1943, nov razmještaj divizije »Lombardija« i »Izconco«. Istovremeno je pristupljeno dogradnji postojećih mjera obezbjeđenja komunikacija: posjedanje stalnim (nepokretnim) strazama utvrđenih objekata sa reflektorima za osvejtljavanje, izrada prepreka od bodljikave žice sa uvedenom električnom strujom kod mostova i vijadukata, postavljanje minskih polja i sječa drveća uz prugu radi preglednosti. U tom smislu je raspisan konkurs za inženjerijske oficire u pogledu najcjelishodnijeg obezbjeđenja željezničkih pruga. Na operativnom prostoru italijanskog 11. korpusa u Ljubljanskoj pokrajini na 233 km željezničke pruge (bez odsjeka Trebnje—Mokronog) bio je raspoređen 4.971 vojnik ili na svaki dužni kilometar 21 vojnik za intervenciju protiv diverzantskih grupa.³⁴⁷

Okupatori i kvislinzi su, zbog učestalih diverzantskih akcija, preduzimali represivne mjere: odmazde, iseljavanje stanovništva i razaranja naselja. Naređenja za izvršavanje represalija izdavale su njemačke vojne vlasti, a izvršavale su ih kvislinške jedinice. Njemčkom opunomoćenom generalu ustaške vlasti su dostavljale spisak »komunista koji se nalaze u zatvoru ili su inače poznati«. Za odmazdu zbog diverzantskih akcija kod Okučana, Blinjskog Kuta, Banove Jaruge, Ludina i Putinaca, izvedenih pred početak operacije »Vajs«, njemačke okupacione vlasti su zahtijevale da kvislinzi strijeljaju 740 talaca. Isto tako, okupator je, kao mjeru »osvete za atentate na željeznice«, iseljavao stanovništvo u Rajh ili ga slao u koncentracione logore, uključujući žene i djecu. Kvislinške jedinice, po naređenju njemačkih oružanih snaga, evakuisale su i razorile Vidrenjak i Sirinec u okolini Ivanić-Grada, Lonjicu i Ostrnu kod Dugog Sela. Bilo je slučajeva da je u preduzimanju represivnih mjera traženo odgađanje termina kako bi se pronašli krivci, jer je dokazano da su u više mjesta bile razorene kuće i pripadnika kvislinških formacija.³⁴⁸

Hitler je 10. marta 1943. naredio da se na teritoriji NDH, posjednutoj od njemačkih trupa, organizuje i njemačka policijska uprava sa zadatkom da okupirane oblasti »konačno obezbijedi i umiri«. U toku borbenih dejstava »sve angažovane policijske ustanove« izvršavale su naređenja trupnog komandanta Rudolia Littersa. Tako je okupaciona uprava u NDH upotpunjena 21. aprila 1943. organizovanjem njemačke policije i policijske uprave sa SS-

verozapadna Hrvatska u NOB-u i socijalističkoj revoluciji, Varaždin 1976, str. 1012—1024.

³⁴⁷ *Zbornik*, V, 11, str. 505 i 506; VI, 5, str. 349—356. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1960-2, str. 259,

³⁴⁸ AVII, njemačka arhiva, k. 27-B, reg. br. 20/3, Izvještaj Štaba za osiguranje željeznice od 17. II 1943. njemačkom opunomoćenom generalu u Zagrebu o preduzetim represalijama prema stanovništvu; 22/3, 26/3.

-brigdenfirerom Konstantinom Kamerhoferom. On je na toj teritoriji formirao pet policijskih oblasti, koje je podijelio na 18 policijskih okruga i u njima 110 žandarmerijskih komandi i 450 žandarmerijskih stanica. Djelatnost svih tih žandarmerijskih ustanova bila je borba protiv partizana, držanje u pokornosti mjesnog stanovništva, obezbjeđenje komunikacijskih pravaca i eksploatacija ekonomskih dobara. Ipak, »mjere njemačkih oružanih snaga na smirivanju«, prema procjeni vojno-političke situacije komandanta njemačkih trupa u NDH za prvu polovinu marta 1943, »ne mogu dovesti do trajnog uspjeha«. ³⁴⁹

Armije antifašističke koalicije su na istočnom i afričkom frontu tokom maja 1943. imale strategijsku inicijativu. Crvena armija je oslobodila dio Ukrajine i zaustavila protivudare njemačke vojske. U sjevernoj Africi anglo-američke armije su i posljednje ostatke italijanskih i njemačkih jedinica natjerale na kapitulaciju 12. maja. Očekivalo se otvaranje novog fronta u Sredozemlju.

Hitler je 19. maja 1943. izdao direktivu da razvoj situacije »može zahtijevati da se Balkan mora braniti samo njemačkim i bugarskim jedinicama«, da u prostoru Zagreba treba precaciti dvije divizije i da su preduzete mjere odbrane jadranske obale i ostrva italijanskim oružanim snagama. ³⁵⁰

Prodor Operativne grupe divizija NOVJ preko Neretve i Drine u Crnu Goru, Sandžak sa tendencijom daljeg prodora na jugoistok, prema glavnoj komunikaciji Beograd—Solun i Beograd—Sofija, u pozadinu potencijalnog savezničkog fronta u Grčkoj, naveli su njemačku Vrhovnu komandu da već u aprilu planira novu operaciju pod nazivom »Švarc« (»Schwarz«).

U toku izvođenja operacije »Švarc«, poznate kao bitka na Sutjesci povećan je broj diverzantskih akcija na glavnoj komunikaciji Zagreb—Beograd. Za zaštitu ove glavne magistrale u junu 1943. iz Rajha je u Zagreb prebačen 4. bataljon za zaštitu željeznica. U Zagrebu se nalazio 925. landesšicen bataljon sa glavninom (kao rezerva) i jednom četom u Ivanić-Gradu. Sekciji za zaštitu željeznica povremeno su bili potčinjeni 4, 56, 6. i 8. domobranski bataljon, 265. zaštitni bataljon, 924, 925. i 823. landesšicen-bataljon i 4. bataljon za zaštitu željeznica (prebačen iz Rajha). Zagrebačku željezničku stanicu obezbjeđivale su i dvije satnije ustaške željezničke milicije. Osiguranje je ostvareno patrolama jačine 10—15 vojnika naoružanih puškomitraljezima, automatima, puškama, ručnim bombama i signalnim sredstvima. Bile su mješovitog sastava — njemački i kvislinški vojnici. Na željezničkim stanicama i mostovima bila su izgrađena uporišta na kojima su danju i noću dežurali udvojeni stražari, a u neposrednoj blizini stanica i mostova izgrađeni su jednospratni ili dvospratni bunker i sa teškim mitra-

³⁴⁹ *Zbornik*, XII, 3, str. 145, 155, 156 1172.

³⁵⁰ *Isto*, str. 307—309.

ljezima, puškomitraljezima i minobacačima. Municije i ručnih bombi bilo je dovoljno, a zalihe hrane za 10 dana. I pored opsežno preduzetih mjera, okupator je bio suočen sa činjenicom da se od juna 1943. povećao broj diverzantskih akcija na komunikacijama i da su se prekidali željezničkog saobraćaja mogli »u velikom broju samo ograničiti«. ³⁵¹

Komandant njemačke 187. rezervne divizije obavijestio je 23. juna 1943. potčinjene jedinice da su »u posijedje vrijeme učestali napadi na prugu i puteve u rejonu Okučani—Nova Gradiška« partizana »koji su organizovani u jednu ili više diverzantskih grupa«. Tako je noću 20/21. juna 1943. miniran i uništen voz za snabdijevanje, 8. km zapadno od Okučana. »Divizija raspisuje nagradu od 1000 kuna za hvatanje diverzantske grupe koja je izvršila sabotazu na pruzi. Osim toga, onim vojnicima koji postavljanjem zasjeda omogućuje da se uhvati diverzantska grupa ili koji otkriju njeno boravište, tako da se mogu uhapsiti ili uništiti komunisti za koje se dokaže da su učestvovali u diverziji, daje se specijalno odsustvo od 14 dana.« ³⁵²

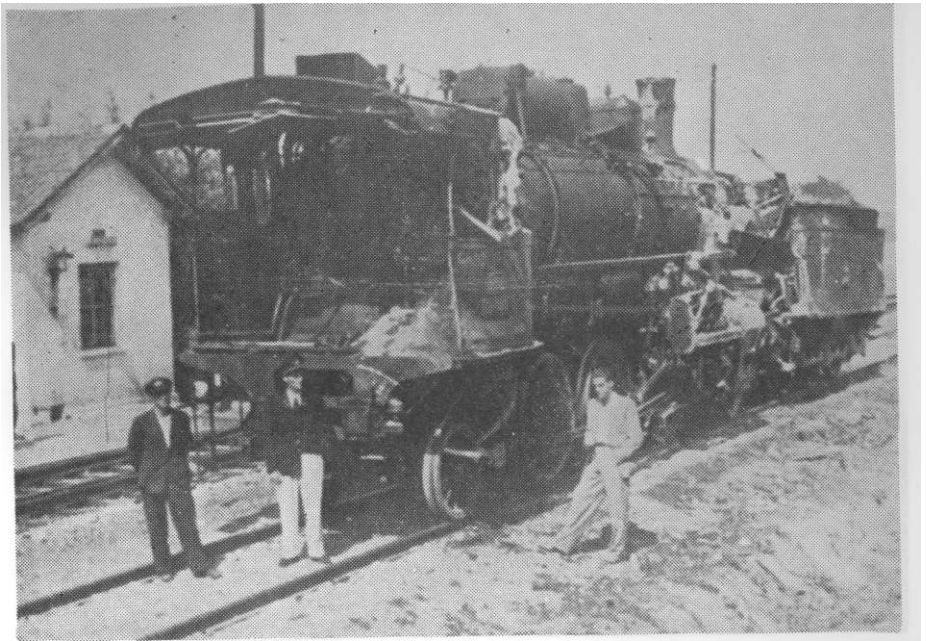
DIVERZANTSKA DEJSTVA U STRATEGIJI VOJNOG I POLITIČKOG RUKOVODSTVA NARODNOOSLOBODILACKOG POKRETA U VRIJEME BITAKA NA NERETVI I SUTJESCI

Diverzantska dejstva na komunikacijama, privrednim i drugim objektima, skladištima i bazama izvođena su u skladu sa operativno-strategijskim zadacima jedinica NOVJ *da* bi se umanjio efekat neprijateljskih trupa, usporila koncentracija na slobodnu teritoriju i dobilo vrijeme za realizaciju odluka rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta. Na taj način, diverzantska dejstva postaju sastavni dio planiranja i izvođenja operacija NOVJ.

U toku velikih bitaka oslobodilačkog rata na Neretvi i Sutjesci, diverzantska dejstva širom Jugoslavije bila su sastavni dio strategije rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta o vođenju oružane borbe na jugoslovenskom ratištu. O tome rječito govore mnogobrojna naređenja Vrhovnog komandanta NOV i POJ, kao što su: naređenje na početku neprijateljske operacije »Vajs« na slobodnu teritoriju 20. januara 1943. svim jedinicama da ispolje punu aktivnost na komunikacijama, da bi se usporila i spriječila koncentracija neprijateljskih snaga; naređenje u toku bitke na Neretvi od 7. februara 1943. »svim partizanskim odredima i brigadama u Slavoniji, Sloveniji, Srbiji, Crnoj Gori, Hercegovini i istočnoj Bosni da smjesta preduzmu pojačane napade protiv oslabljenih garnizona neprijatelja, da smjesta preduzmu uništavanje željezničkih pruga, razne vrste transporta, vojnih skladišta, saobra-

³⁵¹ AVII, njemačka arhiva, k. 77A, reg. br. 4/4a.

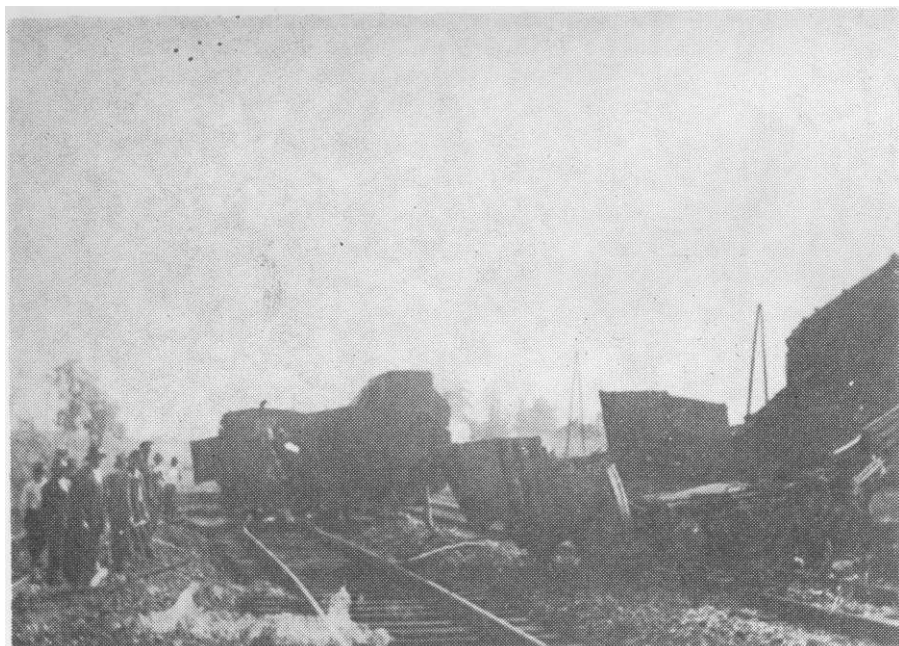
³⁵² Zbornik, XII, 3, str. 400.

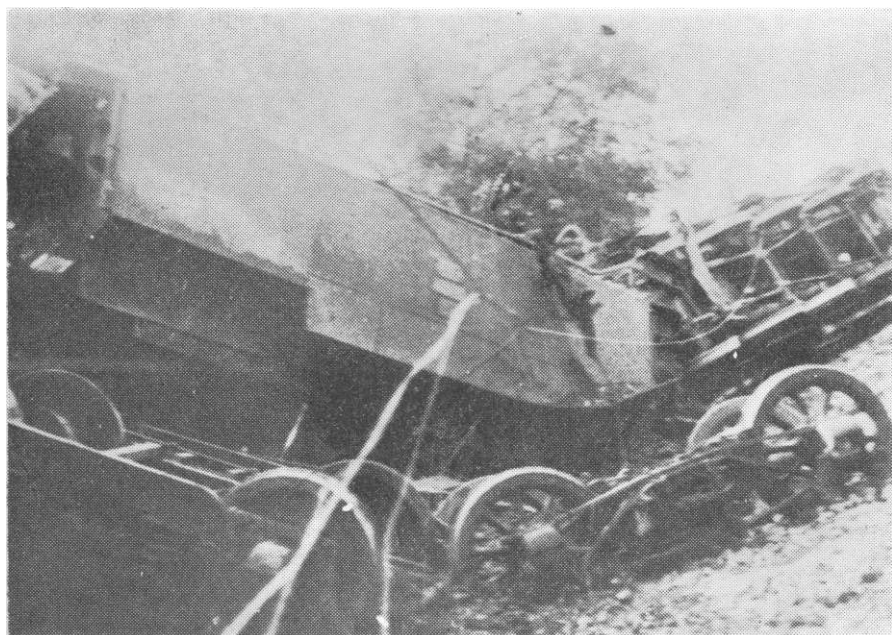
Na pruzi Sisak—Sunja, kod Blinjskog Kuta, miniran njemački voz avgusta 1942

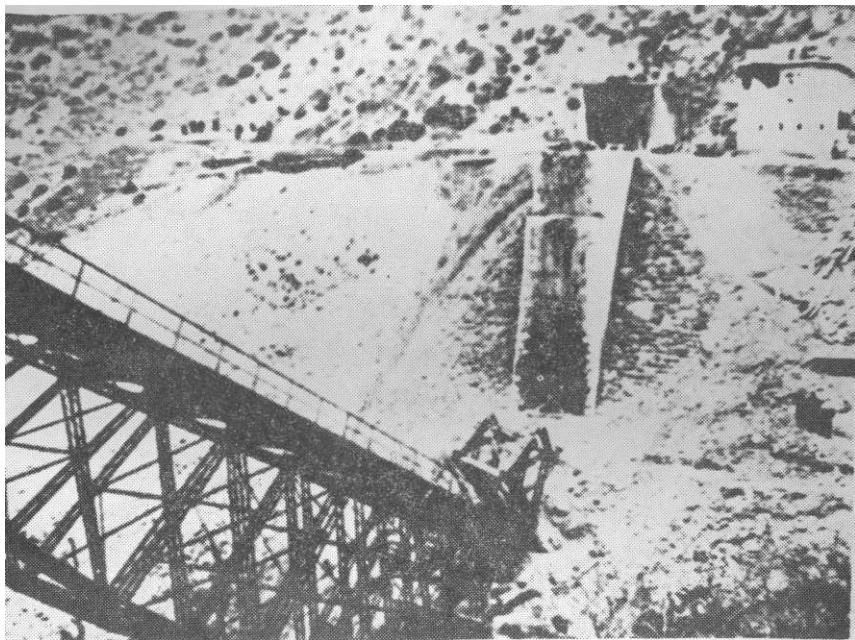
Diverzantska grupa u Slavoniji oktobra 1942.

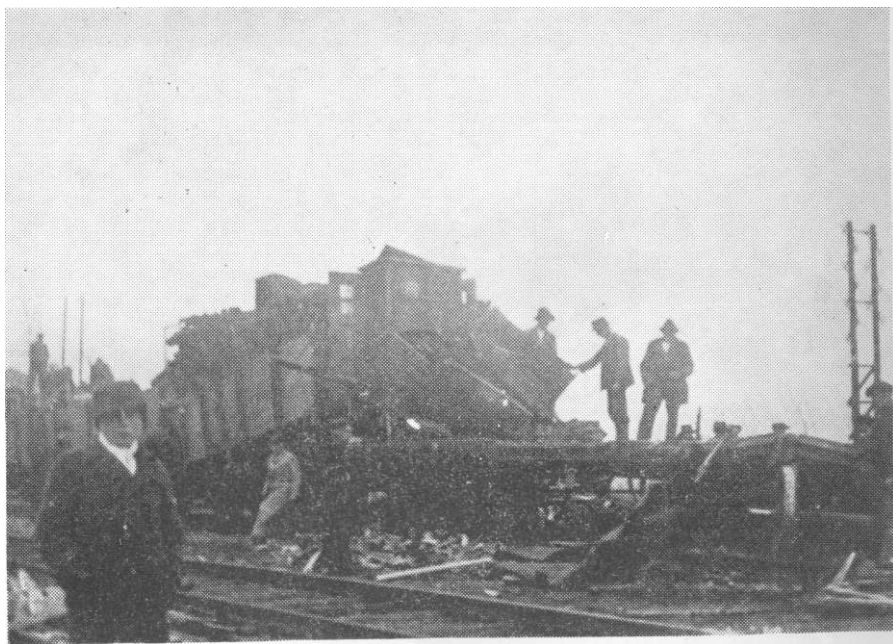
Na pruzi Zagreb—Karlovac, kod Horvata, dignut u vazduh voz noću 9/10. februara 1943.

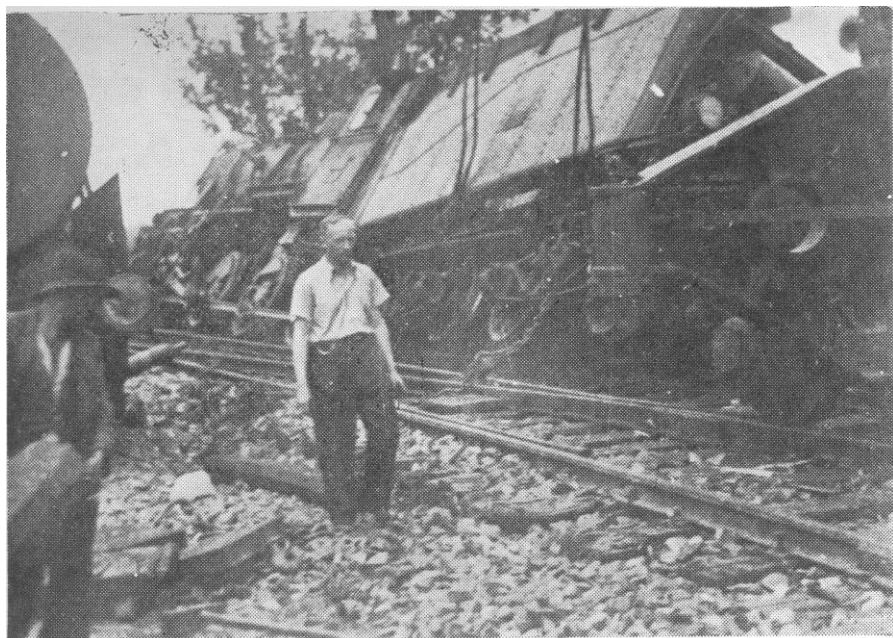
Na pruzi Karlovac—Ogulin, između Gornjih Dubrava i Tounja, miniran oklopni voz 12. februara 1943.

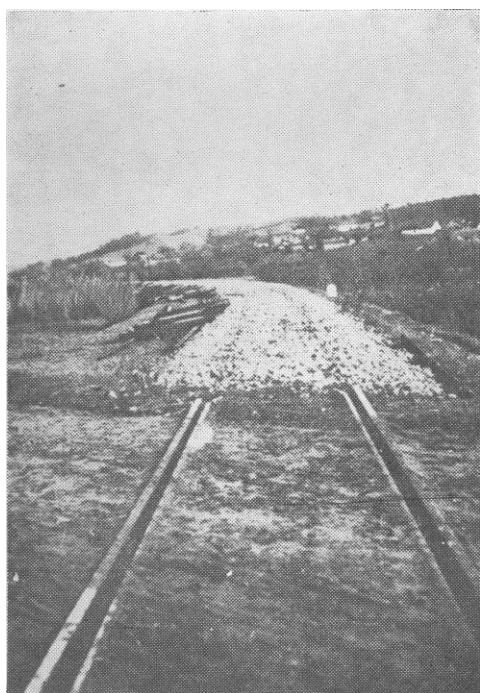
Srušen most na Neretvi, 4. marta 1943, u toku bitke na Neretvi

Na pruzi Šid—Sremska Mitrovica, kod Kukujevaca, dignut u vazduh brzi transportni voz 18. aprila 1943. akciju su izveli sremski diverzanti, sa Živkom Kovačevićem na čelu

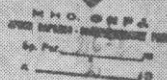
Uništena kompozicija na pruzi Zagreb—Karlovac maja 1943.

Razrušena pruga Daruvar—Đulovac maja 1943.

dana
časova

1943. god.

Milosti I gubavije.

Beoča kosačica.

Uputstvo o načinu zaprečavanja tunela: odobrenim konstitucijom od jedne lokomotive i 7 vatova. Mesta batona grfe razumjeti se, nakon, imenoma ili yupa, a krajnji za tuje pripadu. Lokomotiva i grfe konstitucije nadavuju stajnu vodu, batone na tuje yupa konstitucije o kati je omijeti kolosima. Potom omijeti omije imie za yupa grfe konstitucije, svag lokomotive grfe konstitucije yupa tuje vodu batone najvetu brzinom yupa se i grfom konstitucijom u yupa. Jaka yupa sa svim konstitucijom. Najmanje usare us lokomotive, nag je tuje yupa, svag lokomotive nag se nagu konstitucijom konstitucijom.

Zaprečavanje tunela uvek se vrši na opreku mestu na kojemu su konstitucije. Konstitucije odobrenim grfe konstitucijom, a svag konstitucijom.

Miloš.

Uputstvo vrhovnog komandanta NOV i POJ Tita od februara 1943. Stabu 1. proleterske divizije o načinu zaprečavanja tunela na Ivan-planini

čajnih puteva i veza, kao i raznih vojnih objekata»; naređenje u toku bitke na Sutjesci od 23. maja 1943. svim jedinicama da ispolje punu aktivnost, naročito na komunikacijama.

»U toku mjeseca maja, za vrijeme Pete neprijateljske ofanzive na glavninu naše vojske u Crnoj Gori«, navedeno je u Biltenu Vrhovnog štaba, »u svim ostalim krajevima naše zemlje jedinice Narodnooslobodilačke vojske saučestvuju pojačanom aktivnošću uništavajući neprijateljsku živu silu, neprijateljske transporte itd. Naše jedinice su usporavale i ometale neprijateljsku koncentraciju naročito svojom aktivnošću na željezničkim prugama kvareći neprijateljski saobraćaj. Ova aktivnost na željezničkim prugama u

toku mjeseca juna, jula i avgusta nastavlja se. *Time je neprijatelj pogođen u najosjetljivije mjesto* (podvukao Lj. B.). Njemu je data prilika da gorko ispašta svoje ofanzive. Neprijatelj danas ne samo da teže vrši koncentraciju svojih jedinica za ofanzivu na pojedine krajeve naše zemlje, ne samo da on teže, ili skoro nikako ne izvozi iz naše zemlje opljačkanu robu i sirovine već mu se takođe ometa prevoz trupa i materijala preko Jugoslavije za borbu protiv naših saveznika.³⁵³

U toku bitke na Neretvi, vrhovni komandant NOV i POJ Tito izdao je februara 1943. uputstvo Štabu 1. proleterske divizije o načinu zaprečavanja tunela na Ivan-planini, miniranju Lukač-mosta i rušenju kolosijeka na željezničkoj pruzi Sarajevo—Mostar.³⁵⁴

Da bi se stvorilo vrijeme i prostor za realizaciju jedinstvene -operativne ideje vrhovnog komandanta NOVJ Tita — spasavanje 4.000 ranjenika i prodor u istočnu Hercegovinu, Sandžak i Crnu Goru, glavnim snagama izvršen je protivudar na pravcu Prozor—Gornji Vakuf—Bugojno, a istovremeno, po naređenju Tita, Inžinjerijska četa Vrhovnog štaba (36 inžinjeraca sa Vladimirom Smirnovim Volodom) porušila je od 1. do 4. marta 1943. sve mostove na rijeci Neretvi od Ostrošca do Karaule (tri željeznička i dva drumska).

Neposredno poslije rušenja i podizanja improvizovanog mosta kod Jablanice, omogućeno je spasavanje oko 4.000 ranjenika i bolesnika, prelaz svih jedinica preko Neretve i prodor Operativne grupe u Hercegovinu, Crnu Goru i Sandžak.³⁵⁵

Po načinu planiranja i izvođenja, vremenu i prostoru, angažovanim snagama i sredstvima, kao i rezultatima, ovo rušenje mostova predstavlja izvanredno uspješnu ratnu varku.

Neprijatelj je ovim rušenjem bio iznenađen i doveden u zabludu o daljim pravcima dejstva Operativne grupe divizija NOVJ. Pored toga, italijanske okupacione snage navedene su na zaključak da »komunisti, pored ostalog, raspolažu inžinjerijskim jedinicama. i to: pionirima, minerima i pontonirima«, a to proizlazi »iz činjenice da su oni uspjeli da poruše komunikacije od Drežnice do Konjica takvom vještinom da bi o tome trebalo da razmisle i kompetentne osobe, koje raspolažu adekvatnom opremom«.³⁵⁶

U vezi s tim, željeznička direkcija Sarajevo saopštila je 15. matra 1943, njemačkom oficiru za vojnu privredu u Zagrebu »da će prekidi pruge Sarajevo—Mostar trajati 1 godinu, pošto je porušeno 5 mostova, među kojima dva velika mosta na Neretvi«. U izvještaju njemačkog vojnoprivrednog oficira u Zagrebu od 4.

«» *Isto*, II, 1, str. 226, 227, 302 i 303; V, II, str. 228; knj. 15, str. 232—234; knj. 16, str. 29.

³⁵⁴ AVII fond NOP-a, reg. br. 26-3. k. 2.

³⁶⁵ Fabijan Trgo, *Četvrti i peti neprijateljska ofanziva*, Zbornik radova »Neretva — Sutješka 1943«, Vojnoistorijski institut, Beograd 1969, 3—79; Vladimir Smirnov Voloda, *n.d.*, 57—59.

³⁶⁶ *Zbornik*, XIII, 3, str. 474.

Betr. Wiederherstellung gesprengter Brücken
zwischen Sarajewo - Mostar.

Die vom Sonderbeauftragten für Bauwit, Herrn Baurat Brade, durchgeführte Dienstreise zwischen 5. und 16. April d.J., bei der eine genaue Besichtigung der zerstörten Straßen- und Eisenbahnbrücken vorgenommen worden ist, hat folgende Ergebnisse bezüglich der Lage an dieser Strecke geseigt:

A) Straßenbrücken:

a) Die Straßenbrücke über die Neretva bei Rama ist total zerstört und kann kurzfristig nicht mehr hergestellt werden. Pioniere haben eine Notbrücke einige hundert Meter flussaufwärts geschlagen. Da sie jedoch viel zu niedrig gebaut wurde, ist am 5. Mai nächsten Hochwasser der Zerstörung preisgegeben.

b) Die Straßenbrücke bei Aleksin han kann ebenfalls nur in einem umfangreichen Bauvorhaben wieder hergestellt werden. Als provisorische Lösung war die Errichtung einer Seilhängebrücke in Behelfsbauweise durch das Kommando der kroatischen technischen Arbeiterorganisation in Sarajewo unter Beratung und Mitwirkung der Organisation Todt geplant. Da jedoch die Waffen-SS ihren umfangreichen Nachschub genau an der Brückenstelle durch provisorische Hängebrücken aufrechterhält, kann der Arbeitsplatz für das Bauvorhaben erst geräumt werden, wenn durch die Wiederherstellung der Bahnstrecke Aleksin han - Mostar der Nachschub auf der Straße eingestellt und damit die Benützung der Hängebrücken überflüssig wird. Dies dürfte nach der jetzigen Situation gegen den 10. Mai d.J. erfolgen.

B) Eisenbahnbrücken.

a) Die Lukač-Brücke bei Bradina in km 46 mit einer l.W. von 55,5 m ist im dritten und vierten Feld gesprengt worden. Das eine Ende lag ca. 18 m tief in der Schlucht, das andere Ende blieb an Widerlager hängen. Vier Felder der Eisenkonstruktion sind unbrauchbar geworden. Den Bau der Brücke hat die Bahnverwaltung mit eigenem Personal übernommen. Die Lieferung der neuen Konstruktion erfolgt durch die Waggenfabrik Brd. Die Beendigung der Hebungsbzw. Reparaturarbeiten erfolgt um den 10. Mai herum.

b) Die Doljanka-Brücke in km 85,85 ist von der Bahnverwaltung bereits wieder hergestellt worden.

c) Die Jablanica-Brücke über die Neretva in km 87,66 mit

Bu Nr. 5330/43

aprila 1943. stoji: »Zbog trajnih razaranja željezničke pruge Sarajevo—Mostar veoma je otežano snabdijevanje mostarskih rudnika boksita kao i državnog ugljenokopa u Mostaru«. Eksploatacija boksita u rejonu Mostara morala je da bude obustavljena krajem februara, da bi ponovo otpočela 18. marta 1943. godine.³⁵⁷

Nakon detaljnog uvida njemački poslanik u Zagrebu izvijestio je 4. maja 1943. da je most kod Jablanice dizanjem u vazduh potpuno razoren i da »konstrukcija leži 35 m duboko u dolini Neretve i u cijelosti je neupotrebljiva«, te da bi vrijeme izgradnje, angažovanjem neke poznate građevinske firme, »trajalo čak i pod najpovoljnijim prilikama, najmanje 7 mjeseci«. Za most kod Karaule, tada najmodernije konstrukcije, koji je ležao 8 m duboko u Neretvi, navodi da se mora »računati da će radovi trajati punih 6 mjeseci«. Isto tako, kolosijek na željezničkoj pruzi između Bradine i Drežnice bio je razoren na dužini 5,5 km »i većim djelom bačen u Neretvu«. Na razoru se zaključuje da »situacija u pogledu saobraćaja, koja je trenutno vrlo teška, uslovljava da se on može obavljati samo učestalim pretovarima«.³⁵⁸

Još u toku priprema neprijatelja za operaciju »Vajs«, širom Jugoslavije odvijala se diverzantska aktivnost u presijecanju komunikacija. Radi postizanja što većih rezultata, na kratkotrajnim diverzantskim kursevima obučavani su diverzanti teritorijalnih, operativnih i specijalno obučanih diverzantskih jedinica NOVJ.

Prema izvještaju njemačkog opunomoćenog generala u NDH od 11. januara 1943. odjeljenju za obavještajnu i kontraobavještajnu službu Vrhovne komande Vermahta, pojačana je diverzantska djelatnost na glavnoj pruzi Zagreb—Beograd Jedinice 8. brigade 7. divizije NOVJ minirale su prugu i napale 5. januara 1943. transportni voz (63 vagona) kojim su se prevozili dijelovi njemačke 369. legionarske divizije i oklopni voz koji je intervenisao iz Srbije. Tom prilikom je transportni voz, kako stoji u izvještaju, »gotovo kompletno uništen«. Zbog toga je obustavljeno kretanje noću svih vojnih transportnih vozova za snabdijevanje. Saobraćaj je uspostavljen tek u zoru poslije provjeravanja pruge.³⁵⁹

U noći 7/8. januara 1943. jedinice 8. divizije uz pomoć preko 100 mještana, pod veoma teškim okolnostima (zima, slaba odjeća i obuća, nedostatak eksploziva i drugih sredstava za rušenje), porušile su željezničku prugu i telefonsko-telegrafске veze Ogulin—Gospić na dužini od preko 12 km. »Rad noću odredili smo zato«, konstatuje se u izvještaju Štaba divizije od 8. januara 1943, »što je neprijatelj u stanicama Jesenica i Javornik naoružan bacačima mina i brdskim topom, pa se rušenje po danu — kada bi bilo mnogo uspješnije — ne bi moglo tako lako vršiti.«³⁶⁰

³⁵⁷ Mikroteka AVII, London H-15; H-16-308969-977.

³⁵⁸ Mikroteka AVII, NAV, T-77, r. 884, s. 5633807-9, Izvještaj njemačkog poslanika u Zagrebu od 4. maja 1943. o opravci mostova bačenih u vazduh na željezničkoj pruzi Sarajevo—Mostar.

³⁵⁹ Zbornik, XII, 3, str. 33.

³⁶⁰ Isto, V, 11, str. 99 i 169.

Kalnički NOP odred je krajem decembra 1942. i početkom januara 1943. usmjerio akcije na prugu Križevci—Koprivnica—Đelekovec (prema mađarskoj granici), koju su blokirali dijelovi njemačke 187. rezervne divizije radi prevoza ratne tehnike i vojske prema Zagrebu. »Mogućnosti djelovanja našeg Odreda«, konstatuje se u izvještaju Štaba Kalničkog partizanskog odreda od 9. januara 1943, »su slijedeće: rušenje pruga, telefonskih stubova, mostova, prekopavanje ceste, rušenje rudnika, dizanje i uništavanje vlakova, likvidiranje manjih posada kojih ima tu i tamo po našem sektoru, držanje zasjeda na cestama itd.«³⁶¹

Dijelovi 1. slovenačke brigade »Tone Tomšič« i 2. slovenačke brigade »Matija Gubec« su u toku priprema i izvođenja operacije »Vajs« minirali i rušili željezničke pruge. Noću 1/2. januara 1943. uništili su na željezničkim prugama Novo Mesto—Trebneje i Krmelj tehničke uredanje i šine u dužini 6 km. Nakon dva mjeseca ove pruge su ponovo bile poprište partizanskih diverzantskih akcija. Noću 10/11. i 12/13. mart 1943. jedinice 1. slovenačke brigade »Tone Tomšič« su porušile 2,5 km pruge kod Mirne.³⁶²

U decembru 1942. i prvom polovini januara 1943. partizani su u Bosanskoj krajini i centralnoj Bosni uništili 12 kompozicija, 11 tenkova, 9 kamiona, porušili nekoliko kilometara pruge i više mostova. Štab 1. bosanskog korpusa je 12. januara 1943. stavio u zadatak jedinicama 4. divizije da neprekidno ruše i miniraju na pogodnim mjestima »sve puteve koji zona prema oslobođenoj teritoriji«/ Tako su ~~ jedinice 47. krajiške pSngade TB7"j" januara 1943. porušile prugu Bosanski Novi—Koštajnića u dužini 3 km i Bosanski Novi—Prijevor.³⁶³

Još u toku priprema neprijatelja za operaciju »Vajs«, partizanske jedinice na teritoriji Srbije i Vojvodine su diverzantskim dejstvom na komunikacije usporile i ometale prebacivanje njemačke SS-divizije »Princ Eugen«. Dijelovi 4. bataljona 3. sremskog odreda su 7. januara 1943. minirali i napali njemački transportni voz na pruzi Pazova—Ruma, između željezničkih stanica Putinci—Golubinci, »kojom prilikom je poginuo i ranjen veći broj njemačkih vojnika« divizije »Princ Eugen«, te je obustavljeno »kretanje noću svih vojnih transporta izuzev vozova za snabdijevanje«. Štab 1. šumadijskog odreda »Milan Blagojević« je 14. januara 1943. donio plan rušenja željezničkih pruga i kidanja telefonsko-telegrafskih linija, napada na vozove i željezničke stanice. Za akcije većih razmjera bile su određene čete ili 1. šumadijski odred, a za manje akcije specijalne jedinice — diverzantske (minerske) trojke ili četvorke. Jedinice 1. šumadijskog odreda su 31. januara 1943. mi-

³⁶¹ Isto, str. 116 i 117.

³⁶² Isto, VI, 5, str. 357 i 358, Izvještaj korabinjerske stanice Trebnje od januara 1943. o napadu partizana na voz i rušenju pruge Ljubljana—Novo Mesto; Lado Ambrozič—Novljan. *Partizanska protivofanziva*, Beograd 1968, 88—99, 197.

³⁶³ *Zbornik*, II, 1, str. 229 i 241.

nirale i razrušile prugu Lajkovač—Gornji Milanovac, između Ugri-
novaca i Krive Reke, što je omelo prebacivanje preostalih dije-
lova njemačke SS-divizije »Pranc Eugen«. ³⁶⁴

Za obuku diverzanata pri štabovima specijalnih diverzantskih,
teritorijalnih i operativnih jedinica NOVJ i komandama vojnih
područja organizovani su diverzantski kursevi. Pri Komandi Kor-
dunaškog vojnog područja, od odabranih boraca partizanskih je-
dinica, u selu G. Budački organizovan je u decembru 1942. diver-
zantski kurs, na kojem su nastavu izvodili Ivan Hariš i Mirko Pal-
čić. Sličan kurs je održan marta 1943. u Drežnici sa preko 20 bo-
raca, od kojih je formirana samostalna diverzantska četa za Pri-
morje i Gorski kotar. Na području sjeverozapadne Hrvatske, na
Kalniku, aprila 1943. održan je diverzantski kurs sa oko 30 boraca. ³⁶⁵

Radi planiranja i organizovanja diverzantskih dejstava na glav-
noj pruzi Zagreb—Beograd, održavani su kratkotrajni diverzantski
kursevi i formirane diverzantske grupe u sastavu NOP odreda i
brigada. »Nove diverzantske grupe nisu još osnovane, pošto još
nisu stigli drugovi sa kursa« — stoji u izvještaju Štaba 1. slavons-
skog NOP odreda od 3. januara 1943. Štabu 3. operativne zone
Hrvatske. ³⁶⁶

Obuka i organizacija diverzantskih jedinica na području Srema
bile su u nadležnosti Štaba 3. operativne zone i Diverzantske sek-
cije Glavnog štaba Hrvatske do 2. jula 1943, kada je formiran
Glavni štab NOV i PO Vojvodine. Štab 3. operativne zone dao je
2. decembra 1942. uputstvo Fruškogorskom NOP odredu da se po-
sveti veća pažnja »osnivanju i razvijanju diverzantskih grupa«. ³⁶⁷

Tako je u sastavu Fruškogorskog NOP odreda formirana, po-
četkom 1943, diverzantska grupa od 11 boraca, a dva diverzanta su
poslata u Zvečevo na obuku. Komandir grupe bio je Milan Zeljajić
Mikan, politički komesar — Stevan Petrović Brile, a pomoćnik
komesara — Milan Korica Kovač. Ivan Hariš je početkom aprila
1943. uputio prekaljene diverzante Zivka Kovačevića i Tonči Mi-
ličića na Frušku goru da održe kurs za diverzante i formiraju samo-
stalne diverzantske čete. Diverzantska grupa je, popunom novih
boraca, podijeljena u tri podgrupe, koje početkom maja prerastaju
u diverzantske čete. Prema izvještaju Štaba Fruškogorskog parti-
zanskog odreda, od 4. do 10. aprila 1943. »izvršena je reorganiza-
cija« i »obrazovane su dvije diverzantske grupe a još dvije će
se obrazovati naknadno«. U 1. i 2. sremskom i 3. bačko-baranjskom
partizanskom odredu formirane su po bataljonima diverzantske
grupe. ³⁶⁸ U organizovanju i izvođenju diverzantskih akcija par-

³⁶⁴ *Zbornik*, I, 5, str. 25; XII, 3, str. 33 i 87.

³⁶⁵ Đuro Vučelič, n.č.; Ivan Hariš Gromovnik, n.d., str. 17.

³⁶⁶ *Zbornik*, V, 11, str. 18.

³⁶⁷ *Isto*, I, 6, str. 208—211.

³⁶⁸ *Isto*, str. 300, 414 i 415; knj. 8, str. 7—12, *Narodnooslobodilačka voj-
ska i partizanski odredi Vojvodine u toku prošle 1943. godine* — članak Jo-
vana Veselinova štampan u »Našoj borbi« 1944. godine; Sreta Savie, n.d.,
str. 316—318, 348; Ivan Hariš Gromovnik, n.d., 17.

tizanskih jedinica svojom inicijativom i odlučnošću isticao se Tri—fun Vitasović Lebarnik.

Razgaranje oružane borbe u Makedoniji 1943. godine obuhvatalo je i pojačane napade na željezničke objekte i vojne kompozicije. To su omogućili slijedeći uslovi: brojno narastanje partizanskih odreda i operativnih jedinica, koji su pokrili cjelokupnu teritoriju Makedonije; u svom formacijskom sastavu partizanski odredi i operativne jedinice imali su diverzantske grupe obučene za rukovanje eksplozivom i izvođenje akcija; sve jedinice su bile snabdjevene eksplozivom i drugim sredstvima za onesposobljavanje saobraćaja; rukovodstva teritorijalnih i operativnih jedinica posvetila su veliku pažnju diverzantskim akcijama i napadima na željezničke linije.

Za što potpunije i uspješnije realizovanje postavljenih zadataka u partizanskim odredima, vojnoteritorijalnim organima i po selima stvarane su početkom 1943. diverzantske grupe. Prema naređenju Glavnog štaba NOP odreda Makedonije od februara 1943 (svaki odred je trebalo »da organizuje po jednu do dvije diverzantske grupe (sastava 3—4 partizana — prim, autora) koje će se upotrebljavati za specijalne zadatke«. Vojnoteritorijalni organi su dobili zadatak da izvode diverzantske akcije »specijalnim udarnim grupama« i da po selima, »tamo gdje za to ima uslova«, izvrše formiranje »pomoćnih desetina i udarnih diverzantskih grupa«. ³⁶⁹

Sumirajući rezultate oružane borbe na jugoslovenskom ratištu decembra 1942. i januara 1943, Tito je u Biltenu Vrhovnog štaba istakao: »Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi imali su inicijativu u skoro svim rejonima naše zemlje.« ³⁷⁰

Da bi se umanjio efekat dejstva operativnih trupa neprijatelja, usporila koncentracija i razvoj na slobodnu teritoriju i glavninu oružanih snaga NOVJ, a dobilo u vremenu u realizaciji idejne odluke vrhovnog komandanta Tita — protivudar i ofanzivna dejstva, partizanske jedinice su, prema datim naređenjima, ispoljile punu aktivnost na komunikacijama.

Na početku neprijateljske ofanzive na slobodnu teritoriju (20. januara 1943) sve jedinice na teritoriji Hrvatske preko Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« primile su naređenje vrhovnog komandanta NOV i POJ Tita da ispolje punu aktivnost na komunikacijama da bi se spriječila koncentracija neprijateljskih snaga.

»Obzirom na naređenje koje smo primili preko naše radio-stanice 'Slobodna Jugoslavija', navodi se u izvještaju Štaba 2. operativne zone od 24. januara 1943. Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske, »sazvali smo konferenciju štabova brigada i predočili im naše zadatke u vezi sa ofanzivom, koju neprijatelj vrši na Kordun i Baniju. Mi smo drugovima saopćili naš plan, da ćemo najuspješnije oslabiti neprijateljsku ofanzivu time, ako do temelja uništimo ko-

Zbornik, VII, 1, str. 198.

³⁷® *Isto*, II, 1, str. 229.

munikacije Zagreb—Karlovac i Zagreb—Sisak, zatim da vršimo napade na sve neprijateljske garnizone, koji se nalaze na ovim komunikacijama od Karlovca sve do Zagreba.»³⁷¹

Teritorijalne, operativne i specijalne diverzantske jedinice Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske uz pomoć stanovništva, rušenjem i presijecanjem komunikacija, usporavale su i spriječavale koncentraciju neprijatelja u izvođenju ofanzivnih operacija na slobodnu teritoriju, a istovremeno uspješno sadejstvovala Operativnoj grupi divizija NOVJ u protivudaru prema jugoistoku zemlje.

Bataljon »Joža Vlahović« se 16. januara 1943. prebacio preko rijeke Kupe i poslije ponoći prekinuo prugu Karlovac—Metlika kod Kamanja i sačekao italijanski transportni voz. Nakon jednočasovne borbe neprijatelj je, i pored značnog otpora, bio slomljen. Zapaljene su 22 cisterne benzina, zarobljeno je 5 vojnika, 7. željezničara, a 4 vojnika su poginula. Od zapaljenog benzina bio je osvijetljen cijeli Zumberak i okolina Karlovca. »Naši borci osokoljeni ovim velikim uspjehom«, navedeno je u izvještaju političkog komesara 2. operativne zone Glavnog štaba Hrvatske od 5. februara 1943, »željno su očekivali kada će opet na prugu. Narod je u Zumberku ovu akciju sa oduševljenjem prihvatio, tim prije jer smo doznali od željezničara, da je taj benzin bio namjenjen za avione koji bi vjerovatno bombardovali Zumberak.«³⁷²

Diverzantska grupa 1. kordunaškog NOP odreda 12. februara 1943. minirala je oklopni voz između Gornjih Dubrava i Tounja, na relaciji Karlovac—Ogulin. Tom prilikom poginula su 3 italijanska vojnika, a 6 ih je ranjeno. U istom periodu jed^irce odreda su prekopavale ceste, rušile telefonsko-telegrafske veze, postavljale zasjede i ubacivale manja odjeljenja »duboko u neprijateljsku pozadinu«. Na pruži Vrbovsko—Delnice, kod Skrada, skidani su čitavi dijelovi šina, te je saobraćaj bio obustavljen.³⁷³

Ovim akcijama bila je obuhvaćena gotovo čitava teritorija Hrvatske. Sibeničko-trogirska četa onesposobila je, noću 8. februara 1943, prugu Šibenik—Split, između željezničkih stanica Šibenik—Vrpolje, i bacila most u vazduh. Dijelovi 8. divizije su, u toku ofanzive neprijatelja na slobodnu teritoriju, porušili 4 mosta na komunikaciji Slunj—Bihać—Kulen-Vakuf. Diverzanti su, neposredno pod neprijateljskom vatrom, dizali mostove u vazduh na 50 m ispred njemačkih tenkova. Brigada »Rade Končar« temeljno je rušila željezničku prugu Zagreb—Karlovac i telefonsko-telegrafske veze. U tim operacijama jedinice 1. hrvatskog korpusa zaplijenile su 8 njemačkih tenkova. »Kako smo u posljednjim operacijama zaplijenili nekoliko tenkova«, stoji u obavještenju Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske od 14 marta 1943. Stabu 2. operativne zone, »to nam je pitanje benzina vrlo važno pitanje i od njega u

³⁷¹ Isto, V, 11, str. 228.

³⁷² Isto, str. 178 i 179; knj. 12, str. 50.

³⁷³ Isto, V, 12, str. 200, 344 i 465.

mnogome zavisi dalji tok naših operacija. Stoga nastojte svim silama da nabavite što više benzina, nafte i petroleuma i da to dopremite u Kordun, odakle će se transportovati dalje.«³⁷⁴

Glavni zadatak svih slavonskih jedinica na početku operacije »Vajs« bio je: udar svim snagama na glavnu željezničku prugu Beograd—Zagreb i čišćenje neprijateljskih uporišta u Podravini, Moslavini i Požeškoj kotlini.

Teritorijalne, operativne i specijalne diverzantske jedinice u Slavoniji, dejstvom na željezničke pruge i transporte neprijatelja, uspješno su sadejstvovala Operativnoj grupi divizija NOVJ u protivofanzivi prema jugoistoku i spriječavale realizovanje planova neprijatelja u ofanzivi usporavajući, pa i onemogućavajući njegova pojačanja u trupama, ratnoj tehnici i materijalu.

Jedinice 4. hrvatske (12. slavonska) divizije vršile su stalni pritisak na prugu Beograd—Zagreb, i to svim svojim snagama, na odsijeku Nova Gradiška—Novska—Banova Jaruga s ciljem da smanje pritisak neprijatelja na glavne snage u Baniji, Kordunu i Bosni. »Pošto je to za neprijatelja najvažnije i najosjetljivije mjesto možda u cjeloj Jugoslaviji«, stoji u izvještaju Štaba 3. operativne zone Glavnog štaba Hrvatske od 23. januara 1943, »to smo pristupili rušenju glavne pruge. Time ćemo najviše pomoći našim jedinicama na koje se vrši ofanziva.« Noću 22/23. januara razrušena je pruga Zagreb—Beograd na 6 mjesta na oba kolosijeka, pokidane telefonsko-telegrafske veze u dužini 3 km, uništena jedna lokomotiva i oko 20 vagona. Diverzantske grupe 1. i 2. slavonskog odreda rušile su pruge Banova Jaruga—Pakrac i Virovitica—Osijek i time ometale koncentraciju neprijatelja u Podravini.³⁷⁵

Diverzantske grupe u Slavoniji i Moslavini, pod rukovodstvom Bore Miličevića, komandanta diverzantskih grupa Slavonije i Srema, u toku tzv. četvrte neprijateljske ofanzive aktivno su učestvovala u rušenju glavne komunikacije Zagreb—Beograd, Banova Jaruga—Daruvar i Osijek—Zagreb.

»U vremenu neprijateljske ofanzive uzeo je nekoliko takvih grupa i spustio se na prugu Beograd—Zagreb, sa zadatkom da nanese neprijatelju što više gubitaka i da mu sprečava normalan transport tom najglavnijom prugom« — stoji u izvještaju Štaba 3. operativne zone Glavnog štaba Hrvatske od 16. marta 1943. Tako je noću 13/14. marta 1943. na glavnoj pruzi Beograd—Zagreb, kod sela Andrijevac, diverzantska grupa digla u vazduh njemački transportni voz sa tenkovima, kamionima i topovima. Potpuno je uništeno 5 vagona i lokomotiva.

Iste noći dijelovi 13. proleterske brigade »Rade Končar« porušili su 1.300 m željezničke pruge Zagreb—Karlovac—dva mosta, telefonsko-telegrafske linije u dužini preko 3.000 m i minirale 5

³⁷⁴ Isto, str. 411; knj. 13, str. 151, 153 i 164.

³⁷⁵ Isto, V, 11, str. 248 i 258; Ivan Mišković, *n.d.*, 98, 110—112; Mate Jerković, *Dejstva u Slavoniji za vrijeme četvrte i pete neprijateljske ofanzive*, Vojnoistorijski glasnik, 2—3/1958, 67—87.

stubova električnog voda Ozalj—Zagreb. Diverzantska grupa Korunaškog NOP odreda je u istom periodu porušila prugu između Zvečaja i Generalskog Stola, na relaciji Karlovac—Ogulin. Bataljoni Kalničkog odreda su danonoćno vršili pritisak na prugu između Koprivnice i Križevaca (na kojoj su se nalazili dijelovi 1. pješačke divizije i njemačke 187. rezervne divizije), »pošto je to glavna neprijateljska pruga iz Mađarske za Zagreb«. ³⁷⁶

Operativno odjeljenje njemačke 114. lovačke divizije u izvještaju za april 1943. navodi da je, zbog popune divizije, u aprilu stiglo »novo ljudstvo, većinom iz Rajha. Partizani su nastojali da vrše prepade baš na takve transporte, jer su s pravom pretpostavljali da se radi o vojnicima koji nisu uvježbani u borbi protiv bandi. Protivniku je pošlo za rukom da diviziji nanese gubitke«. ³⁷⁷

Po odluci Okružnog komiteta KPH za Šibenik i Štaba NOP odreda sjeverne Dalmacije, Primorska četa je izvadila iz mora znatne količine mina za rušenje komunikacija Zadar—Benkovac, Skradin—Šibenik i Zadar—Biograd—Vodice—Šibenik, kao i dejstva na moru od Biograda do Skradina. Zahvaljujući uspostavljenim vezama sa pripadnicima narodnooslobodilačkog pokreta na području Šibenika, Primorska četa je na vrijeme dobijala podatke o vrsti, posadi, naoružanju i vremenu isplavljenja brodova, što je doprinijelo veoma uspješnim zasjedama i ubacivanju partizana u šibeničku luku. Prikriveni u ribarskim čamcima partizani su primjenom lukavstva, 22. januara 1943, zaplijenili, a zatim zapalili i uništili motorni jedrenjak »Đudita« (»Giuditta«) kod otočica Artice u Vrgadskom kanalu.

»Partizanski rat na moru«, konstatovano je u »Uputstvima za borbu protiv partizana na moru« kontraadmirala Antonia Bobieza (Antonio Bobbiese) od 10. aprila 1943, »vode ljudi od zanata kako u pomorskom tako i vojničkom smislu.« Svega nekoliko dana poslije izlaska navedenog uputstva, partizani su 14. aprila 1943, izveli akciju između Pelješca i Hvara. Zahvaljujući lukavstvu, leutom »Proleter«, kojim je komandovao Vicko Milak, narodni heroj, izveden je napad na italijanski konvoj i zarobljen brod »Africano«. ³⁷⁸

Na osnovu naredbe vrhovnog komandanta Tita od 23. maja 1943. jedinicama NOVJ — da u toku bitke na Sutjesci pojačaju dejstva na komunikacije u pozadini neprijatelja, štabovi operativnih zona na teritoriji Hrvatske razradili su planove i izdali zadatke jedinicama. Tako su operativne, teritorijalne i diverzantske jedinice 1. salvanskog korpusa intenzivno izvodile akcije između rijeke Save i Drave, naročito na magistrali Zagreb—Beograd, Ova magistrala je na odsjeku Slavonki Brod—Okučani u toku juna rušena na oko 80 mjesta. U to vrijeme minirane su 24 kompozicije s trupama, ratnom tehnikom i materijalom. Neprijateljski saobraćaj je sveden na oko 50% od kapaciteta koji je postojao prije dva

³⁷⁶ Zbornik, V, 13, str. 261—263, 298, 339—341, 354; knj. 14, str. 55 i 255.

³⁷⁷ Isto, XII, 3, str. 251.

³⁷⁸ Jovan Vasiljević, n.d., 39—42, 62—64.

1

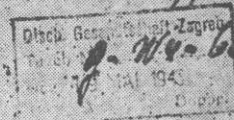
GEHEIM

H. Jandruschak

Deutscher Bevollm. General in Kroatien
Is/ 8 e 20 Nr. 2720. 43. geh.

17.5.43.

Betr.: Lagebericht für die Zeit
vom 17.4. - 16.5.1943.

An

O. B. Südost (Okdo, H. Gr. E.)

I. Politische Lage:

Im allgemeinen unverändert.

II. Feindlage:

Nachdem es den Komm. in der zweiten Hälfte April gelungen war, die kroat.-slav. Brig. (4 Batl. mit Art.) im Papuk-Gebirge völlig zu zersprengen und außer 3 Geschützen noch zahlreiche schwere und leichte Waffen zu erbeuten, beschränkte sich ihre Tätigkeit im Raum nördl. der Save zunächst auf kleinere Raub- und Plünderungszüge, Gemeindeüberfälle, Entwaffnung einzelner kroat. Posten und Streifen und Zwangsrekrutierungen. Es ist anzunehmen, daß sie ihre Kräfte umgruppieren, die teils durch Zwang, teils durch freiwilligen Zulauf neu gewonnenen Mannschaften ausrüsten und in versteckten Waldlagern ausbilden und so ihre Vorbereitungen zu größeren Unternehmungen treffen. Ihr Hauptziel dürfte dann die nachhaltige Zerstörung der Hauptbahn Agram - Belgrad und die Verhinderung der Ernteeinbringung in den reichen Gebieten des Zwischenstromlandes sein. Inzwischen haben sie eine kleine Probe ihrer Schlagkraft durch die Einschließung und darauffolgende Einnahme von Vocin am 11.5.43 gegeben, wo es ihnen zum ersten Mal gelungen ist, ein gutes kampfkraftiges kroat. Batl. der jungen Geb. Brig. zu schlagen. Im Befehlsbereich südl. der Save nur geringe Tätigkeit kleinerer Banden, doch werden Ansammlungen größerer Feindkräfte im Raum westl. Topusko (37 SW Sisak) gemeldet.

H308956

Prva strana izvještaja njemačkog generala u Zagrebu od 17. maja 1943. Komandi Jugoistoka o namjeri partizana da trajno ruše željezničku prugu Zagreb-Beograd

u*

179

mjeseca, Na taj način, jedinice 1. slavonskog korpusa su u potpunosti izvršile naređenje vrhovnog komandanta Tita, jer je saobračaj neprijatelja doveden u kritično stanje.³⁷⁹

Prema izvještaju njemačkog generala u Zagrebu od 16. maja 1943, cilj diverzantskih grupa i partizanskih jedinica sjeverno od Save u narednom ljetnjem periodu trebalo bi da bude »trajno rušenje željezničke pruge Zagreb—Beograd i spriječavanje prikupljanja žetve u bogatom području između dvije rijeke.«³⁸⁰

Njemački poslanik u NDH Kaše 28. maja 1943. izvijestio je ministra spoljnih poslova Rajha: »Kao posljedica tog (Titovog) naređenja javlja se već o prikupljanju partizanskih snaga i o pripremama za napadna dejstva na glavnu prugu Beograd—Zagreb i na važne gradove.« Stab 17. brigade u naređenju jedinicama za napad na voz na pruzi Daruvar—Đulavec, pored ostalog, naveo je: »23. o.m. dobili smo naređenje preko radija od našeg Vrhovnog štaba, kao i od komandanta druga Tita, da rušimo ceste i pruge i da tućemo neprijatelja na svakom koraku.«

U zapovijesti Štaba 1. slavonskog korpusa od 2. juna 1943. pored ostalog, navedeno je: »U vezi s poslednjim naređenjem Vrhovnog komandanta Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, upućenim posebno slavonskim partizanima da što žešće udaraju na pruge i neprijateljska uporišta, ovaj štab odlučio je da napadne i likvidira neprijateljsko uporište Našice.«³⁸¹

»Dalmatinski partizani najspremnije su se odazvali toj naredbi« — konstatuje se u izvještaj Štaba Grupe NOP odreda Dalmacije od 1. jula 1943. Na željezničkim prugama je uništeno osam vozova, presječene komunikacije, tako da su italijanski garnizoni u Zadru, Šibeniku, Trogiru, Kninu, Sinju i Makarskoj bili potpuno odsječeni. Na moru se okupator nije osjećao siguran.

Štab 2. operativne zone je razradio plan rušenja pruga Zagreb—Sisak, Dugo Selo—Banova Jaruga, Zagreb—Karlovac, Karlovac—Metlika, Koprivnica—Križevci i »svim jedinicama date su direktive u duhu naredbe Vrhovnog komandanta NOV druga Tita«. Akcije su izvođene uz pomoć, podršku i saradnju organa narodne vlasti, kotarskih i okružnih partijaskih komiteta i stanovništva, naročito u pogledu obavještanja o pokretima neprijatelja.

Izvlačeći iskustva iz borbi na prugama, neprijatelj je bio primoran da prizna svoju nemoć. Tako je Zapovjedništvo 1. pješачke divizije, na primjer, u svom izvještaju od 4. juna 1943. došlo »do zaključka da su partizani imali uvijek više uspjeha od naših postrojbli blagodareći dobro razvijenoj izvještajnoj službi koja je ra-

³⁷⁹ Zbornik, V, 16, str. 16 i 29; Ivan Mišković, *n.d.*, str. 114—117.

³⁸⁰ Mikroteka AVII, London 16/308956-962.

³⁸¹ Zbornik, V, 15, str. 232—234; knj, 16, str. 29, 59—62; Fabijan Trgo, *Četvrta i peta neprijateljska ofanziva*, Zbornik radova »Neretva—Sutjeska 1943«, Vojnoistorijski institut, Beograd 1969, 9—79.

Komandant Diverzantskih Grupa
Slavonije i Srijema
Dne 2/VI 1943

W. H. O. S. P. P.
19730 14/11/43 14/11/43 14/11/43
Sp. Par. 1-1
12/1

Glavnom Štabu N.O.V. i P.O.

Hrvatske

Izveštaj o diverzantskim radovima.

9/4 1943 Dignut je u zrak na glavnoj pruzi kod Mitrovice/Srem/
talijanski brzi brz transportni voz u 8 sati u jutro.
Uništena dvije lokomotive i cijela kompozicija. Tačan broj mrtve
bande ima mnogo ali neznamo koliko. Promet je zaustavljen na jednoj
pruzi 12 sati a na drugoj 24 sata.

18/4 1943 Dignut je uzrak kod Kukujevoa /Srem/ njemački brzi voz
Uništena lokomotiva i cijela kompozicija. Broj žrtava nije nam poznat
Promet je zaustavljen na jednoj pruzi 14 sati a na drugoj 24 sata.

25/V 1943 Dignut u zrak oklopni vozna pruzi Barunvar. Uništena su
četiri vagona i lokomotiva. Drugovi XVLL Brigade Slavonaska jurišali
su na voz. Ubijeno je 15 Njemaca dok su trimjiva uhvaćena. Uhvaćeno
je nešto oružja i sprema.

Smrt Fašizmu !Sloboda Narodu!

Komandant Diver, Bataljona
III če O.Z.

Đorđo Lutićević

Izveštaj komandanta diverzantskih grupa Slavonije i Srema od 2. juna 1943.
Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske o diverzijama

sprostranjena kroz čitavo Kalničko gorje i Bilo-goru gdje imadu mnogo sebi naklonjenog pučanstva.⁸⁸²

Partizani su, zahvaljujući vezama sa pripadnicima narodno-oslobodilačkog pokreta u ustaško-domobranskim jedinicama, bili »na vrijeme obavješteni o svim planiranim operacijama« — navedeno je u izvještaju Borbene grupe »Zapad« od 14. maja 1943. o vojno-političkoj situaciji i borbama u Slavoniji i na Kalniku. Zatim se konstatuje da je povećan broj miniranja željezničkih stanica i vozova na pruzi Zagreb—Sunja, Varaždin—Zagreb i Varaždin—Koprivnica i »rušenje telefonskih vodova na cjelom području grupe«.³⁸³

Jedinice 13. proleterske brigade »Rade Končar« su tokom maja 1943. izvodile veoma uspjele diverzantske akcije i napade na italijanske kompozicije na pruzi Vrbovsko—Ogulin—Karlovac. Cijela kompozicija od 24 vagona uništena je 17. maja 1943. kod Gomirja. Tom prilikom je poginulo preko 100, a zarobljeno 26 italijanskih vojnika.³⁸⁴

Uspostavljanje veza sa pripadnicima narodnooslobodilačkog pokreta u neprijateljskim posadama umnogome je olakšalo izvođenje diverzantskih akcija na aerodrome, skladišta i baze.

Veoma uspješan napad na posadu i vazduhoplovnu školu u Svetoj Nedelji izvela je 13. proleterska brigada »Rade Končar« noću 28/29. maja 1943. »Sa posadom se imala veza, ista je razoružana bez metka« — konstatuje se u izvještaju Štaba 13. proleterske brigade »Rade Končar« od 1. juna 1943.

Brigada je dobila zadatak 27. maja da razoruža domobransku posadu u Svetoj Nedelji, zapali hangare, avione i jedrilice, evakuise oružje, municiju, opremu i sanitetski materijal iz zdravstvene stanice. Planom akcije određene su snage za napad, miniranje, osiguranje, zasjedu i rušenje električnog voda visokog napona koji sprovodi struju iz Zagreba za Samobor. Nakon dugog i napornog marša, 1. bataljon je postavio zasjedu na cesti Jaska—Samobor za osiguranje povlačenja 2. i 3. bataljona, koji su izvodili napad. Cim je postavljena zasjeda, porušen je električni vod koji sprovodi struju iz Zagreba za Samobor, tako da je Samobor cijele te noći ostao bez električnog svjetla. Treći bataljon je stigao u Svetu Nedelju u 24.00 časova i razoružao stražu. Akcija je tekla veoma brzo, tako da je do 02.30 časova bilo evakuisano sve oružje, ratni i sanitetski materijal, zapaljena 2 aviona, 70 jedrilica, hangari, stražarnice i šatori. Bez ispaljenog metka i gubitaka zarobljeno je 140 neprijateljskih vojnika, među kojima i 4 oficira. U redove partizana stupili su dobrovoljno 1 oficir i 5 domobrana, a 3 oficira, 4 podoficira i 4 učitelja letjenja zadržani su kao zarobljenici.³⁸⁵

Prema podacima koji su dostavljeni u Glavni štab NOV i PO Hrvatske, jedinice Grupe dalmatinskih partizanskih odreda izveli

³⁸² *Zbornik*, V, 16, str. 125, 126 i 345; knj. 17, str. 23.

³⁸³ *Isto*, XII, 3, str. 295.

³⁸⁴ *Isto*, V, 15, str. 186 i 187.

³⁸⁵ *Isto*, str. 265; knj. 16, str. 12, 59 i 60.

Komandant Diverz. Grupa
Slavonije i Srijema.
Dne 9/VI 1943

Štabu III 6e O.Z.

Hrvatske

I-Z-V E Š T A J

/ diverzantskim radovima/

9/IV 1943 Dignut je u vazduh talijanski brzi transportni voz na glavnoj pruzi između stanica Vaganj i Mitrevica, u 8 sati ujutro. Uništeno su dvije lokomotive i kompozicija. Broj žrtava je jako velik. Premet je zaustavljen na jednoj pruzi 12 sati a na drugoj 24 sati

18/IV 1943 Dignut je u vazduh njemački brzi voz na glavnoj pruzi kod stanice Kukujevac/Srijem u 7 sati u jutro. Lokomotiva i cijela kompozicija je uništena. Bile je mnoge artvih i ranjenih. Premet je zaustavljen na jednoj pruzi 12 sati a na drugoj 24 sata.

25/V 1943 Dignut je u vazduh eksplozivni voz na pruzi Bastaji Pivnica. Uništena je lokomotiva i 4 vagona. XVII Brigada je izvršila juriš na srušeni voz i uhvatila neke ratnog materijala.

26/V 1943 Dignut je voz kod stanice Čučinci/Nikakevo još tačne podatke nijesam dobio.

28/V 1943 Dignut je ~~lokomotivni~~ voz kod Breda na glavnoj pruzi. Uništena je lokomotiva i 4 vagona. Premet je zaustavljen na jednoj pruzi 12 sati a na drugoj 24 sata. *Broj žrtava nije nam poznat.*

29/V 1943 Dignut je voz kod stanice Pitomače. Uništena su sva čet vagona.

I o teji akciji nisam dobio tačne podatke.

2/VI 1943 Dignut je u vazduh transportni voz na glavnoj pruzi kod stanice Kapele. Batrine u 0.15 sati koji je vodio ratni materijal i živežne namirnice. Uništena je lokomotiva i 7 vagona. Premet je zaustavljen na obe pruge 38 sati. Broj žrtava nije nam poznat.

4/VI 1943 Dignut je teretni voz na glavnoj pruzi kod stanice Ladjevci. Uz pomoć I reg Odreda III 6eZ uništena je lokomotiva i 50 vagona. Premet je zaustavljen na obadvi pruge 48 sati.

Sart Pašizmu Slebeda Naredu!

5.VI. Dignut je oklopni vlak na pruzi Virovitice-odr. Slavina. Naše Diverzantske Komandant Diverz. Grupa grupe uništila je oklopni vlak. Ime veliki broj žrtava. Na istoj pruzi izbačen je teret Slavonije i Srijema. sportni vlak sa šest vagona i lokomotivom koji su uništeni.

Douty

Izveštaj komandanta diverzantskih grupa Slavonije i Srema od 9. juna 1943. Štabu 3. operativne zone Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske o izvršenim diverzijama od 9. aprila do 4. juna 1943.

su od 1. februara do 30. aprila 35 diverzantskih akcija na kopnom i 5 na pomorskom saobraćaju. Pod kontrolom partizana nalazila se cijela morska obala od Omiša do Metkovića, izuzev Makarske, i »okupator je natjeran da pokraj te obale plovi u konvoju«. Diverzantskim dejstvima teritorijalnih, operativnih i specijalnih diverzantskih jedinica NOVJ u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini od 1. maja do 26. juna 1943. minirano je 37 vozova, uništeno 7 lokomotiva i 121 vagon, a oštećeno 6 lokomotiva i 17 vagona, porušeno 8 mostova, na 68 mjesta porušeno je 7.170 m željezničke pruge, pokidano 6.230 m telefonsko-telegrafske linije i zapaljeno 29 željezničkih stanica.³⁸⁶

U toku velikih bitaka na Neretvi i Sutješci na teritoriji Hrvatske, prema kvislinškim izvorima, rasli su broj i intenzitet diverzantskih akcija na željezničkim prugama. Tako su u januaru izvedene 124 akcije, od čega 76 rušenja kolosijeka, februaru 135, od čega 70 rušenja kolosijeka, martu 156, od čega 85 rušenja kolosijeka, aprilu 99, od čega 41 rušenje kolosijeka, maju 155, od čega 71 rušenje kolosijeka, i junu 220, od čega 128 rušenja kolosijeka. Ukupno je izvedeno 889 akcija, od čega 471 rušenje kolosijeka.³⁸⁷

Slavonske brigade i partizanski odredi su za prvih 6 mjeseci 1943. godine uništili ili oštetili 82 lokomotive i 930 vagona, porušili preko 60 mostova i propusta i razorili preko 70 km pruge. Željeznički saobraćaj je bio obustavljen ukupno 20—25 dana.³⁸⁸

Na osnovu analize ukupnih rezultata, na teritoriji Slovenije od januara do septembra 1943. izvedene su 164 diverzantske akcije, i to: u Štajerskoj i Gorenjskoj 85, Ljubljanskoj pokrajini 66 i Slovenskoj primorju 13 akcija.

Jedinice Kamniško-zasavskog partizanskog odreda su noću 30. aprila i 1. maja 1943. izvele napad na veći broj objekata na željezničkoj pruzi Ljubljana—Zidani Most, između stanica Kresnice—Sava, da bi na taj način proslavile praznik radnih ljudi. Pored ostalog, spaljena je kompozicija voza od 36 vagona sa tehničkom opremom i 25 kamiona i zaplijenjena kompletna ambulanta. Neprijatelj je intervenisao iz Zidanog Mosta, ali nije mogao proći kroz željezničku stanicu Sava, koja je bila porušena. Zbog toga je poslao drugi voz iz željezničke stanice Jesenice preko italijanske okupacione zone, koji je stigao sa znatnim zakašnjenjem. Štab 4. operativne zone Slovenije pohvalio je, 12. maja 1943, sve borce Kamniško-zasavskog odreda za pokazanu hrabrost i disciplinu. Ova pohvala i uspjesi dali su podstreka za nove akcije u drugoj polovini maja 1943. Patrole ovog odreda su, pored ostalog, izvele i brojne diverzantske akcije: paljenje pilane i skladišta drva u Preserjama blizu Radomlja, miniranje električnog dalekovoda u Tuhinjskoj dolini, električnog motora i drugih tehničkih uređaja rudnika uglja

³⁸⁶ AVII, fond NOP-a, reg. br. 2/1—16, k. 420A.

³⁸⁷ AVII, fond NDH, reg. br. 7/2—26, k. 206.

³⁸⁸ Mate Jerković, *u.c.*

u Zagorju na Savi, miniranje željezničke pruge u Ponovičima i kod Zagorja.³⁸⁹

Borci Gorenjskog partizanskog odreda, uz pomoć aktivista narodnooslobodilačkog pokreta, izveli su 18. maja 1943. diverzantsku akciju u Bistrici na Dravi. Uništene su tvornica akumulatora za avione i električna centrala, a pilana, koja je proizvodila za potrebe njemačke vojne industrije, spaljena. Tom prilikom partizani su oslobodili 41 ruskog mladića, koje su Nijemci, nakon okupacije zapadnog dijela Sovjetskog Saveza, doveli na prisilan rad u tvornicu akumulatora. Partizani Gorenjskog odreda su tokom juna izveli još nekoliko diverzantskih akcija, kao paljenje pilane »Bled« u Gorjama, zapadno od Bleda, 16. juna 1943. godine.³⁹⁰

Štab 6. slovenačke udarne brigade »Ivan Gradnik«, na osnovu dobijenih podataka od obavještajaca sa terena o prolasku njemačkih vojnih transporata za Italiju kroz Bašku dolinu, planirao je diverziju na pruzi Podbrdo — Gorica, između željezničkih stanica Kneža—Sveta Lucija. Diverzantska akcija je izvedena noću 7/8. juna 1943. Prema izvještaju Komande italijanske 8. armije od 8. juna 1943, eksplozijom je porušen luk mosta raspona 34 m. Ovo je, ujedno, bila do tada jedna od najvećih diverzantskih akcija u Slovenačkom primorju. Mjesec dana kasnije, noću 7/8. jula 1943, tri diverzantske grupe su minirale željezne stubove dalekovoda visokog napona između električne centrale Doblari i Gorice, na prostoru Avča i Kanalskog Vrha. Prilikom pada željeznih stubova došlo je do kratkog spoja među žicama i do kvara u transformatorskim stanicama u pojedinim dijelovima Slovenačkog primorja. Brojna industrijska preduzeća na prostoru Tržiča, Trsta i Gorice, lokomotive električnih željeznica i dijelovi sjeverne Italije, koje je snabdijevala Doblarska centrala, ostali su izvjesno vrijeme bez električne struje.³⁹¹

U oslobađanju gradova i naseljenih mjesta od velikog značaja bilo je povezivanje partizanskih jedinica sa udarnim i diverzantskim grupama u gradu. »Uvijek treba svim silama nastojati«, navedeno je u uputstvu Štaba 1. bosanskog korpusa od 1. januara 1943. jedinicama, »da se uhvati veza sa našim simpatizerima u gradu, kako onima koji su u vojsci tako i onima koji su u građanstvu.« Diverzantske grupe su izvršavale sljedeće zadatke: sjećenje telefonsko-telegrafskih veza i kvarenje telefonskih centrala, napad

³⁸⁹ *Zbornik*, VI, 6, str. 20 i 21, Pohvala ataba 4. operativne zone Slovenije od 12. maja 1943. Štabu Kamniško-zasavskog partizanskog odreda i štabovima bataljona za uspješne prvomajske akcije protiv neprijatelja; str. 21—23, Izvještaj Kamniško-zasavskog partizanskog odreda od 28. maja 1943. Štabu 4. operativne zone o akcijama.

³⁹⁰ *Isto*, VI, 6, str. 29—34 i 87—94, Izvještaj Štaba Gorenjskog partizanskog odreda od 23. maja i 27. juna 1943. Glavnom štabu NOV i PO Slovenije o izvedenim akcijama.

³⁹¹ Arhiv IZDG u Ljubljani, fascikla 219/1; *Zbornik*, VI, 6, str. 60—65, Izvještaj Štaba Primorske operativne zone od 11. juna 1943. Glavnom štabu NOV i PO Slovenije o akcijama primorskih brigada,

na radio-stanice, oficirske štabove, posluge topova, straže kod municijskih magacina i skladišta benzina, uništavanje tenkova i oklopnih vozova. »Cilj koji treba da se postigne napadom iznutra jeste: postići što veću dezorganizaciju u neprijateljskoj odbrani, i jednovremenost napada spolja i iznutra.« Posebna pažnja je poklanjana tajnosti i bezbjednosti izvedenih akcija. »Diverzione grupe iznutra ne smiju znati ni dan ni čas napada. Pojedinci i grupice ne smiju uopšte znati jedni za druge niti znati zadatke ma čije sem svoje. Diverzione grupe treba naročito da prouče prilaz do objekta gdje će izvršiti zadatke i odstupnicu.«⁸⁹²

Štabovi partizanskih jedinica, zahvaljujući organizovanim vezama, ubacivali su manje grupe boraca u gradove radi oslobađanja pripadnika narodnooslobodilačkog pokreta. Štab 5. brigade 4. divizije ubacio je noću 24/25. aprila 1943. grupu od 17 boraca u Prijedor, radi spasavanja oko 180 pozadinskih partijski radnika i partizana. Politički i vojni efekat ove uspješno izvedene akcije bio je ogroman. Od 120 oslobođenih pripadnika narodnooslobodilačkog pokreta, 64 — koji su se osjećali sposobnim — stupili su u partizane. Štab 5. brigade predložio je da se udarna grupa pohvali »i mi se«, kaže se u izvještaju Štaba 4. divizije, »pridružujemo tome prijedlogu.«³⁹³

U vrijeme tzv. četvrte i pete neprijateljske ofanzive naredeno je svim jedinicama NOV i POJ da pojačaju dejstva u pozadini neprijatelja, Štab 1. bosanskog korpusa je 12. januara 1943. naredio Štabu 4. divizije: »Sve puteve koji vode iz neprijateljskih garnizona prema oslobođenoj teritoriji, kuda bi mogli proći tenkovi, treba neprekidno rušiti i na pogodnim mjestima stavljati nagazne mine, sa kojima rasulaže ta divizija.«³⁹⁴

»Akcije oružanih snaga na ovom području« — navodi se u izvještajima 3. oružničke pukovnije od 15. marta i 31. aprila — »se vode, ali partizanske vrlo pokretljive snage neće da stupaju u odlučne bitke već ovo izbjegavaju i pojavljuju se tamo gdje se misli da nema opasnosti i uslijed toga one skoro svugdje dolaze do uspjeha i pričinjavaju nam ogromne štete... Opće prilike i prilike javne sigurnosti na području ove pukovnije su u svakom pogledu vrlo teške — sve postaje banjalučkog oružničkog krila ne djeluju.«³⁹⁵

Na željezničkoj pruzi između Prijedora i Sanskog Mosta partizani su 4. februara 1943. napali voz, kojom prilikom je poginulo 16 njemačkih vojnika. Između Bos. Novog i Prijedora 19. maja

³⁹² Zbornik, IV, 9, str. 10 i 11.

⁸⁹³ Isto, knj. 13, str. 212 i 213.

³⁹⁴ Isto, II, 1, str. 302 i 303; IV, 9, str. 130 i 131.

³⁹⁵ Riječ je o oružničkim postajama: Slatina, Han-Kola, Kadina Voda, Krupa na Vrbasu, Bronzani Majdan, Ilidža kod Sanskog Mosta, Jošavka, Maslovare, Badimić Japra, Lušci-Palanka, Bravsko* G. Ribnik, Sitnica, Samca Gornja, S. Majdan, Šiprage i Skender-Vakuf. (AVII fond NDH, k. 86, reg. br. 1/16—1 i 3/16—1).

1943» dignut je u vazduh njemački voz i jednovremeno izvršen napad. Poginulo je 40 a zarobljeno 30 njemačkih vojnika, spaljeno 12 putničkih i 11 teretnih vagona. Znatno broj ustaša i domobrana je poginuo (oko 50) i zarobljen. Prema izvještaju 3. oružničke pukovnije, partizani su noću 18/19. maja 1943. na cesti Kozarac—Prijedor presjekli njemačku poljsku telefonsku liniju u dužini 3,8 km.³⁹⁶

Na željezničkoj pruzi Prijedor—Bosanski Novi, kod Brežičana, 1. bataljon 5. krajiške brigade je 31. maja 1943. minirao i napao njemački transportni voz. Tom prilikom je poginulo 15 njemačkih vojnika, 5 ranjeno i 20 zarobljeno. Prema izvještaju komandanta njemačke 114. lovačke divizije za jun 1943. »pruga Bihać—Bosanska Krupa—Bosanski Novi još je više ugrožena«.³⁹⁷

Partizanski odredi na teritoriji Srbije (Sumadijski, Požarevački, Rasinski, 1. i 2. južnomoravski, Zaječarsko-timočki, Pasjačko-jablanički) u prvoj polovini 1943. godine sveli su akcije uglavnom na prepade, sabotaže i diverzije, posebno na glavnim željezničkim prugama Beograd—Niš—Skoplje, Beograd—Niš—Sofija i Beograd—Sarajevo. Tokom februara 1943. izvedeno je preko 200 ovakvih akcija, od koji 10 diverzija na željeznici, 14 na uređajima veze, a ostale sabotaže i prepadi na opštine i u privredi.

Komandujući general i komandant u Srbiji u desetodnevnom izvještaju od 20. februara 1943. komandantu Jugoistoka o diverzijama na komunikacije i objekte konstatuje: »U periodu za koji se podnosi izvještaj nešto se pogoršala situacija. Broj sabotaža i prepada porastao je od 110 na 125. Događaji na istočnom frontu, a možda i Titov poziv da ga u njegovoj borbi u Hrvatskoj (odnosi «e na teritoriju Bosne, Hercegovine, Srema i Hrvatske — prim, autora) rasterete, doveli su do pojačane aktivnosti komunističkih odreda. Najveći broj sabotaža i prepada izvršili su komunisti, naročito one teške, kao što su prepad na k-ta 724. puka i njegovu pratnju, kao i napadi na pruge i telefonske linije.«³⁹⁸

Diverzantske grupe 1. šumadijskog odreda minirale su postrojenja na željezničkoj pruzi Lajkovač—Gornji Milanovac, električni vod kojim su se snabdijevali strujom Arandelovac, Kragujevac, Kraljevo i Jagodina i palile opštinske arhive širom Šumadije.

Od 1. do 15. marta 1943. saobraćaj na magistrali Beograd—Niš je bio obustavljen 16 časova, a na uskotračnim prugama Mladenovac—Lajkovač i Lajkovač—Čačak »u viščasovnom prekidu zbog razaranja željezničkih postrojenja«.

U izvještaju komandujućeg generala i komandanta u Srbiji €> akcijama partizanskih jedinica u periodu od 15. do 31. marta

AVII, fond NDH, k. 86, reg. br. 7/16—1; k, 164, reg. br. 35/6—2; k. 167, reg. br. 8/1—1.

³⁹⁶ Zbornik, XII, 3, str. 336 i 411.

³⁹⁸ Mikroteka AVII, NAV, T-501, r. 249, s. 27—31; Zbornik, XII, 3, str. 117.

1943. konstatuje se »da se uporno nastavljaju rušenja na glavnoj pruzi Zagreb—Skoplje, zbog čega je u Sremu i u oblastima pripojenim Bugarskoj došlo do velike potrebe u lokomotivama usled čega je nastupilo zakrčavanje i zaustavljanje transporta za Grčku«. Saobraćaj na pruzi Beograd—Niš bio je obustavljen 10, a Lajkovac—Cačak 20 časova. Istovremeno je težište diverzantskih akcija prenijeto u sjeveroistočne krajeve Srbije, gdje su, pored ostalog, izvedene sabotaže u Boru i Kostolcu i napad na žičaru Majdanpek.

Diverzantske grupe Zaječarsko-timočkog odreda su minirale željezničku prugu Niš—Knjaževac kod Palilule. Akcije su izvođene i na prugama Požarevac—Kučevo i Paraćin—Zaječar. Diverzantske grupe Rasinskog odreda minirale su željezničku prugu Stalac—Niš, kod Đunisa, a Jastrebačkog odreda u blizini Lužana. Jedinice 1. južnomoravskog odreda izvodile su akcije na pruzi Niš—Leskovac—Vranje, 2. južnomoravskog Vranje—Kumanovo, a Pasjačko-jablaničkog Niš—Prokuplje. Jedna od veoma uspješnih akcija diverzanata 2. južnomoravskog odreda bila je rušenje željezničkog mosta na Južnoj Moravi, kod Vranjske Banje, 22. marta 1943.

»Komunisti namjeravaju da dižu u vazduh željezničke linije Beograd—Niš, Beograd—Požarevac, kao i da prekidaju linije za vezu« — konstatuje se u izvještaju komandujućeg generala i komandanta u Srbiji od 15. aprila 1943. U periodu od 1. do 15. aprila 1943. glavna pruga Lapovo—Niš, zbog razaranja šina, bila je u prekidu 10,5 časova, a uskotračna Lajkovac—Cačak 11 časova.

Jedinice 1. južnomoravskog odreda su 16. maja napale transportni voz sa bugarskim vojnicima na puzi Niš—Leskovac. Sutradan, 17. maja, minirane su skretnice na željezničkoj stanici Resnik, 10 km južno od Beograda. Diverzanti Rasinskog odreda su 14. juna 1943. minirali prugu Stalac—Niš na tri mjesta, zbog čega je saobraćaj bio obustavljen 36 časova. Istovremeno, diverzantske grupe 1. južnomoravskog odreda uspješno su izvele dvije akcije na pruzi Niš—Leskovac, kod Doljevca i Pukovca, u kojima su uništene dvije lokomotive. Jedinice 2. južnomoravskog odreda ovladale su teritorijom koju je anektirala fašistička bugarska vojska i u drugoj polovini juna 1943. izvele uspješne akcije na željezničkoj pruzi Vranje—Kumanovo.³⁹⁹

Radi postizanja što potpunijih rezultata svaki odred je imao zadatak da u određenoj zoni ruši komunikacije. U izvještaju Štaba 1. južnomoravskog NOP odreda od 22. juna 1943, pored ostalog, stoji: »Naš štab predlaže da se pruga Beograd—Solun i Beograd—Sofija stalno uznemirava i onemogućuje za redovan saobraćaj, na taj način što će odredi iz Srbije rušiti saobraćaj do Čuprije a naš odred već ruši od Čuprije do II moravskog a ovaj dalje na jug.«⁴⁰⁰

³⁹⁹ Mikroteka AVII, NAV, T-501, r. 249, s. 84, 85, 98—104, 211, 288 i 398; *Zbornik*, I, 5, str. 193, 200—202, 207, 271, 309, 430, 435, 437, 453 i 481; knj. 20, str. 333 i 393; II, 1, str. 239; XII, 3, str. 118 i 120.

⁴⁰⁰ *Zbornik*, I, 5, str. 199—202.

Sremski partizanski odred je tokom januara i narednih mjeseci 1943. ispoljio punu aktivnost u miniranju transportnih vozova sa vojskom i ratnim materijalom, rušenju objekata i presijecanju glavne pruge Beograd—Zagreb, na relaciji Batajnica—Vinkovci. Transportni vozovi su dizani u vazduh postavljanjem tempiranih mina, montiranih pomoću časovnika, nakon čega je, prema utvrđenom planu, izvođen napad partizanskih jedinica.

U akcijama rušenja željezničkih pruga i telefonsko-telegrafskih veza bile su na cjelokupnoj teritoriji Srema angažovane, pod rukovodstvom sreskih štabova, mjesne partizanske jedinice. »Sa brojem i karakterom izvedenih akcija«, navedeno je u izvještaju Okružnog komiteta KPJ za Srem od 30. januara 1943, »možemo biti uglavnom zadovoljni. Naročito treba istaći akcije na pruzi, koje svakako spadaju u najznačajnije akcije koje su izvedene u Sremu. *Te akcije su, s jedne strane, nanele neprijatelju znatne štete, a s druge strane one su veoma povoljno delovale na podizanje borbenog duha i morala kod naših boraca i našeg naroda* (podvukao Lj. B.). Narod je, bez obzira na represalije neprijatelja, pozdravio sve izvedene akcije.«⁴⁰¹

Veoma uspjele akcije miniranja, rušenja i napada na transportne kompozicije sa vojskom i ratnim materijalom izvedene su 15. i 27. februara, 4, 7, 10. i 26. marta, 4, 9, 10, 18. i 25. aprila 1943. između željezničkih stanica Kukujevci—Bačinci, Kukujevci—Kužnin. Sremska Mitrovica—Lačarak i Sremska Mitrovica—Voganj. U ovim akcijama je uništeno preko 10 lokomotiva i 90 vagona, uz znatne gubitke neprijatelja u živoj sili. Samo jedna diverzantska grupa je u prvoj polovini juna minirala 4 transportne kompozicije. Tako je diverzantska grupa 3. juna 1943. digla u vazduh transportni voz sa Crnom legijom između Vognja i Sremske Mitrovice, na koji je naleteo brzi voz sa njemačkom vojskom. Nakon nedjelju dana, 10 juna, dignut je u vazduh i transportni voz sa vojskom i ratnim materijalom između Batajnice i Nove Pazove.⁴⁰²

Prema ocjeni vojno-političke situacije u Hrvatskoj komandanta Jugoistoka od 27. juna 1943, »poslije završetka operacije 'Svare' Slavonija i Lika predstavljaju glavno žarište ustanka. Komunističke snage su u zadnje vrijeme znatno ojačale... »Od aprila do juna 1943. partizani su na njemačkom okupacionom području zarobili 2.000 ustaško-domobranskih vojnika, zaplijenili 15 artiljerijskih oruđa, 2 protivtenkovska topa, 14 minobacača, 39 mitraljeza, 79 puškomitraljeza, 3.000 pušaka i znatne količine municije. »Ovaj plijen komunista«, stoji u izvještaju, »odgovara gotovo našem plijenu dobijenom pri izvođenju operacije 'Svare'... Situacija kod bandi (misli se na partizane — prim, autora) u Slavoniji se progresivno zaoštrila. Sa ukupno od oko 16.000—18.000 ljudi one predstavljaju znatnu opasnost za glavnu željezničku prugu Zagreb—Beograd (Ti-

⁴⁰¹ Isto, I, 6, str. 239, 244, 245, 248, 263, 266 i 268.

⁴⁰² Isto, str. 278, 279, 295, 300, 346, 347 i 350.

tova zapovijest za stalno rušenje ove pruge) i za ostalu poljoprivrednu oblast Slavonije (Titova zapovijest za sabotaze u žetvi). I u italijanskoj okupacionoj zoni, osim područja Lika—Ogulin, porasla je aktivnost bandi, naročito u Dalmaciji i na ostrvima koja leže ispred nje.« Govoreći o stanju transporta na magistrali Zagreb—Beograd, komandant Jugoistoka je podvukao da je, uslijed partizanskih diverzantskih dejstava, u periodu od 1. do 14. juna 1943, umanjen efekat »najmanje 60 vozova određenih za Grčku. Već sada nije moguće dovoljno obezbjeđenje ove pruge za Grčku sa snagama koje su sada na raspolaganju. Pri povećanom ustaničkom pokretu, koji se može očekivati u slučaju neprijateljskog napada spolja, mogu nastati vrlo teške posljedice ako se izgubi ova pruga«. Zbog toga je komandant Jugoistoka tražio pojačanje snaga za obezbjeđenje pruge Zagreb—Beograd.⁴⁰³

Na teritoriji Hrvatske, Bosne i Hercegovine u prvoj polovini 1943, u toku bitaka oslobodilačkog rata na Neretvi i Sutjesci, izvedeno je na željezničkim prugama (prekidanje pruge eksplozivom i dizanjem šina, rušenje propusta, mostova i telefonsko-telegrafskih linija) 1.413 diverzantskih akcija, i to: u januaru 172, februaru 483, martu 183, aprilu 114, maju 169, junu 192. U ljetnjim mjesecima julu i avgustu, neposredno pred kapitulaciju Italije, taj broj je znatno povećan. Tako je u julu izvedeno 365, a u avgustu 358 diverzantskih akcija.⁴⁰⁴

Intenzitet diverzantskih dejstava u toku velikih bitaka narodnooslobodilačkog rata na Neretvi i Sutjesci pokazao je opravdanost postojanja samostalnih specijalno obučениh diverzantskih jedinica. Upravo u toku bitke na Sutjesci na teritoriji Slavonije formiran je u Zvečevu maja 1943. diverzantski bataljon, koji je ujedno bio i prva jedinica ovakve vrste na teritoriji Hrvatske.⁴⁰⁵

Prema naredenju Štaba 3. operativne zone Hrvatske, krajem maja 1943. pri Stabu 1. diverzantskog bataljona organizovan je na Zvečevu diverzantski kurs za osposobljavanje boraca brigada, koji su, po završenom kursu, imali zadatak da prenesu znanja u svoje jedinice radi formiranja diverzantskih grupa.⁴⁰⁶

U cjelini, borbeni moral se zasnivao na izgrađenoj svjesnoj disciplini i drugarstvu, požrtvovanosti i hrabrosti, odlučnosti i samoinicijativi. U zabilješkaма Guvernera Crne Gore iz prve polovine 1943. o organizaciji i načinu vođenja borbe jedinica NOV i POJ, pored ostalog, stoji: »Partizani se skoro dvije godine nalaze u neprestanoj borbi. U njihovim redovima se bore iskusni borci provjereni u španskom ratu i, na žalost, veoma inteligentni. Na sektorima istočne Bosne, Like i Dalmacije, područjima na kojima su se duže zadržavali, imali su mogućnosti da se obučе i usavrše

⁴⁰³ Mikroteka AVII, NAV, T-78, r. 332, s. 6290252-72.

⁴⁰⁴ AVII, fond NDH, reg. br. 7/3—6, 7/3—7, 7/3—8, k. 206.

⁴⁰⁵ Zbornik, V, 18, str. 243.

⁴⁰⁶ AVII, fond NOP-a, reg. br. 2—1, k. 121, Izvještaj komandanta diverzantskih grupa Slavonije i Srema od 9. juna 1943.

svoje komande. Sto se, pak, tiče komandovanja, zaista su uspjeli da postignu jedinstvo misli i doktrine; njihovi ljudi su svjesni svoje situacije i zbog toga se bore na život i smrt. U ovome se nalazi tajna njihovih dosadašnjih uspjeha.«⁴⁰⁷

Diverzantska dejstva 1942. i u prvoj polovini 1943. godine bila su u funkciji centralnih bitaka i operacija na jugoslovenskom ratištu. Kako je neprijatelj preduzeo opsežne mjere obezbjeđenja komunikacija i vojnih objekata, mijenja se i partizanska taktika diverzantskih dejstava. Od jednostavnih postaju složene akcije, koje su podrazumijevale čitav niz mjera i postupaka štabova teritorijalnih i operativnih jedinica i u cjelini svih nosilaca narodnooslobodilačkog pokreta. Zbog toga je pristupijeno osposobljavanju i formiranju diverzantskih grupa u teritorijalnim i operativnim jedinicama, kao i samostalnih specijalno obučениh na teritoriji Hrvatske. Radi toga je pri Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske osnovana Diverzantska sekcija.

Vojno i političko rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta, na osnovu procjene karaktera i fizionomije ratnih dejstava i odnosa snaga u živoj sili i ratnoj tehnici na jugoslovenskom ratištu, obogatilo je partizanski rat novim taktičkim, operativnim i stratejskim postupcima. Diverzantske akcije, kombinovane sa ostalim oblicima partizanske taktike (zasjedama, prepadima, ubacivanjima), upravo zbog toga što su izvođene po najosjetljivijim mjestima okupatora — komunikacijama, industriji, bazama i skladištima, objektima pomorskog i vazdušnog saobraćaja, komandnim mjestima i centrima veze, nanosile su velike gubitke neprijateljskoj živoj sili i tehnici.

Još početkom 1942. godine vrhovni komandant NOP i DV Jugoslavije Tito razradio je osnovna načela diverzantskih dejstava teritorijalnih i operativnih jedinica u partizanskoj taktici i uputio ih glavnim štabovima. Ona su, ujedno, predstavljala idejnu i vojnu osnovu na kojoj su planirana i organizovana diverzantska dejstva širom Jugoslavije.

Pohodom proleterskih brigada sa Vrhovnim štabom u Bosansku krajinu u ljeto 1942. godine i stvaranjem NOVJ, za izvođenje diverzantskih dejstava u teritorijalnim i operativnim jedinicama formirane su diverzantske i minerske grupe, koje su prerasle u vodove i čete. Diverzantske akcije na komunikacije, privredne i druge objekte, skladišta i baze planirane su i izvođene za potrebe i u skladu sa operativno-stratejskim zadacima jedinica NOVJ da bi se umanjio efekat neprijateljskih trupa, usporila koncentracija na slobodnu teritoriju i dobilo vrijeme za realizaciju odluka ru-

*>⁷ Zbornik, XIII, 3, str. 479.

kovodstva narodnooslobodilačkog pokreta. Na taj način, diverzantska dejstva postaju sastavni dio planiranja i izvođenja operacija jedinica NOVJ.

Stvaranjem oružanih snaga —NOVJ, izvođenjem operacija širih razmjera i preduzimanjem mjera od strane neprijatelja za zaštitu komunikacija, industrijskih i privrednih objekata, skladišta i baza, komandi i ustanova, diverzantske akcije postaju veoma složene, kombinovane sa napadima i zasjedama, snaga za osiguranje i vatrenu podršku.

Praksa izvedenih akcija na komunikacije u toku bitki na Neretvi i Sutjesci potvrdila je opravdanost postojanja samostalnih specijalno obučениh diverzantskih jedinica, kao i onih u sastavu NOP odreda i brigada. Na osnovu stečenih iskustava razrađena su i uputstva sadejstva specijalnih diverzantskih, teritorijalnih i operativnih jedinica, što će doći do posebnog izražaja u toku jesenjih i zimskih operacija 1943/44. godine.

Najefikasnije i najmasovnije diverzantske akcije na cjelokupnoj teritoriji Jugoslavije izvedene su na željezničkom, drumskom i telefonsko-telegrafskom saobraćaju. Željezničke pruge su predstavljale najrazvijeniju granu saobraćaja. Otuda je i razumljivo što su najbrojnije diverzantske akcije sa najpotpunijim rezultatima izvedene baš na željezničkim prugama — miniranje i rušenje kompozicija sa vojskom, ratnom tehnikom, gorivom i drugim materijalom, uništavanje vagona, lokomotiva i oklopnih vozova, presijecanje i uništavanje šina i pragova, paljenje i demoliranje željezničkih stanica, rušenje mostova, vijadukata, tunela i svih uređaja. Osnovna karakteristika ovog oblika partizanskog načina ratovanja sastojala se u tome što su akcije izvođene jednovremeno na željeznički, drumski i telefonsko-telegrafski saobraćaj. U tome su postizani višestruki rezultati: odsijecani su neprijateljski garnizoni, usporavano i onemogućivano prebacivanje trupa i ratne tehnike sa jednog pravca ili fronta na drugi, transport prirodnih i privrednih bogatstava Jugoslavije, manjim snagama su neprijatelju nanijeti znatni gubici u živoj sili i ratnoj tehnici, jedinice NOVJ su se snabdijevale naoružanjem, hranom, odjećom i opremom. Za ovaj oblik partizanskog rata bile su osposobljene sve strukture narodnooslobodilačkog pokreta: teritorijalne, operativne i specijalno obučene diverzantske jedinice NOVJ, vojnopozadinski organi, narodnooslobodilački odbori, okružni, sreski (kotarski) partijski i skojevski komiteti, pa i stanovništvo.